

Castrenianumin
toimitteita

33

FOLIA HUNGARICA 3

HELSINGIN YLIOPISTON UNKARILAINEN LAITOS
60-VUOTIAS

Toimittanut Márta Csepregi

Helsinki
1989

CASTRENIANUMIN TOIMITTEITA 33

FOLIA HUNGARICA 3

**HELSINGIN YLIOPISTON UNKARILAINEN LAITOS
60-VUOTIAS**

A HELSINKI EGYETEM MAGYAR INTÉZETE 60-ÉVES

Toimittanut Márta Csepregi
Szerkesztette Csepregi Márta

Helsinki 1989

Castrenianumin toimitteita 33

Julkaisijat: Castrenianumin laitokset
Suomalais-ugrilainen Seura

Vastaava toimittaja: Seppo Suhonen

Helsingin yliopiston Unkarilainen laitos 60-vuotias
Helsingissä 22.9.1988 järjestetyn suomalais-unkarilaisen seminaarin
esitelmät

Unkarinnokset: Márta Csepregi

Suomennokset: Leena Maijala ja Johanna Laakso

Tekstinkäsittely: Outi Hassi ja Johanna Laakso

ISBN 951-45-5164-8

ISSN 0355-0141

Yliopistopaino

Helsinki 1989

SISÄLLYS / TARTALOM

Saatteeksi	5
Bevezetőül	7
Mikko Korhonen:	
Unkarilainen laitos 60 vuotta	9
A Helsinki Egyetem Magyar Intézete 60-éves	17
Balázs János:	
A magyar mint nem indoeurópai európai nyelv	19
János Balázs:	
Unkari ei-indoeurooppalaisena Euroopan kielenä	35
István Szathmári:	
Unkarin sanajärjestyksen ominaispiirteistä	51
Szathmári István:	
A magyar szórend legfőbb sajátosságairól	60
SzÍj Enikő:	
A finnugor néprokonsági eszme (különös tekintettel a 20-as, 30-as évekre)	68
Enikő SzÍj:	
Suomalais-ugrilainen heimoaate (etenkin 1920– ja 1930-luvulla) .	76

SAATTEEKSI

Helsingin yliopiston Unkarilainen laitos vietti 22.9.1988 60-vuotisjuhlaansa. Unkarin kielen ja kirjallisuuden opetuksella ja tutkimuksellakin on kyllä ollut sijansa Helsingin yliopistossa jo toistasataa vuotta, mutta erityisen merkittävä oli vuosi 1925: silloin yliopiston unkarin lehtoraatti vakiinistettiin. Lehtoraatin yhteyteen muodostui nopeasti, suuren innostuksen, suurten lahjoitusten turvin unkarilainen kirjasto. Ja kuin kehityksen johdonmukaisena seurauksena kuusikymmentä vuotta sitten perustettiin lehtoraatin ja kirjaston tueksi Unkarilainen laitos. Kirjastostaan nykyinenkin laitos on ylpeä. Sen kasvun ja ajantasaisuuden ovat viimeisten kolmen vuosikymmenen ajan taanneet suuressa määrin Unkarin valtion tekemät, Suomen ja Unkarin väliseen kulttuurisopimukseen perustuvat kirjalahjoitukset.

Parhaansa Unkarilainen laitos on kuitenkin aina saanut opettajissaan. Heti ensimmäiset lehtorit Gyula Weöres ja Viljo Tervonen tekivät opetus-työnsä ohella ja vuosikymmenet uhrautuvaa työtä tutkijoina ja kääntäjinä, Unkarin kulttuurin hyväksi. Vuonna 1959 aloitetun kulttuurisopimuksen nojalla unkarin lehtorit ovat viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana tulleet suoraan Unkarista. He ovat kaikki tehneet työtä unkarin kielen ja kulttuurin hyväksi paljon yli varsinaisen opetusvelvollisuutensa. Haluaisin tässä mainita erityisesti yhden ensimmäisistä Unkarista saapuneista lehtoreista, Unkarin kulttuuri- ja tiedekeskuksen nykyisen johtajan István Nyirkosin, jonka innostava opetus — ja varmaankin myös hänen uutteruutensa oppimateriaalin valmistajana, jolla hän antoi oivan, ja noudatetun, esimerkin usealle jälkeensä tulleelle lehtorille — moninkertaisti unkarin kielen opiskelijoiden määrän. Hänen jälkeensäkin laitos on saanut Unkarista erinomaisia opettajia. Suurella kiitollisuudella laitoksessa ja sen ulkopuolellakin muistetaan muiden pitkäaikaisten lehtorien László Keresztesin, Tamás Márkin ja Valéria Révayn työtä, ja samanlaiset kiitokset haluamme kohdistaa laitoksen nykyisellekin lehtorille Márta Csepregille. Kaikki he ovat mitä kauneimmalla tavalla edustaneet maataan laitoksessamme ja tehneet äidinkieltään ja kansansa kulttuuria maassamme tunnetuksi. Laitos on myös voinut jo toistakymmentä vuotta käyttää tuntiopetuksena hyväkseen

Helsingissä asuvan Éva Gerevich-Kopteffin äidinkielen ja Unkarin kulttuurihistorian henkevää asiantuntemusta. Laitoksen omasta kasvatista on kehkeytynyt ugrilaisten kielten spesialisti: Ulla-Maija Kulonen on viime vuosina luennoinut laitoksella unkarin kielihistoriaa ugrilaisesta ja suomalais-ugrilaisesta perspektiivistä.

Unkarilaisen laitoksen mahdollisuudet toimia Unkarin kielen ja kulttuurin hyväksi avartuivat suuresti, kun laitos sai Suomen ja Unkarin välisen kulttuurisopimuksen nojalla Unkarin kielen ja kulttuurin vierailevan apulaisprofessorin. Professori István Szathmári Budapestista saapui vuonna 1983 laskemaan lujan pohjan työlle, ja hänen johdollaan muokattiin vuonna 1984 oppiaine Unkarin kieli ja kirjallisuus, joka laajuudeltaan vastaa sivuainekokonaisuutta.

Voimme siis viettää Unkarilaisen laitoksen juhlaa tuntien suurta toiveikkautta Unkarilaisen laitoksen tulevaisuudesta. Kantakoon sen uskolisten, uhrautuvien opettajien työ edelleen hedelmää Unkarin kielen ja kulttuurin tuntemuksen ja vastaisuudessa tutkimuksenkin voimistumisena.

Juhlapäivänään Unkarilainen laitos järjesti juhlasymposiumin Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa. Sen esitelmöitsijöiksi saatiin kunnioitettuja vieraita — Unkarista professori János Balázs ja apulaisprofessori Enikő Szij — laitosta edustavien esitelmöitsijöiden, professorien István Szathmárin ja Mikko Korhosen, lisäksi. Kaunista päivää himmensi se, että esitelmöitsijäksi kutsuttu professori Pál Fábrián ei sairauden takia sittenkään voinut saapua joukkoomme.

Muistona juhlastaan Unkarilainen laitos julkaisee juhlasymposiumin esitelmät.

Raija Bartens

Unkarilaisen laitoksen esimies

BEVEZETŐÜL

A Helsinki Egyetem Magyar Intézete 1988. szeptember 22-én ünnepelte fennállásának 60. évfordulóját. A magyar nyelv és irodalom tanításának valójában több mint száz éves hagyományai vannak egyetemünkön, de az 1925-ös év különösen jelentős volt: ekkor hozták létre a magyar lektori állást. A lektorátus mellett rövid idő alatt lelkes ajándékozók segítségével könyvtár is született. Ez a fejlődés természetesen vezetett oda, hogy hatvan évvel ezelőtt a lektorátus és a könyvtár támogatására létrejött a Magyar Intézet. Az Intézet ma is büszke könyvtárára. Az elmúlt harminc évben a gyarapodás nagyrészt a magyar államnak a Finn-Magyar Kulturális Egyezmény keretében történő könyvadományain alapul.

A Magyar Intézet ereje azonban mindig tanáraiban volt. Az első lektorok, Weöres Gyula és Viljo Tervonen az oktatás mellett kutatóként és fordítóként évtizedeken keresztül végeztek-végzik áldozatos munkájukat a magyar kultúra terjesztésének érdekében. Az 1959-ben aláírt kulturális egyezmény alapján az utóbbi 30 évben a magyar lektorok egyenesen Magyarországról jöttek. Tanítási kötelezettségeiket jóval meghaladóan mindahányan sokat tettek a magyar nyelvért és kultúráért. Szeretném itt külön megemlíteni az egyik első Magyarországról érkezett lektort, Nyirkos Istvánt, aki jelenleg a Magyar Nagykövetség Kulturális és Tudományos Központjának vezetője. Az ő lelkesítő tanítása nyomán — valamint oktatási segédanyagok összeállításában tanúsított szorgalma eredményeképpen, mely követendő például szolgált az utána jövő lektoroknak — megsokszorozódott a magyarul tanuló hallgatók száma. A Magyar Intézet később is kitűnő tanárokat kapott. Az intézeten belül és kívül egyaránt nagy hálával emlékeznek a hosszabb időt itt eltöltött lektorok, Keresztes László, Márk Tamás és Révay Valéria munkájára, s hasonló köszönetet szeretnénk mondani az intézet mostani lektorának, Csepregi Mártának. Mindnyájan a legszébb módon képviselték hazájukat intézetünkben, és tették ismertté anyanyelvüket és népük kultúráját országunkban.

A Magyar Intézet óraadó tanítás keretében már több mint tíz éve élvezheti a Helsinkiben élő Gerevich-Kopteff Éva életteli anyanyelvi és magyar művelődéstörténeti szaktudását. A tanszék saját növendékei közül fejlődött ki az ugor nyelvek egy specialistája: Ulla-Maija Kulonen az el-

múlt években magyar nyelvtörténetet adott elő ugor és finnugor szempontból.

A magyar nyelv és kultúra érdekében kifejtett munkának nagyban megnöttek a lehetőségei akkor, amikor a kulturális egyezmény értelmében az intézet magyar vendégprofesszort kapott. Szathmári István professzor 1983-ban érkezett körünkbe, hogy megalapozza a további munkát, s 1984-ben az ő vezetésével alakítottuk ki a Magyar nyelv és irodalom mellékszak tanulmányi tervét.

A Magyar Intézet évfordulóját tehát az intézet jövőjébe vetett remény-ségben ünnepelhetjük. Gyömolcsözzék továbbra is a hűséges, áldozatkész tanárok munkája azáltal, hogy szélesedik a magyar nyelv és kultúra finnországi ismerőinek majd pedig kutatóinak köre.

Az évforduló alkalmából a Magyar Intézet ünnepi szimpóziumot rendezett az egyetem kis dísztermében. Előadókként tiszteletreméltó vendégeket köszönthettünk — Magyarországról Balázs János professzor és Szíj Enikő docens tartott előadást az intézetet képviselő Szathmári Istvánon és Mikko Korhonenen kívül. Az ünnepre az vetett kissé árnyékot, hogy a szintén meghívott Fábián Pál professzor betegsége miatt nem jöhetett el.

Az évforduló emlékére a Magyar Intézet kiadja az ünnepi szimpózium előadásait.

Raija Bartens
a Magyar Intézet vezetője

Mikko Korhonen

UNKARILAINEN LAITOS 60 VUOTTA

Unkarin akateeminen opetus ja tutkimus alkoi Suomessa paljon ennen Helsingin yliopiston unkarilaisen laitoksen perustamista. Kiinnostus unkaria kohtaan Ruotsi-Suomen oppineiden keskuudessa virisi jo 1600-luvun lopulla, kun havaittiin, että valtakunnan toinen kieli, joka niin täydellisesti poikkesi valtakunnan pääkielestä, muistutti kaukana Keski-Euroopassa puhuttavaa unkaria. Upsalasta suomalais-unkarilaisten vertailujen harrastus tuli myös Turkuun. Turun akatemian logiikan ja metafysiikan professori Johan Welin (k. 1744) esitti eräässä vuodelta 1736 olevassa käsikirjoituksessaan pitkän listan suomalais-unkarilaisia sanavertailuja. Tunnettua on, että Henrik Gabriel Porthan tutki suomen ja unkarin suhdetta ja teki alan keskieuropalaista tutkimusta meillä tunnetuksi sekä perehtyi käytännössäkin unkarin kieleen vieraillessaan Göttingenissä kesällä 1779.

Varsinaisesti unkarin toi Suomen yliopistoon kuitenkin August Ahlqvist. Tultuaan suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi Elias Lönnrotin jälkeen 1863 hän kohotti tutkintovaatimusten tieteellistä tasoa tähdentäen erityisesti sukukielten merkitystä suomen kielen opiskelussa. Ensimmäisenä suomalaisena hän kirjoitti ja julkaisi tieteellisen tutkimuksen suomen ja unkarin sukulaisuudesta «Om ungerska språkets förvandtskap med finskan» (1863). Hänen professorikaudellaan alkoi yliopistossamme myös säännöllinen unkarin kielen opetus. Ensin Oskar Blomstedt, joka väitteli 1869 aiheenaan «Halotti beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia suomen, unkarin ja lapin kielestä», nimitettiin samana vuonna suomen ja unkarin kielen dosentiksi. Sitten Antti Jalava 1881 tuli unkarin kielen ylimääräiseksi lehtoriksi, missä tehtävässä hän oli aina kuolemaansa vuoteen 1909 saakka. Jalavan jälkeen unkarin lehtoriopetukseen tuli pitkähkö katkos. Aivan kokonaan unkarin ei kuitenkaan yliopiston ohjelmasta jäänyt. Yrjö Wichmann, suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori, luennoi unkarin kielestä, unkarin kielitieteestä, Aranyista ja hänen runoudestaan sekä Petöfistä ja hänen runoudestaan.

Tilanne muuttui vasta 1925, jolloin yhä lisääntynyt unkarin kielen,

kirjallisuuden ja kulttuurin harrastus sekä vilkastunut suomalais-unkarilainen kanssakäyminen vaikuttivat siihen, että Helsingin yliopistoon perustettiin unkarin kielen vakinainen lehtorinvirka. Ensimmäiseksi lehtoriksi tuli tohtori Gyula Weöres, joka sitten olikin virassa aina vuoteen 1942. Uusi lehtoraatti sai kirjalahjoituksia Unkarista. Jotta kirjasto olisi voitu pitää omana erillisenä yksikkönään, ryhdyttiin toimiin unkarilaisen laitoksen perustamiseksi. Noihin aikoihin Helsingin yliopisto ei ollut organisoitunut laitoksittain, kuten nykyään. Laitoksia oli yleensä vain laboratorioaineissa ja sellaisissa aineissa, joissa tutkimus ja opetus käytti koevälineitä tai joissa oli sellaisia laajoja kokoelmia, joiden ylläpito ja hoito vaati oman tilansa ja omat järjestelynsä. Historiallis-kielitieteellisessä osastossa oli vain kaksi tällaista ainelaitosta, nimittäin fonetiikan laboratorio ja taidehistorian veistokuvakokoelma. Sen lisäksi oli historiallis-kielitieteellinen seminaarikirjasto, joka palveli kaikkia osaston aineita.

Unkarilainen laitos on siis yliopistomme vanhimpia humanistisia ainelaitoksia. Sen perustamista on pidettävä ajan oloissa melko voimakkaana hallinnollisena toimenpiteenä, etenkin kun otetaan huomioon, ettei unkarilainen ollut edes itsenäinen oppiaine ja ettei suurillakaan oppiaineilla ollut omaa laitosta. Se osoittaa unkarin opetuksen arvostusta silloisessa yliopistossamme. Pienenä kuriositeettina mainittakoon, että samana vuonna 1928 perustettiin historiallis-kielitieteelliseen osastoon myös toinen laitos, nimittäin saksalainen laitos. Saksan eli germaanisen filologian voi arvata olleen noihin aikoihin kieliaineista keskeisimpiä. Sen sijaan esim. suomen kielen laitos ja suomalais-ugrilainen laitos aloittivat toimintansa vasta 1956.

Juuri perustettu unkarilainen laitos sai runsaasti lahjoituksia. Kirjaston pohjaksi tuli Unkarin valtion 11. toukokuuta 1928 lahjoittama kirjakokoelma. Kalevalaseura päätti 3. joulukuuta pitämässään kokouksessa sijoittaa omistamansa, pääasiallisesti kielitieteellistä kirjallisuutta käsittävän professori Zsigmond Simonyi -vainajan kirjaston unkarilaiseen laitokseen. Seuraavan vuoden alussa Suomalaisuuden Liitto sijoitti Unkarin opetusministeriön ensimmäisen suomalais-ugrilaisen kulttuurikongressin yhteydessä järjestämän pedagogisen näyttelyn kokoelmia — oppikirjoja, opetusvälineitä ym. — unkarilaiseen laitokseen. Rehtorinkertomus lukuvuodelta 1928—29 mainitsee lisäksi sellaisia lahjoittajia kuin Magyar Nemzeti Szövetség, kolmannen suomalais-ugrilaisen kulttuurikokouksen unkarilainen toimikunta, Turáni Társaság, Unkarin kirjastollinen keskus, Unkarin

tiedeakatemia, Unkarin opetusministeriön kansanvalistusosasto, Ungarisches Institut an der Universität Berlin, Uusfilologinen yhdistys sekä aikakauslehtien Budapesti Szemle, Muzsika ja Revue des études hongroises toimitukset. Ensimmäisen lukuvuoden lopussa laitoksen kirjasto käsittikin jo 1800 nidettä ynnä suuren määrän eripainoksia. Sen lisäksi laitokseen tuli säännöllisesti 15 aikakauslehteä. Erikseen mainitaan, että Unkarin opetusministeriön kansanvalistusosasto oli lahjoittanut «yhden His Master's voice kaappigramofonin ja 34 kpl. levyllä unkarilaisia kansanlaulujia».

Laitoksen hoitajaksi määrättiin lehtori Weöres, joka piti kirjastoa auki kahtena päivänä viikossa yhteensä neljä tuntia. Myöhemminkin laitoksen kirjastoa on hoitanut unkarin lehtori. Laitoksen esimiehenä taas on toiminut suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori.

Seuraavan lukuvuoden 1929—30 rehtorinkertomus tietää mainita mm.: «Unkarilaisen laitoksen ohjesäännön vahvisti kansleri 20 p. marraskuuta sekä järjestyssäännöt konsistori 30 p. lokakuuta. Unkarin opetusministeri kreivi K. Klebelsberg kävi 5 p. toukokuuta laitoksessa ja ilmaisi olevansa tyytyväinen sen toimintaan. Kalusto on täydennetty hyllyillä, pöydillä, tuoleilla y. m.»

Näin siis käynnistyi unkarilaisen laitoksen toiminta 60 vuotta sitten. Laitos ei ollut eikä voinutkaan olla suuri. Tärkeintä oli, että se pystyi palvelemaan yliopiston unkarin opetusta ja varsinkin niitä opiskelijoita, jotka halusivat syventää ja monipuolistaa unkarin tietojaan ja taitojaan. Vaikuttaa siltä, että ajan oloihin nähden laitoksen kirjasto oli perustamisesta lähtien hyvin tarkoitustaan vastaava. Siihen kuului vankka annos tieteellistä kirjallisuutta unkarin kielen, kirjallisuuden ja historian tutkimuksen alalta, valikoima kaunokirjallisuutta ja yleisteoksia. Etenkin laitoksen runsas lehtivalikoima antoi sille ajanmukaisuuden leiman.

Weöresin jälkeen nimitettiin unkarin lehtoriksi Jenő Fazekas. Käytännössä virkaa hoidettiin kuitenkin pitkät ajat tilapäisin voimin. Niinpä juuri Unkarista palannut Budapestin yliopiston suomen lehtori Viljo Tervonen sai 1944 ryhtyä opettamaan yliopistossamme unkaria suomalaisille. Hänen jälkeensä virkaa hoiti monet vuodet pastori Lajos Garam.

Sodan aikana ja etenkin sodan jälkeen olivat yhteydet Unkariin sangen heikot. Kuitenkin unkarilainen laitos toimi, ja unkaria opetettiin. Fenougristiikan opiskelijoita, joille unkari oli pakollinen, oli hyvin vähän.

Mutta suomen kielen laudaturiin kuului yhden ns. etäsukukielen opinnot, ja useimmat valitsivat unkarin. Sodan jälkeen vallitsi kouluissa vaikea opettajapula, ja ehkä juuri tästä syystä oppikoulunopettajan pätevyyden tuottaville aloille tuli paljon opiskelijoita. Mitään karsintaahan ei ollut. Niinpä suomen opiskelijoitakin oli 50-luvulla moninkertainen määrä nykyiseen verrattuna. Tämä taas takasi sen, että myös unkarin tunneille riitti tulijoita. Vaatimuksiin kuuluivat lehtorin kurssin lisäksi professori Lauri Hakulisen unkarin kielihistorian luennot. Nämä luennot hän piti tiistai- ja torstaiaamuisin klo 8—9, mikä ehkä olikin ainoa todellinen numerus clausus unkarin opintoihin ja minkä vuoksi monet valitsivatkin unkarin sijasta mieluummin professori Erkki Itkosen lapin, mordvan, tšeremissin tai syrjäänin luennot. Joka tapauksessa sekä lehtori Garamin että professori Hakulisen auditoriot olivat täynnä. Hyvin monet jatkoivat unkarin opintojaan vielä vapaaehtoisilla jatkokursseilla. Yliopiston näkökulmasta katsoen unkarin harrastus ei siis suinkaan ollut lamassa noina vuosina, vaikka käytännön mahdollisuudet esim. vierailta Unkarissa olivat minimaaliset.

Kun 1956 perustettiin yliopiston suomen ja sen sukukielten ainelaitosten ja eräiden yliopiston ulkopuolisten suomen ja sukukielten aloilla toimivien laitosten yhteinen laitoskompleksi Castrenianum, sai myös unkarilainen laitos tilat uudessa yhteisössä, joka sijoittui yliopiston päärakennuksen uuden puolen neljänteen kerrokseen. Unkarilaisen laitoksen huone oli Castrenianumin eteläpäädyssä.

Suomen ja Unkarin välisen uuden kulttuurisopimuksen allekirjoittaminen kesällä 1959 merkitsi uuden aikakauden alkua myös unkarilaisen laitoksen historiassa. Sopimukseen sisältyvän lehtorivaihtopykälän perusteella Helsingin yliopisto sai jo samana syksynä uuden unkarin lehtorin, tohtori Ödön Lavothan. Samanaikaisesti stipendiaattien vaihto käynnistyi, ja unkarilaisessa laitoksessa alettiin nähdä yhä useammin unkarilaisia vieraita. Laitoksen kirjasto alkoi jälleen karttua, osaksi Unkarin valtion suurenmoisten lahjoitusten turvin, mutta osaksi myös yliopiston omien kirjamäärärahojen avulla.

Lavothan jälkeen unkarin lehtoreina täällä ovat toimineet István Nyirkos, László Szabó, László Keresztes, Tamás Márk, Valéria Révay ja nykyinen lehtorimme Márta Csepregi. Kaikki he ovat tehneet suuriarvoista työtä. On ennen kaikkea heidän ansiotaan, että unkarin harrastus yliopistossamme on koko ajan kasvanut ja syventynyt. He eivät ole tyytyneet

vain hoitamaan opetusvelvollisuuttaan, vaan ovat myös vapaa-aikanaan monin tavoin edistäneet työalaansa. He ovat mm. laatineet ja julkaisseet unkarin kielen oppikirjoja ja muita opiskelun apuneuvoja suomalaisia varten. Vielä 50-luvun lopulla ainoat unkarin opiskelun apuneuvot olivat Szinnyein kielioppi ja Lakón lukemisto, jotka sinänsä hyvin täyttivät sen tarkoituksen, mihin ne oli aiottukin, mutta esim. mitään alkeisoppikirjaa tai kunnollisia ajantasaisia sanakirjoja ei ollut. Nykyään unkarin opiskelijalla on käytössään runsaasti erilaisia alkeis- ja jatko-oppikirjoja, lukemistoja, kielioppeja ja sanakirjoja. Suurimmaksi osaksi ne ovat laitoksessamme toimineiden unkarin lehtoreiden laatimia.

Unkarilaisen laitoksen tilat vanhassa Castrenianumissa kävivät jo 60-luvun lopulla ahtaiksi. Tervetullutta parannusta merkitsi näin ollen muutto uusiin tiloihin, jotka saatiin Castrenianumin laajentuessa yliopiston päärakennuksen uuden puolen viidenteen kerrokseen 1974. Unkarilaisella laitoksella oli nyt käytössään kokonaan uusittu tilava seminaarihuone, jonne myös kirjasto mahtui, sekä oma työhuone lehtorille. On vain luonnollista, että nyttemmin tämäkin tila on osoittautunut riittämättömäksi. Pientä apua pahimpiin tilaongelmiin on kuitenkin saatu tänä syksynä.

Tilanahtaus on ikävä asia, mutta unkarilaisen laitoksen tapauksessa se on myös oire sangen myönteisestä kehityksestä. Viimeisten kymmenen vuoden aikana laitos on voinut kirjata tililleen monia edistysaskelia, jotka omalta osaltaan ovat kuormittaneet ja lopulta ylikuormittaneet laitoksen tiloja. Merkittävin tapahtuma sitten lehtoraatin perustamisen oli epäilemättä unkarin kielen ja kulttuurin vierailevan apulaisprofessorin toimen perustaminen 1983. Tämä huomattava kapasiteetin lisäys on avannut laitokselle aivan uusia toimintamahdollisuuksia ja samalla kohottanut sen tieteellistä arvovaltaa. Uusi apulaisprofessori teki mahdolliseksi senkin, että syksystä 1985 alkaen unkarin kieltä ja kirjallisuutta on voitu opiskella itsenäisenä oppiaineena. Siihen saakka unkarin opinnot olivat kuuluneet osana aineeseen nimeltä suomalais-ugrilainen kielentutkimus. Uusi aine on kehittynyt suotuisasti professori István Szathmárin asiantuntevassa ohjauksessa.

Viime vuosien saavutuksiin kuuluu myös opintorettekuntien vaihto Helsingin ja Budapestin yliopiston kesken. Nyttemmin vastavuoroisia opintoretkiä tehdään jo säännöllisesti. Retkien ohjelma on muotoutunut sangen täysipainoiseksi. Siihen kuuluu yleensä opiskelijoiden ja nuorten

tutkijain pitämiä esitelmiä ja alustuksia seminaarinluonteisissa tilaisuuksissa, tutustumista tieteellisiin laitoksiin ja muihin kulttuurikohteisiin, retki pääkaupungin ulkopuolelle sekä vapaamuotoisempaa ohjelmaa. Tällaisina opintoretket ovat osoittautuneet sekä hyödyllisiksi että virkistäviksi. Ne täydentävät sopivalla tavalla opinto-ohjelmaa ja suovat nuorille mahdollisuuden tutustua toisen maan vastaavan alan opiskelijoihin.

Näihin saakka unkarilaisen laitoksen toiminta on keskittynyt selvästi opetukseen. Tätä nykyä opetusta antaa apulaisprofessorin ja lehtorin lisäksi kaksi tuntiopettajaa. Säännöllisesti pidettäviä kursseja ovat unkarin kielien perus- ja jatkokurssit, intensiivikurssit, käännöskurssit, keskustelu- ja kielioppiharjoitukset, kielihistorian kurssi sekä unkarilaisen kirjallisuuden perus- ja jatkokurssi. Tämän lisäksi järjestetään pitemmälle ehtineille opiskelijoille vuosittain erikoiskursseja ja -luentosarjoja aiheista, jotka saattavat tarjota mielenkiintoista uutta jopa asiantuntijallekin. Esim. tämän lukuvuoden opinto-ohjelmasta voidaan poimia sellaisia aiheita kuin Unkarin kulttuurihistoria, unkarin kirjakieli valistus- ja reformiaikana, István Geleji Katonan tuotanto ja unkarin kirjakieli, tyyliuunnat Unkarin kirjallisuuden kolmen viime vuosikymmenen aikana, unkarin nykymurteet ja sosiolinguistiikka, unkarin sanajärjestys ja figuurit unkarissa.

Mutta yliopistolliseen laitokseen kuuluu opetuksen ohella välttämättömänä osana myös tutkimus. Valitettavasti en voi esittää otteita unkarilaisen laitoksen piirissä syntyneiden tieteellisten julkaisujen bibliografiasta samalla tavoin kuin opetusohjelmasta. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä, ettei tuollaista bibliografiaa ole olemassa. Se ei kuitenkaan ole merkki tieteellisen toiminnan puuttumisesta. Jos laadittaisiin luettelo niistä tutkimuksista, jotka on tehty unkarilaisessa laitoksessa tai joiden teossa on käytetty hyväksi unkarilaisen laitoksen kirjastoa tai henkilökunnan asiantuntemusta, luulen, että luettelo olisi pitkä ja käsittäisi suurimman osan kuluneiden kuuden vuosikymmenen aikana Suomessa ilmestyneistä unkarin kieltä koskevista tai sitä sivuavista tieteellisistä tutkimuksista. On kuitenkin tunnistettava yksi heikkous, joka saattaa pistää jonkun silmään tänä tiedeindikaattorien aikakautena: unkarilainen laitos ei ole tuottanut yhtään suomalaista väitöskirjaa. Sen sijaan kylläkin eräät unkarin lehtorit ovat täällä ollessaan ahkeroineet väitöskirjansa valmiiksi. Suomalaisen väittelijöiden puuttumiselle on kuitenkin luonnollinen selitys. Kuten äsken totesin, unkarin opinnot ovat näihin saakka kuuluneet osana suomalais-ugrilaiseen

kielentutkimukseen. Mikään ei ole estänyt nuoria fennougristeja erikoistumasta unkariin. On vain käynyt niin, että harvoja doktorandeja on enemmän viehättänyt jokin muu kohde, esimerkiksi lappi tai samojedi, joiden tutkimuksessa Suomella on vankat perinteet. Nyt kun unkarin asema oppiaineena on vahvistunut, on syytä toivoa, että tulevaisuudessa myös suomalainen unkarin tutkimus tuottaa tohtoritason opinnäytteitä.

Viimeaikainen kehitys antaa monessa suhteessa aiheen katsoa luottavaisesti tulevaisuuteen. Enkä tällöin tarkoita pelkästään äsken esittämäni unkarilaisen laitoksen sisäistä kehitystä, vaan ylimalkaan Suomen ja Unkarin välistä yhä vilkastuvaa ja monipuolistuvaa kanssakäymistä. Unkarin ja Suomen välinen kulttuurivaihto, eri alojen tieteellinen vuorovaikutus ja yhteistyö, erilaisten kansalaisjärjestöjen puitteissa tapahtuvat kosketukset, kauppa ja matkailu sekä monet muut kanssakäymisen muodot suotuisasti kehittyessään lisäävät myös kielen ja kulttuurin opetuksen ja tutkimisen tarvetta meillä. Tämä merkitsee haastetta 60-vuotiaalle laitokselle.

Parin viime vuoden ajan on keskusteltu siitä, tarvitsisiko Suomessa eri tahoilla ja eri aloilla harjoitettava Unkaria koskeva tieteellinen ja ehkä muukin kulttuuritoiminta jonkinlaisen katto-organisaation. Lähinnä Unkarin taholta on heitetty esiin ajatus erityisen «hungarologian keskuksen» perustamisesta. Esikuvana ovat silloin olleet ne hungarologian keskuksat, joita on perustettu esim. Pariisiin, Roomaan ja Hampuriin. Asiaa on selvitetty varsin laajasti sangen edustavassa asiantuntijapiirissä. Mielestäni tällöin on käynyt selvästi ilmi, että Suomessa «hungarologialla» on jo perinteisesti niin vahva asema, että mitään erityistä uutta hungarologian keskuksinstituuttia ei tarvita. Sen sijaan voisi hyvinkin olla paikallaan harkita jonkinlaista väljämutoista työryhmää tai neuvottelukuntaa tai toimikuntaa kaikkien maassamme hungarologian alalla toimivien instituutioiden ja yksityisten tutkijain tueksi. Jos tuollaisen yhteistoimintaelimen käytettävissä olisi riittävästi sihteerivoimaa, se voisi tehokkaasti toimia suomalaisen hungarologian hyväksi esim. keräämällä ja välittämällä tietoa eri alojen Unkariin liittyvistä hankkeista, hungarologian tutkijoista ja tutkimuksista, pitämällä yhteyttä Unkarissa toimiviin laitoksiin, auttamalla ja koordinoimalla luentovierailujen järjestämisessä, järjestämällä tieteidenvälisiä seminaareja ja symposiumeja. Tietooni on tullut, että jonkin aikaa toiminut epävirallinen hungarologiatoimikunta kokoontuu huomenna päättämään tällaisen yhteiselimen perustamisesta. Toivokaamme, että toimikunta päättyy

ratkaisuun, joka parhaalla mahdollisella tavalla tulee palvelemaan koko maan hungarologipiirejä.

Mikko Korhonen

A HELSINKI EGYETEM MAGYAR INTÉZETE 60-ÉVES

A finn egyetemen már a 18. század elején kezdtek érdeklődni Magyarországra és a magyar nyelv iránt, akkor, amikor a finn-magyar nyelvrokonság ismertté vált. Magyartanítás viszont a 19. század második fele óta van a Helsinki Egyetemen, s ez a finn nyelv és irodalom akkori professzorának, August Ahlqvistnak az érdeme. Az ő professzorsága idején, 1869-ben nevezték ki Oskar Blomstedtet a finn és a magyar nyelv docensévé. Később 1881-ben Antti Jalava lett a magyar nyelv rendkívüli lektora, aki munkáját 1909-ben bekövetkezett haláláig végezte. Ezután a magyar oktatás néhány évig szünetelt.

A helyzet 1925-ben változott meg, amikor is a magyar nyelv, irodalom és kultúra iránti megnövekedett érdeklődés valamint a megélénkült finn-magyar kapcsolatok hatására állandó magyar lektori státust alapított a Helsinki Egyetem. Az első lektor dr. Weöres Gyula volt, aki 1942-ig látta el feladatát. Az új lektorátus támogatására 1928-ban megalakult a Magyar Intézet. Abban az időben egyetemi intézetek általában csak olyan szakokon voltak, ahol laboratóriumokra volt szükség vagy kísérleti eszközöket használtak az oktatás és kutatás során, vagy pedig ott, ahol olyan nagy gyűjtemények voltak, melyek fenntartása és gondozása külön személyzetet, helyet és szervezést követelt. A bölcsészkaron csak két ilyen intézet volt, a fonetikai laboratórium és a művészettörténeti szoborgyűjtemény. A Magyar Intézet megalapítása tehát erőteljes adminisztratív intézkedés volt, s a magyaroktatás akkori rangját bizonyítja.

A fiatal Magyar Intézet sok ajándékot kapott. A könyvtár alapja az a könyvgyűjtemény lett, melyet a magyar állam ajándékozott. Az első tanév végén a könyvtárban már mintegy 1800 kötet és számos különlenyomat volt. Az intézeti könyvtárba 15 folyóirat járt.

A háború idején és közvetlenül a háború után Finnország és Magyarország kapcsolata erősen meggyengült. A Magyar Intézet azonban továbbra is működött, a magyar oktatás is folytatódott.

Amikor 1959 nyarán aláírták az új finn-magyar kulturális egyezményt, a magyar intézet történetében is új szakasz kezdődött. Az egyez-

ményben szereplő lektorcsere alapján a Helsinki Egyetem is még azon az őszön új magyar lektort kapott dr. Lavotha Ödön személyében. Ugyanakkor az ösztöndíjascseré is megindult, így a Magyar Intézetben egyre gyakrabban lehetett magyar vendégekkel találkozni. A könyvtár állománya is újból gyarapodásnak indult, részben a magyar állam nagyszerű ajándékküldeményeinek köszönhetően, részben egyetemi költségvetésből.

Lavotha után az intézetben Nyirkos István, Szabó László, Keresztes László, Márk Tamás és Révay Valéria működött magyar lektorként, mostani lektorunk pedig Csepregi Márta. Mindnyájan igen értékes munkát végeztek. Főként az ő érdemük, hogy egyetemünkön a magyar nyelv iránti érdeklődés állandóan növekedett és mélyült. Nemcsak oktatási kötelezettségeiknek tettek eleget, hanem szabadidejükben is sokféle módon a szakterület fejlesztésén munkálkodtak. Többek között finneknek szóló tankönyveket és egyéb oktatási segédanyagokat állítottak össze és publikáltak.

Az elmúlt tíz évben az intézet több területen előbbre lépett. 1983-ban volt a lektorátus megalapítása után következő legfontosabb esemény: a magyar nyelv és kultúra vendégprofesszori állás létrehozása. Ez a jelentős kapacitásnövekedés az intézet számára új működési lehetőségeket nyitott meg, s ugyanakkor az intézet tudományos rangját is megemelte. A vendégprofesszorátus tette lehetővé azt is, hogy 1985. őszétől a magyar nyelvet és irodalmat külön szakon lehet tanulni. Szathmári István professzor szakértő irányításával az új szak igen szépen fejlődik.

A közelmúltban végbement fejlődést látva joggal tekinthetünk bizakodva a jövőbe is. És itt nemcsak a Magyar Intézet fejlődésére gondolok, hanem általában az egyre élénkülő és egyre sokoldalúbbá váló finn-magyar kapcsolatokra, mely által a magyar nyelv és kultúra oktatásának és kutatásának igénye is növekszik. Ez 60 éves intézetünk számára új feladatokat jelent.

Előadásom végén arra az eszmecserére utaltam, melyet az elmúlt néhány évben folytattunk arról, hogy létre kellene hozni egy, a hungarológiai kutatásokat összefogó szervezetet. Megállapítottam, hogy ez az ügy már annyira előrehaladt, hogy az eddig nemhivatalosan működő hungarológiai bizottság holnap összeül, hogy döntsön egy hungarológiai koordinációs intézmény megalapításáról. Reméljük, hogy a bizottság olyan megoldást talál, mely a lehető legjobb módon fogja szolgálni a hazánkban folyó hungarológiai kutatásokat.

Balázs János

A MAGYAR MINT NEM INDOEURÓPAI EURÓPAI NYELV

1. Miért is érdemes tanítani és tanulni a külföldi egyetemeken és főiskolákon idegen nyelvként a magyart s vele együtt a finnt, az észtet és a többi finnugor nyelvet? Ez alkalommal úgy vélem különösen időszerű ennek a kérdésnek a feltevése, s talán nem lesz érdektelen e kérdés megválaszolásának szerény kísérlete sem.

Lotz Jánossal, Amerikában született, felsőbb iskoláit Magyarországon végzett, majd pedig Svédországban és haláláig az Egyesült Államokban tevékenykedő kitűnő kollégánkkal hazánkban jártakor többször is beszélgettünk erről. Véleménye szerint az Egyesült Államokban nyelvünket, s vele együtt főleg a finnt és az észtet a különféle egyetemeken az általános nyelvészeti oktatás keretében főleg azért tanítják, mert az elképzelések alapján ott mindenkinek kell tanulmányoznia legalább egy nem indoeurópai nyelvet. Ilyen persze igen sokféle akad, elsősorban olyan nagy nyelvek, mint amilyenek a kínai, vagy a japán, az ozmántörök, nem is szólva az arabról, s persze az indián nyelvekről. De aki arra kíváncsi, hogy milyen is az alkata egy-egy jellegzetesen európai, ám mégsem indoeurópai nyelvnek, annak feltétlenül anyanyelvünket, s mellette természetesen a finnt, vagy az észtet kell elsősorban tanulnia. Számba kell venni ennek során azt is, hogy az Egyesült Államokban milliónál is többen beszélnek a magyart, s nagyon sokan a finnt és az észtet is. Ezenfelül a finnugor nyelvek közül főleg ez a három nyelv az, amely európai szintű irodalmi rangot is kivívott magának, művelődése igen jelentős, mindegyik szerves része az európai nyelvközösségnek, persze mindegyik a maga sajátos körülményei között, ami jellegzetes színeződést jelent az összeurópai palettán. Úgy gondolom, hogy ez az érvelésmód mindenképpen helytálló, komoly figyelmet érdemel, s ezért ezen a helyen is érdemes lesz röviden rávillantani néhány olyan szellemi áramlatra, amely e felismerés megfogalmazására vezethetett. De mindjárt előljáróban le kell szögeznünk, hogy a három említett nyelv kiemelése semmiképpen sem jelentheti a többi finnugor nyelv lebecsülését, háttérbe szorítását, alacsonyabb rendűnek tartását.

2. Az említett három finnugor nyelv művelőinek önmagukra való eszmélődése jelentősebb mértékben a humanizmus és a reformáció korában kezdődik. Ismeretes, hogy Dévai Bíró Mátyás, az első magyar ortográfia szerzője 1529-től 1530-ig Wittenbergben tanult, miután előzőleg a krakkói egyetemet látogatta. 1537-ben ismét Wittenbergben folytatta tanulmányait. A feljegyzések szerint Luther nagyon szerette és becsülte, Melanchton is baráti körébe fogadta. Hazájában Dévait magyar Luthernek nevezték. Említett ortográfiája, amely először 1539-ben jelent meg, 1549-ben Krakkóban került újra sajtó alá. Szintén a krakkói egyetem humanista légkörében kezdte meg tanulmányait Sylvester János is, aki utána Dévaihoz hasonlóan Wittenbergben tanult tovább 1529-ben, majd pedig 1534-36-ban. Közismert, hogy ő tette közzé hazánkban 1539-ben Sárvárott latin-magyar nyelvtanát, amely az első körvonalazása, persze latin minta alapján, anyanyelvünk grammatikai rendszerének. Természetes, hogy ilyen módon anyanyelvünk helyesírási és nyelvtani szabályozásának első kísérletei a legszorosabb kapcsolatban álltak egyrészt a lengyel, másrészt pedig a német humanisták és reformátorok hasonló törekvéseivel. Tudjuk azonban azt is, hogy az első észti nyomtatott könyv, az úgynevezett Wanradt-Koellféle katekizmus 1535-ben Wittenbergben jelent meg. Az is közismert, hogy az első finn ortográfia, Agricola műve, amely 1542-ben hagyta el a sajtót, szintén Wittenberghez kapcsolódik, mivel szerzője, akárcsak az említett két magyar szerző, ugyanígy Melanchthon tanítványai közé tartozott. E mű lényegében ugyanolyan felépítésű, mint Dévai említett magyar ortográfiája. Paul Johansen kutatásai alapján tudjuk azonban azt is, hogy két másik finnugor nyelvnek, az észtnak és a lívnek első nyomtatott emlékei szintén a wittenbergi reformátorok szellemi ösztönzésének köszönhetik létrejöttüket. Ezeknek szerzői lényegében véve azokban az években voltak Melanchthon tanítványai, mint Dévai Bíró, Sylvester János és Agricola.

Így talán nem is alaptalan az a megállapításunk, hogy az első finnugor találkozóra európai kulturális szinten Wittenbergben, főleg Melanchthon, s persze Luther baráti körében került sor, anélkül azonban, hogy az említett szerzők anyanyelvük rokonságának tudatában lehettek volna. Annyi azonban így is kétségtelen tény, hogy a humanizmus és a reformáció eszmevilága termékenyítette meg az említett szerzőket, s hogy e bátor kezdeményezők ily módon fedezték fel anyanyelvüket, mint az európai nyelvekkel egy sorba állítható, bár még kiművelésre váró nyelvi rendszert. (Minderre: Ba-

lázs 1958, 1961, 1987.)

3. A magyar és a finn az európai nyelvek seregszemléje során, ismereteink szerint először Josephus Justus Scaligernek, a genfi, majd leideni francia protestáns nyelvtudósnak 1610-ben Párizsban megjelent latin nyelvű művében kerül egymás mellé, mint két jellegzetesen európai nyelv. E munkájában a szerző Európa nyelveinek 11 törzsökét (*matrices*) különbözteti meg, amelyek közül négyet főbb, hetet pedig kisebb törzsnyelvnek nevez. Szerinte azok a törzsnyelvek, amelyekből számos tájszólás mintegy sarjadék eredt. Figyelmet érdemel az a megjegyzése, hogy az egyes törzsnyelvek tájszólásai rokonságban állhatnak egymással, de a legfőbb törzsök nyelveit semmiféle rokonság szálai sem fűzik össze. Európában csupán 11 olyan nyelv van, amely e kritériumnak teljesen megfelel, s ezek közül is a négy legnagyobb a latin, a görög, a teuton, vagyis a germán, valamint a szláv. Ezekhez képest a 7 kisebb törzsöknyelv kevésbé jelentős. A mi szempontunkból, mint említettem, különleges figyelmet érdemel, hogy az utóbbiak között, az albán és a tatár után harmadikként a magyar, negyedikként pedig a finn is szerepel, míg az ötödikként az ír, hatodikként az óbrit, hetedikként pedig a baszk (minderre: Arens, 1955. 59-60). Arról persze, hogy a négy nagy európai törzsöknyelv, a latin, a görög, a germán és a szláv egymással rokonok, mivel mindegyikük indoeurópai nyelv, a derék francia tudós még semmit sem sejtethetett. Ezek rokonságának kimutatása csak a múlt század elején Rasmus Kristian Rask és Franz Bopp munkássága nyomán történhetett meg.

4. De hogy a Scaliger európai seregszemléjében már felbukkanó magyar és finn nyelvrokonok, már 1669-ben derült ki, a hamburgi polihisztor Martin Fogel sokáig sajnálatos módon kéziratban maradt latin nyelvű munkája nyomán. Amikor 1969-ben a hamburgi egyetemen rendezett emlékülésen német, magyar és finn tudósok közösen méltatták Fogel e munkájának rendkívüli jelentőségét, Lakó György, valamint Hans Kangro európai távlatokba helyezve emelte ki e latin kéziratok mű korszakalkotó, valóban úttörő szerepét. (Minderre: Lakó, 1969, Hans Kangro 1969). Legújabbban pedig Cristina Wis példamutatóan alapos kutatásai tárták fel azt a Firenzét és Hamburgot, s az európai művelődés számos más őrhelyét is összekapcsoló szellemi légkört, amely Fogel e művének éltetője volt (minderre: Wis, 1982-1983, 1988).

Tudjuk, hogy bár Fogel e művéről szélesebb körök Európában csupán

a múlt század kilencvenes éveinek elején E. N. Setälä felfedezése nyomán szerezhettek tudomást, mégis Fogel kéziratának egyes másolatai már előbb, a XVIII. század közepe táján is elkerültek különböző kutatókhoz, így Sajnovics Jánoshoz is, aki, mint közismert, kerekén egy évszázad múlva kezdett hozzá 1770-ben Dániában és Magyarországon is szintén latinul közzétett nevezetes lapp-magyar összehasonlító munkájának megírásához. (Minderre: Setälä 1891, Wis 1982-1983, 157 kk.)

Fentebb már említett hamburgi emlékbeszédében Lakó György három pontban foglalta össze Fogelnak a finnugor nyelvtudomány egész története szempontjából is kimagasló, valóban úttörő érdemeit (Lakó, 1969, 10-13). Ugyancsak ő fejtette ki a legalaposabban akadémiai székfoglalójában Sajnovics említett művének szintén korszakos jelentőségéről vallott nézeteit. Megállapításai a mi szempontunkból főleg azért fontosak, mivel kutatásai Sajnovics a munkájának nyelvbölcseleti és eszmetörténeti szempontból is rendkívüli figyelmet érdemlő jelentőségére szintén fényt vetnek. Nem hallgatja el Lakó azt sem, hogy mindazokról a szerkezeti egyeztetésekről, amelyek Sajnovicsnál szerepelnek, ő előtte 1746-ban közzétett értekezésében már a dán Marcus Wöldike is szólt. A koppenhágai egyetem e tudós teológia professzora ebben a művében számba veszi a tőle ismert európai nyelvek legjellemzőbb tipológiai és szerkezeti sajátosságait, mégpedig azért, hogy kiderítse, egyezik-e velük ezek tekintetében a grönlandi nyelv. Európai seregszemléjében, Scaligerhez hasonlóan, ő is figyelembe veszi a finnt és a magyart, sőt ezeken kívül még a lappot is. Lakó elsőként mutatja ki, hogy a dán teológus lényegében már mindazokat a szerkezeti sajátosságokat is tekintetbe vette, amelyek Sajnovicsnál szintén szerepelnek. Mivel pedig a magyar jezsuita szerző nyilvánvalóan ismerte Wöldike e művét, hiszen hivatkozik is rá, Lakó meggyőző érvelése szerint aligha állíthatnánk, hogy Sajnovics a lapp-magyar grammatikai egyezések számbavételét Wöldike észrevételeitől függetlenül végezte. Mégis Lakó, bár hangsúlyozza Wöldike kezdeményező szerepét, ennek ellenére is határozottan állítja, hogy Sajnovics volt az első, aki a nyelvtani egyezéseknek a rokonság bizonyításában még a szóegyezéseknél is nagyobb fontosságot tulajdonított, s így mindenképpen ő az első, aki ezeket két egymástól igen távol eső finnugor nyelv rokonságának a bizonyítására sikeresen használta fel. Ki kell emelnünk, hogy székfoglalójában Lakó felhívta a figyelmet Mikael Wexionius svédországi származású turkui professzor már 1650-ben köz-

zétett latin nyelvű művére, amelyben a szerző, mint ismeretes, a finn és az észt nyelv szerkezeti sajátosságait, s ezek alapján számos egyezést mutatott ki. Európai eszmetörténeti szempontból a turkui szerző e műve mindenképpen különleges figyelmet érdemel, még akkor is, ha benne a szerző két olyan nyelvet hasonlított össze, amelyek rendkívül közel állnak egymáshoz. Lakó viszont hangsúlyozza, hogy bár Wexionius meglepően korai kezdeményezése európai távlatokból tekintve is úttörő jelentőségű, érdemei mégsem csökkentik lényegesen Sajnovics latin munkájának egyetemes nyelvtudományi fontosságát. Lakó szerint túlzás volna azt állítanunk, hogy Sajnovics a megalapítója az összehasonlító nyelvtudománynak, de mégis, művének vannak olyan vitathatatlan érdemei, amelyek számára az összehasonlító egyetemes nyelvészet történetében továbbra is fontos helyet biztosítanak (minderre: Lakó, 1971).

5. Természetesen hosszabb idő kellett ahhoz, hogy anyanyelvünknek a lappal és a finnel, valamint a többi finnugor nyelvvel való rokonsága kiderüljön, s még több időre volt szükség, hogy e felismerés szélesebb körökben is elterjedjen. Jellemző, hogy ugyanabban az évben, amikor Sajnovics műve megjelent, vagyis 1770-ben hagyta el a sajtót Pozsonyban a rendkívül nagy tehetségű, de kritikátlan Kalmár Györgynek óriási nyelvtudásról tanúskodó latin nyelvű műve, amelyben a szerző anyanyelvünket a szkíta, mongol, hun és avar nyelvvel hozza rokonságba, figyelmen kívül hagyva valódi rokonainkat (Kalmár, 1770). Ezzel szemben már minden egyes finnugor, sőt uráli nyelv is szerepel egy hosszú ideig Itáliában élt és tevénykedett spanyol jezsuitának, Lorenzo Hervás y Panduronak Cesenában 1784-ben olaszul megjelent nevezetes művében, amely a világ akkor ismert minden nyelvének rövid leírását és rokonságát tárja elénk (Hervás, 1784; vö. Tagliavini 1966. I. 47). Hazánkban e munkáról Tagliavini korábbi híradása nyomán először Zsirai Miklós tett említést (vö. Zsirai, 1937). Magam római egyetemi tanári működésem során 1969-ben készítettem el e műnek az uráli nyelveket tárgyaló fejezete fényképmásolatát, s használtam fel ezt budapesti egyetemi előadásaim során. Tudtommal nálunk ezen kívül csupán Lakó György tanulmányozta behatóan e munkát, s méltatta érdeme szerint, fentebb említett kiváló akadémiai székfoglalójában. (Minderre: Lakó, 1971, 429.)

Nincs semmi nyoma annak, hogy Gyarmathi Sámuel, aki mint közismert, 1799-ben Göttingában latinul tette közzé nevezetes nyelvhasznító

munkáját, tudott volna a spanyol jezsuitának e nevezetes alkotásáról. Tény viszont, hogy e kiváló erdélyi tudós Göttingában Schlözer buzdítására kezdett foglalkozni az egyes finnugor nyelvekkel. Göttingában még mások is segítettek, sőt munkájában jénai tudósok is támogatták. Gyarmathi műve, az *Affinitas* szintén döntő fontosságot tulajdonít a nyelvtani egyezéseknek a nyelvrokonság kimutatásában, s ezt már művének címe is elárulja: *Affinitas... grammaticae demonstrata*. Munkája ezen kívül azért is korszakos jelentőségű, mivel bizonyítása kiterjed a finnugor nyelvcsalád minden egyes tagjára, vagyis az összes finn eredetű nyelvre (*linguae fenicae originis*).

Miközben így Fogel, Sajnovics és Gyarmathi munkássága nyomán a finnugor nyelvek egymásközti rokonsága hitelt érdemlően igazolódott, Európa nyelveinek számbavétele során az egyes finnugor nyelvek, közülük pedig főleg a magyar és a finn is egyre többször került az érdeklődés középpontjába kontinensünkön. Ki kell itt emelnünk Leibniz szerepét, aki 1713-ban Nagy Péter cárhoz írott levelében sürgette a nagy orosz birodalom területén élő kisebb-nagyobb népek nyelvkincsének összegyűjtését. Javaslatainak megvalósítására azonban csak később, Nagy Katalin cárnő idején kerülhetett sor. Az ő uralkodása idején, 1787-1789-ben jelent meg ugyanis Peter Simon Pallas híres összehasonlító szótárának két hatalmas kötete, amely 51 európai és 149 ázsiai nyelv 285 szó terjedelmű szövegmutatványának fordításait tartalmazta. (Minderre: Tagliavini, 1966 I. 46; Gulya, 1965.) Mellőzve itt azoknak a finnugrisztika művelői által úgyszólván jól ismert munkáknak a felsorolását, amelyekben a XVIII. század végéig az egyes finnugor nyelvek is szóba kerülnek, s amelyeket idézett művében már Zsirai is részletesen ismertetett, végezetül csupán egy hatalmas vállalkozást kell itt megemlítenem, amelynek kezdeményezője a német Johann Christoph Adelung volt, folytatója pedig J. S. Vater (*Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde*). E híres kiadványban 500 nyelv szövegmutatványai kerülnek sorra, s minden szöveget rövid kritikai elemzés és bibliográfia követ. Vater ezekhez fűzött kiegészítő megjegyzéseiben az egyes nyelvek eredet szerinti osztályozására is kísérletet tesz. Jellemző, hogy ez a mű, amelynek utolsó kötete 1817-ben, vagyis Bopp alapvető *Conjugationssystemé*-nek közzététele után látott napvilágot, még nem tud megbirkózni a nyelvrokonság hiteles bizonyításának bonyolult problémáival. Jellemző az is, hogy az említett 500 nyelv számbavétele során az Európában

beszélt nyelvek között a 10. csoportban a magyar az albánnal együtt szerepel!

6. Sajnálatos módon viszont egyáltalában nem kerültek szóba a finn-ugor nyelvek D. Jenisch német evangélikus lelkész 1796-ban Berlinben közzétett nevezetes pályaművében. Előzőleg 1794-ben a berlini tudományos Akadémia tűzött ki pályatételt annak megvitatására, hogy mi a tökéletes nyelv ideálja. A pályázóknak meg kellett vizsgálniuk Európa leghíresebb régebbi és újabb nyelveit, hogy megállapíthassák: melyik felel meg közülük legjobban ennek az eszménynek. Említett díjnyertes pályaművében Jenisch egyetemes szempontok alapján 14 európai nyelvet vett górcső alá. Ezek sorát a két klasszikus ókori nyelv, a görög és a latin nyitja meg. Ezután a neolatin nyelvek közül az olasz, a spanyol, a portugál és a francia következik. A germán nyelveket az angol, a német, a holland, a dán, valamint a svéd képviseli, míg a szlávokat a lengyel és az orosz, a balti nyelveket pedig a litván. Az utóbbi három nyelvet a szerző ugyanúgy ismerte, mint a megelőzőket, mivel hosszabb időt töltött a Baltikumban. Így megállapításai az említett nyelvek mindegyikére egyaránt kiterjedő alapos ismeretein nyugodtak. Sajnálatos, hogy sem a finnről, sem az észtről, sem pedig a magyarról nem tesz említést, nyilvánvalóan azért, mert ezeket a nyelveket nem ismerte.

Jenisch e műve Magyarországon a múlt század elején rendkívül nagy visszhangot keltett. Legelőször Kis János dunántúli evangélikus szuperintendens, Kazinczy Ferenc barátja hivatkozott rá, 1806-ban közzétett, szintén díjnyertes magyar pályaművében. De Kazinczy maga is nagy lelkeséssel tanulmányozta, himnuszunk költője, Kölcsey Ferenc pedig 1814-15 táján rövid magyar kivonatát is elkészítette. Reformkori nyelvújítóink törekvéseinek jelentős mértékben Jenisch pályaműve adott eszmei tartalmat. A mi szempontunkból e német szerző szóban forgó munkája azért érdemel különleges figyelmet, mert benne rajzolódnak ki először világos formában a követendő európai nyelvi modellnek a körvonalai. A berlini Akadémia említett célkitűzéseinek szellemében Jenischnek arra a kérdésre kellett felelnie, hogy milyennek is kell lennie az eszményi, vagyis a lehető legtökéletesebb nyelvnek, s mikor mondhatjuk el valamely nyelvről, hogy megfelel az eszményi követelményeknek. Jenisch felelete szerint akkor, ha gondolatainkat és érzelmeinket az illető nyelv a szellem mindenkori szükségletének megfelelően tudja kifejezni.

Ennek a pályadíjnyertes német evangélikus lelkész szerint több feltétele is van. Először is az, hogy a nyelvnek szavakban és fordulatokban olyan gazdagnak kell lennie, hogy a legműveltebbek gondolatait és érzelmeit is a legtökéletesebben tudja tolmácsolni. Ez nyilvánvaló utalás a nyelv legfőbb funkciójára, kommunikatív szerepére. Másodszor olyan energiának, vagyis erőnek kell benne rejlenie, hogy benső világunk minden gondolatát és érzelmét kellő tömörséggel és nyomatékkal tudja feltárni. Harmadszor világosnak kell lennie, hogy amit közlünk vele, minél könnyebben és gyorsabban lehessen felfogni. Végül pedig negyedszer jól hangzónak is kell lennie, hogy a hallgatóra minél kellemesebb hatást gyakoroljon. Mint Kölcsey is megjegyezte e műről készített magyar kivonatában, ezek azok a tulajdonságok, amelyeknek összessége teheti igazán tökéletessé az eszményi nyelvet, az egyetemes vagy európai nyelvi modellt.

Nyilvánvaló, hogy Jenisch e kritériumokat részint az ókori retorikák, részint pedig a felvilágosodáskori angol nyelvfilozófia, főleg Harris tanításai nyomán fogalmazta meg. Abból indult ki, amit egyebek között maga Humboldt is hirdetett, hogy mindezeknek a követelményeknek legjobban a klasszikus görög nyelv felelt meg, mert ez volt a leggazdagabb, a leghajlékonyabb és a legszebben hangzó nyelv, amelynek erejét és kifejező képességét sem a latin, sem egyetlen modern nyelv, még az olasz, a francia, vagy az angol sem érte el. Ebből indult ki szintén díjnyertes pályamunkájában a jobbágy származású dunántúli evangélikus püspök, Kis János is, a nyelv gazdagságának kritériumait állítva vizsgálódásainak középpontjába. Először azt kutatta, hogy van-e anyanyelvünknek elég szava a bennünket környező anyagi világ konkrét tárgyainak megjelölésére. Másodszor azt, hogy ki tudja-e fejezni az elvont fogalmakat is, végül pedig azt, hogy milyen könnyen tud új szókat alkotni. Az első kérdésre felelve azt állapította meg, hogy többé-kevésbé ki tudja fejezni mindazt, amit a magyarul beszélők környezetében lehet észlelni. Sajnos azonban még nem elég alkalmas «az abstraktív gondolatok» tolmácsolására, mivel e téren nemzetünknek még nem volt elég felkészültsége. Viszont elég könnyen tud új szókat alkotni, így gazdag képzőit is felhasználva, s görög, valamint német mintára összetételeket is alkotva. Nyelvünknek az európai nyelvi modellhez való alkalmazkodása azért lehetséges szerinte, mert nemzetünk szabad. A görögök is szabad nemzetként alkották meg csodálatosan hajlékony, európai mintává lett anyanyelvüket. (Minderre: Balázs, 1980. 94 kk.)

Hasonlóan vélekedett a szintén dunántúli Pápay Sámuel is, 1808-ban Veszprémben közzétett nevezetes művében, azt vizsgálva, hogy nyelvünk elég gazdag-e. Megállapítja, hogy az egyes nemzetek művelődése többnyire egyenőtlenül fejlődik, s szókincsük azért tér el egymástól sokszor igen tetemesen, mert azoknak a népeknek, akik ezeket a nyelveket beszélik, anyagi és szellemi kultúrája nem tud eléggé szabadon kibontakozni. Ezzel kapcsolatos gondolataival kezdődik nálunk a nyelv és a társadalom közti kölcsönhatásoknak nyelvészeti szempontú mélyebb elemzése. Arra a kérdésre pedig, hogy anyanyelvünk melyik pólusához áll közelebb az európai nyelvi modellnek, úgy adja meg a feleletet, hogy a magyar az alakilag gazdagabb ókori nyelvekben megtestesült eszményt közelíti meg. Szerinte a két ókori klasszikus nyelv a maga szintetikus rendszerével feltétlenül különbözik az újabb analitikus nyelveknél. Mivel pedig Pápay a verselésben azt a modellt tekinti igazán követésre méltónak, amelyet Európában a görögök és a rómaiak formáltak meg, vagyis az időmértékes verselést, amelyre a modern európai nyelvek közül szerinte igazában csak a magyar alkalmas, végső következtetése csakis az lehetett, hogy csupán a mi nyelvünk emelkedhet arra az eszményi csúcsra, ahonnan «a görög s deák nyelvek oly büszkén néznek alá a mostani európai népeknek bicegő nyelveire». (Minderre: Balázs, 1980, 185 kk.) Persze, Pápay még nem tudta, hogy nemcsak a magyar, hanem a finn is ugyanígy alkalmas a görög-latin mintájú időmértékes verselésre.

Éppen egy évtizeddel Kis János művének közzététele után, 1816-ban írta meg az európai látókörű, nyelvészetileg is kiválóan felkészült Teleki József nevezetes pályairatát, amelynek címe: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóhasználatok által*. Teleki, aki később Akadémiánk első elnöke lett, a múlt század eleji magyar nyelvújítás törekvéseit értékelve, világosan látta, hogy a magyarban, mint minden természetes nyelvben, két ellentétes tendencia feszül: egyfelől a mindent egységesíteni törekvő szabályozottság, másfelől pedig az ennek ellenében ható szabályozatlanság. Ennek a két ellentétnek a dialektikus egysége azonban mégis megvalósítható, sőt meg is kell, hogy valósuljon, mivel az egész egysége kikerülhetetlenül szükséges. E remek pályamű közzétételeivel a múlt század eleji magyar nyelvölcsélet rövid fejlődésének csúcspontjához érkezett. E jeles pályairatnak ekkoriban csak egy méltó társa volt, Kazinczy Ferencnek, a

magyar nyelvújítás vezéralakjának *Orthologus és Neologus*-a, amely a Tudományos Gyűjtemény 1819. évfolyamában jelent meg. Ennek szerzője abból indult ki, hogy nálunk a nyelvújítást ellenző ortológusok «az egység egységére» törekedtek, minden áron és szükségtelenül. A neológusok viszont azt akarták, amire a természet is tanít bennünket, a különbözőség egységét. A nyelv fejlődésében ugyanis egyaránt helye lehet a legellentétezebb törekvéseknek is. Ezért a nyelv kiművelésében nem az ellentétek kiküszöbölésére, hanem bölcs egyeztetésére kell törekednünk, nem feledve, hogy jól és szépen csak az írhat, aki «tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind», s «egységességben és ellenesben van önmagával».

A magyar nyelvújítás diadala Kazinczy e nézeteinek helyességét igazolta, s nyilván ugyanígy a körülbelül egy időben lefolyt, bár kevésbé szenvedélyes vitákat kiváltó finn nyelvújítás hatalmas sikere is. (Az utóbira: Hakulinen, 1960, 114 kk.) A csupán századunk első évtizedeiben megindult, s szintén rendkívüli eredményeket felmutató észti nyelvújító mozgalom példája is tanúsíthatja ezt. (Erre: Bereczki, 1986, 38 kk.)

7. Nyelvújításunk diadala, majd pedig reformkorunk irodalmának rendkívüli fellendülése, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond, Jókai és Madách műveinek átütő sikere világosan bizonyítja, hogy anyanyelvünk már a múlt század végére európai szintre emelkedett, s a fentebb felvázolt nyelvi modell szellemében zárkózott fel kontinensünk legfejlettebb nyelveihez. Mégis, küzdelmes utat kellett bejárnia, hogy mindez az európai nyelvek tudományos szintű felmérése során is kitűnjék. Azt ugyanis, hogy anyanyelvünk, bár nem indoeurópai, de mégis, minden ízében európaivá lett idióma, talán csak a legutóbbi évtizedekben kezdik igazán felismerni a nyelvtudományi seregszemlék során.

A múlt század közepén, 1850-ben Bonnban jelent meg A. Schleicher nevezetes német nyelvű értekezése Európa nyelveiről. Ez a rendszerezés még a német romantika organikus nyelvészleletét tükrözi, amely szerint az egyes nyelveket fejlődésük első, fölfelé ívelő szakaszában szabályos törvényszerűség jellemzi, s ugyanez észlelhető a történelmi időszakokra eső hanyatlásuk folyamatában is. Míg ugyanis az emberi szellem a civilizáció magasabb fokán egyre szabadabban bontakozik ki, a nyelv ezzel szemben egyre jobban elveszti hajdani természetességét, organikus tenyészetjellegét; alakrendszere mechanikusan elkopik, olyanformán, mint ahogyan a kimúlt állati és növényi organizmusok fölött is a kémiai törvények diktálta komor

enyészet válik úrrá. Schleicher a nyelvtipológia akkori szemléletének alapján az egyes nyelvek fejlődésében három fokozatot különböztet meg, a legkezdetlegesebb izolálót, az ennél fejlettebb agglutinálót és a legfejlettebb flektálót. Ennek megfelelőleg seregszemléjét az európai nyelvek számbeli leg is legjelentősebb csoportjához tartozó indogermán nyelvek bemutatásával kezdi, a flexió magasabbrendűségét bizonygatva, s megjegyezve, hogy eddig a történelem folyamán az indogermánok mellett a sémi népek játszották a főszerepet, vagyis azok, amelyeknek a nyelve tipológiailag legközelebb áll egymáshoz, s szerkezetileg is a legtökéletesebb. Ennek ellenére is a legnagyobb megértéssel, minden sovínista elfogultság nélkül jellemzi az Európában beszélt agglutináló nyelveket, ezeknek az ismertetését az altaji és uráli nyelvekkel kezdve. Igen nagy rokonszenvvel ír a finnről és a magyarról, s hálásan emlékezik meg művelt magyar nyelvemesteréről is.

Schleicher e művéhez képest visszalépésnek tekinthető A. Meillet először 1918-ban, majd pedig másodszor 1928-ban közreadott, hasonló jellegű, számbavétele, amely majdnem 300 lapon elemzi és jellemzi kontinensünk nyelveit, a nyelvészociológia módszerével. Figyelmét a világhírű szerző elsősorban az európai nyelvek külső történetére, társadalmi szerepére fordítja. Inkább azt kutatja, hogy van-e az egyes európai nyelveknek irodalmi rangja, s ha igen, mekkora. Amelyik nyelv csak nyelvjárási szinten tengődik, azt emiatt szigorúan megrója. Schleichertől a múlt században még távol állt ez a szemlélet. Ő ugyanis, éppen ellenkezőleg, a romantika szellemében a különféle nyelveknek éppen azokat a civilizációtól még el nem sorvasztott, eredeti vonásait kereste, amelyek ősi, érintetlen állapotukban mindmáig megőrződtek. Mint tudjuk, Meillet e művében sajnálatos módon nem maradt mentes az elfogultságtól, mert, mint Kosztolányi annak idején szóvá is tette, e kitűnő francia nyelvész, politikai elfogultságból, miközben egyes nyelveket az egekig magasztalt, más nyelvekről, így a miénkről is «leszaggatta az összes érdemrendeket».

1942-ben Dublinban, majd pedig 1964-ben változatlan formában Tübingában is megjelent E. Lewy tömör összefoglalása az európai nyelvek szerkezetéről. A szerző kontinensünk nyelveit földrajzi és tipológiai szempontok szerint öt csoportba sorolja (1. atlanti, 2. központi, 3. balkáni, 4. keleti és 5. arktikus terület). Mindössze 18 európai nyelvet választ ki, s ezek tipológiai sajátosságainak kialakulását vizsgálva az areális nyelvészet

módszereit is alkalmazza. A nem indoeurópai baszkot is az atlanti nyelvekhez sorolja (spanyol, francia, olasz, ír, angol, svéd). Az Európa központjában beszélt nyelvek közül a németet és a magyart tárgyalja. A keleti terület reprezentatív nyelveit a lett, orosz, finn, mordvin és a cseremis, míg az arktikus vidékek nyelvét a jurák képviseli. E csoportosításban erősen megmutatkozik a szerző finnugrisztikai alapműveltsége.

1973-ban Wiesbadenben jelent meg Décsy Gyula 300 lap terjedelmű áttekintése német nyelven Európa nyelvi struktúrájáról. A szlavista alapműveltségű, a legfőbb európai nyelvek mindegyikét kitűnően ismerő, s a finnugrisztikában szintén kiváló tájékozottságra szert tett magyar szerző kontinensünk nyelveinek múltját, jelenét és jövőjét a saussure-i külső nyelvészet (*linguistique externe*) módszere alapján vizsgálja. Bevezetőül Európát mint nyelvi jelenséget tekintve megállapítja, hogy az itt beszélt 62 nyelv, ha számbeli elterjedtségüket, eredetüket és területi (areális) csoportosulásukat nézzük, rendkívül aránytalan képet tár elénk. Földrészünknek 632 millió lakója között túlnyomó többségben az indoeurópai nyelveket beszélők vannak, akiknek száma 597 millió. Ezek közül is 356 milliónak az anyanyelve az öt nagy európai nyelv (orosz, német, francia, angol, olasz) valamelyike. Ezek mindegyikét több mint 50 millió európai beszéli. 173 milliót tesz ki a közép nagyságú hét európai nyelvet beszélők száma. Ezek közé tartozik a magyar is, amelyet sorrend szerint az ukrán, lengyel, spanyol, holland, román és a szerbhorvát előz meg.

Európa nyelveinek múltját röviden ismertetve Décsy azt emeli ki, hogy e földrészen a történelmi idők kezdetén két nagy alapnyelv: az indoeurópai és az uráli formálódott ki és különült el egymástól, ám az utóbbi, az előbbivel szemben, egyre jobban tért veszített. Helyesen emeli ki és jól jellemzi szerzőnk a görög és latin európai vezető szerepét és tagolódását, s hangsúlyozza azt is, hogy kontinensünk minden nyelvét az európai mentalitás hatja át, amelynek mivoltára, mint tudjuk, Saussure jeles genfi tanítványa és utódja, Ch. Bally már századunk elején találóan mutatott rá (Bally, 1909, 25 k.). Érdemes itt megjegyeznünk, hogy, mint erre Décsy is utalt, Tallgren-Tuulio egy 1932-ben franciául megjelent értekezésében szintén hangsúlyozta, hogy Európa nyelvei nemcsak hangtani, alaktani és szintaktikai szerkezetükben, hanem szókincsükben és frazeológiájukban is oly mértékben egyeznek, hogy madártávlatból tekintve őket kontinensünk nyelvileg egységes, nemzetek fölötti összhangot mutat (Décsy, 1973, 4).

8. Kétségtelen, hogy a három legfejlettebb finnugor nyelvnek, a magyarnak, a finnek és az észtnak a legjelentősebb és legkiműveltebb indoeurópai nyelvek szintjére való felemelkedését az elfogulatlan szemlélők az utóbbi évtizedekben világszerte kezdik felismerni. Erről tanúskodik az is, hogy olyan nagy európai nemzeteknek, mint a franciák, a németek és az olaszok, s természetesen az oroszok egyetemeken is mind több helyen van tanszéke anyanyelvünknek, s említett két nyelvrokonunknak. Azt is ki kell emelnünk, hogy a magyart ezeken az egyetemeken egyre inkább a finnugrisztika, sőt az uralisztika kereteibe foglalva oktatják. Jól mutatja ezt az a legújabb áttekintés is, amelyet a hamburgi egyetem finnugrisztikai tanszékének vezetője, Wolfgang Veenker két évvel ezelőtt tett közzé. Jellemző, hogy mint ezt ez a számbavétel is tanúsítja, a német nyelvterületen működő finnugrisztikai tanszékek előadásai szinte egyenlő arányban oszlanak meg a magyar és a finn nyelvészeti és irodalmi tárgyú tananyagot illetően. (Minderre: Veenker, 1986, 134 kk.)

C. Tagliavini kezdeményezései nyomán Olaszországban is egyre nagyobb fokú érdeklődés mutatkozik anyanyelvünk és a többi finnugor nyelv iránt. Amikor 1964 őszétől kezdve hat éven át a római egyetem bölcsészeti karán, mint az ottani magyar tanszék vezetője, magam is síkra szálltam azért, hogy anyanyelvünk itáliai oktatása a többi finnugor nyelv tanításával együtt szerveződjék meg, törekvéseim kellő visszhangra találtak, mint ezt főleg a nápolyi, firenzei, bolognai, pádovai, velencei és udinei egyetem példája is mutatja. Ez érthető is, hiszen, mint ezt egy nemrég megjelent közleményemben is kimutattam, Itália Tacitus óta napjainkig eléggé élen járt a finnugor népek és nyelvek megismerésére irányuló európai törekvésekben (minderre: Balázs, 1984).

9. Décsy Gyula említett kitűnő monográfiájának egyik táblázata a mi szempontunkból különösen elgondolkoztató, bár minden kommentár nélkül hívja fel a figyelmet az egyes európai nyelveknek 1922-1972 között észlelhető rohamos számbeli gyarapodására, illetőleg megfogyatkozására (Décsy, 1973, 270). Anyanyelvünk sajnálatos módon itt a fogyatkozók között szerepel, körülbelül egyenlő mértékben az örménnyel, baszkkal és litvánal. Hogy ennek mik az okai, az eléggé közismert. Nemzetünk sajátos tragikus sorsa a magyarázat erre. A múlt század elején egyik nyilatkozatában már Herder is megkongatta a halálharangot anyanyelvünk fölött. Napjainkban is akadnak elég sokan, akik borúlátóan ítélik meg ennek az

európai nyelvnek a jövőjét. De mégis inkább Kosztolányinak kell hinnünk, aki Meillet elfogult megállapításait öntudatosan visszautasítva, s Herder jóslatát is említve hangsúlyozta, hogy a nagy német bölcselelő 1820-ban tett megdöbbentő vészjelzése után három évre «megszületett Petőfi, akit ma világszerte sokkal többen ismernek és emlegetnek, mint ezt a derék és halavány széplelket. Veszedelmes dolog jósolgatni, azonban mi már megszoktuk az ilyen haláljóslatokat is, s bizonyos edzettséggel nézünk velük farkasszemet. Parasztjaink azt tartják, hogy akinek holt hírét költik, az sokáig él. Úgy látszik, ez a népekre és nyelvekre is áll, melyeknek élete és halála felől nem emberboldogító, racionalista nyelvészek döntenek, hanem esztelenebb és irgalmasabb erők. Csak ez a vigaszunk» (Kosztolányi 1940. 87.).

Bibliográfia

- Arens 1955 = Hans Arens, Sprachwissenschaft. Freiburg-München 1955.
- Balázs 1958 = Balázs János, Sylvester János és kora. Budapest 1958.
- Balázs 1961 = János Balázs, Finnisch-ugrisches Treffen bei Melanchthon. UAJb.1961 (33), 252-3.
- Balázs 1980 = Balázs János, Magyar deákság. Budapest 1980.
- Balázs 1984 = János Balázs, La conoscenza di popolie lingue uraliche nelle fonti occidentali, in particolare italiane. In: Studi miscellanei uralici e altaici... A cura di Andrea Csillaghy. Venezia 1984. 15-58.
- Balázs 1987 = Balázs János, Hermész nyomában. Budapest 1987.
- Bally 1909 = Ch. Bally, Traité de stylistique française. I-II. Heidelberg-Párizs 1909.
- Bereczki 1986 = Bereczki Gábor, A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. In: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. Szerkesztette Éder Zoltán. Budapest 1986. 35-40.

- Décsy 1973 = Gyula Décsy, Die linguistische Struktur Europas. Wiesbaden 1973.
- Gulya 1965 = János Gulya, Some 18th Century Antecedents of the 19th Century Linguistics. *Acta Ling. Hung.* 1965 (15), 163-170.
- Gyarmathi 1799 = Sámuel Gyarmathi, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttinga 1799.
- Hakulinen 1957-1960 = L. Hakulinen, *Handbuch der finnischen Sprache*. Wiesbaden I. 1957; II. 1960.
- Hervás 1784 = Lorenzo Hervás y Panduro, *Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità*. Cesena 1784.
- Jenisch 1796 = D. Jenisch, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens*. Berlin 1796.
- Kalmár 1770 = Kalmár György, *Prodromus idiomatis scythico-mogorico-chuno-avarici sive adparatus criticus ad linguam Hungaricam*. Pozsony 1770.
- Kangro 1969 = Hans Kangro, Martin Fogel aus Hamburg als Gelehrter des 17. Jahrhunderts. *UAJb.* 1969 (41), 14-32.
- Kis 1806 = Kis János, *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról...* Pest 1806.
- Kosztolányi 1940 = Kosztolányi Dezső, *Erős várunk a nyelv*. Budapest 1940.
- Lakó 1969 = György Lakó, Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnougri-schen Sprachverwandtschaft. *UAJb.* 1969 (41), 3-13.
- Lakó 1971 = Lakó György, Sajnovics János és a korabeli összehasonlító nyelvészet. *NyIOK.* 1971 (27), 3-20.
- Lakó 1973 = Lakó György, Sajnovics János. *A múlt Magyar tudósai* c. sorozatban. Budapest 1973.
- Lewy 1942, 1964 = E. Lewy, *Der Bau der europäischen Sprachen*. Dublin 1942¹, Tübinga 1964².

- Meillet 1918, 1928 = A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle. Párizs 1918¹, 1928².
- Pápay 1808 = Pápay Sámuel, A Magyar Literatura esmérete. Veszprém 1808.
- Scaliger 1610 = Josephus Justus Scaliger, Diatriba de Europaeorum linguis. In: Opuscula varia antehac non edita. Párizs 1610. 119 kk.
- Setälä 1891 = E. N. Setälä, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen historiaan. 1891.
- Schleicher 1850 = A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn 1850.
- Szathmári 1968 = Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest 1968.
- Tagliavini 1966 = C. Tagliavini, Glottologia. Bologna 1966 I-II.
- Tallgren-Tuulio 1932 = O. J. Tallgren-Tuulio, Locutions figurées calquées et non calquées. Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. 1932 (IX), 277-324.
- Teleki 1821 = Teleki József, A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által. Pest 1821.
- Veenker 1986 = W. Veenker, Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. In: Hungarian Studies. Budapest 2/1 1986. 117-151.
- Wis 1982-1983 = Cristina Wis, La versione di Hannover delle *De Fennicae linguae indole observationes* di Martin Fogel. In: Annali del Seminario di Studi dell'Europa Orientale. Sezione Linguistico-Filologica. Napoli I. 1982-1983. 157-220.
- Wis 1988 = Cristina Wis Murena, Un manoscritto inedito di Johannes Scheffer. In: «Atti» dell'Accademia Pontaniana. Nuova Serie – Volume XXXVI. Giannini-Napoli 1988. 267-281.
- Zsirai 1937 = Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest 1937.

János Balázs

UNKARI EI-INDOEUROOPPALAISENA EUROOPAN KIELENÄ

1. Miksi oikeastaan ulkomaiden yliopistoissa ja korkeakouluissa kannattaa opettaa ja opiskella vieraana kielenä unkaria tai suomea, viroa ja muita suomalais-ugrilaisia kieliä? Tässä yhteydessä kysymyksen käsitteleminen on mielestäni erityisen ajankohtaista, eikä tämä vaatimaton vastausyrityksenikään kenties jää aivan arvottomaksi.

János Lotzin, ansiokkaan kollegamme kanssa, joka syntyi Amerikassa, opiskeli Unkarissa, vaikutti sittemmin Ruotsissa ja lopuksi kuolemaansa saakka Yhdysvalloissa, keskustelin tästä kysymyksestä useaan otteeseen hänen kotimaassa käydessään. Hän arveli kieltämme — ja sen ohella pääasiassa suomea ja viroa — opetettavan Yhdysvaltojen eri yliopistoissa yleisen kielitieteen opetuksen yhteydessä pääasiassa siksi, että sikäläisten käsitysten mukaan kaikkien oli opiskeltava ainakin yhtä ei-indoeurooppalaista kieltä. Tällaisia kieliä on monia ja monenlaisia, ja niihin kuuluvat toki ennen muita sellaiset suuret kielet kuin kiina, japani tai turkki, puhumattakaan arabiasta ja tietenkin intiaanikielistä. Mutta sen, joka erityisesti haluaa tutustua tyypillisen eurooppalaiseen mutta silti ei-indoeurooppalaiseen kieleen, on ehdottomasti opiskeltava ennen kaikkea unkaria tai sen ohella tietenkin suomea tai viroa. Ei sovi myöskään unohtaa, että Yhdysvalloissa on unkarin puhujia toista miljoonaa ja varsin paljon myös suomen- ja vironkielistä väestöä. Suomalais-ugrilaisista kielistä etupäässä nämä kolme ovat taistelleet itsensä eurooppalaisen kirjakielen tasolle, niillä on harjoitettu sangen merkittävää hengenviljelyä, ja ne kaikki kuuluvat elimellisesti Euroopan kieliyhteisöön, kukin tietenkin omine erityisine lähtökohtineen, jotka merkittäväällä tavalla sävyttävät yleiseurooppalaista värikarttaa. Mielestäni tämä käsitys kielistämme kestää ja ansaitsee vakavaa huomiota, ja siksi on tässäkin yhteydessä mielekästä luoda nopea silmäys muutamiin niistä henkisistä virtauksista, jotka ovat johtaneet tällaisen käsityksen syntymiseen. Jo aluksi on kuitenkin todettava, että vaikka keskitynkin mainittuun kolmeen kieleen, tarkoitukseni ei missään nimessä ole

unohtaa tai aliarvioida muita suomalais-ugrilaisia kieliä saati pitää niitä muita kehittymättömämpinä.

2. Mainittuja kolmea suomalais-ugrilaista kieltä alettiin merkittävässä määrin itsenäisesti viljellä humanismin ja uskonpuhdistuksen aikakaudella. Kuten tiedetään, unkarin kielen ensimmäisen ortografian luoja Mátyás Dévai Bíró opiskeli Wittenbergissä vuosina 1529 — 1530, harjoitettuaan sitä ennen opintoja Krakovan yliopistossa. Vuonna 1537 hän palasi taas Wittenbergiin. Säilyneiden tietojen mukaan Luther oli häneen hyvin kiintynyt ja arvosti häntä suuresti, ja myös Melanchthon otti hänet ystäväpiiriinsä. Kotimaassaan Dévaita kutsuttiin Unkarin Lutheriksi. Ortografia, joka ensimmäisen kerran ilmestyi vuonna 1539, painettiin toistamiseen Krakovassa 1549. Krakovan yliopiston humanistisessa ilmapiirissä aloitti opintonsa myös János Sylvester, joka, kuten Dévaikin, opiskeli sittemmin myös Wittenbergissä vuosina 1529 ja 1534 — 1536. Juuri hän julkaisi Sárváriissa 1539 latinalais-unkarilaisen kielioppinsa, joka on ensimmäinen, joskin tietenkin latinan malliin pohjaava, kuvaus kielemme rakenteesta. Luonnollisestikin nämä ensimmäiset yritykset luoda sääntöjä kielemme oikeinkirjoitukselle ja kieliopille liittyivät tiiviisti toisaalta puolalaisten, toisaalta saksalaisten humanistien ja uskonpuhdistajien vastaaviin pyrkimyksiin. Kuten tiedämme, ensimmäinen vironkielinen painotuote, Wanradtin ja Koellin katkismus, ilmestyi Wittenbergissä 1535. Tunnettua on myös, että ensimmäisen suomen ortografian vakiinnuttanut Agricolan teos, joka ilmestyi painosta 1542, liittyy sekin Wittenbergiin, missä sen tekijä, kuten edellä mainitut kaksi unkarilaistakin, oli opiskellut Melanchthonin johdolla. Teoksen rakenne on jokseenkin samanlainen kuin Dévain unkarilaisen aapisen. Paul Johansenin tutkimuksista tiedämme, että kahden muunkin suomalais-ugrilaisen kielen, viron ja liivin ensimmäiset painetut kielenmuistomerkit syntyivät Wittenbergin reformaattorien henkisen kannustuksen tuloksina. Niidenkin tekijät olivat Melanchthonin oppilaita samoin kuin Dévai Bíró, Sylvester ja Agricola.

Ei siis liene aiheetonta todeta, että ensimmäinen eurooppalaista kulttuuritasoa edustanut suomalais-ugrilainen kohtaaminen tapahtui Wittenbergissä, pääasiassa Melanchthonin ja tietenkin Lutherin ystäväpiirissä, tosin ilman, että mainittujen teosten kirjoittajat olisivat tienneet kieltensä sukulaisuusteista. Epäilemättä juuri humanismin ja uskonpuhdistuksen aatemaailma sai nämä rohkeat uranuurtajat tajuamaan äidinkieliensä muiden

Euroopan kielten vertaisiksi, vain viljelyä kaipaaviksi kielijärjestelmiksi. (Ks. Balázs 1958, 1961, 1987.)

3. Tietääkseni ensimmäisen kerran unkari ja suomi mainittiin rinnakkain tyypillisesti eurooppalaisina kielinä Josephus Justus Scaligerin, Genevessä ja sittemmin Leidenissa vaikuttaneen ranskalaisen protestantti-kielitieteilijän latinankielisessä teoksessa, joka ilmestyi Pariisissa 1610. Siinä hän jakaa Euroopan kielet 11 kantaheimoon (*matrices*), joista neljää hän nimittää pää-, seitsemää pienemmäksi kantakieleksi. Näistä kantakielistä haarautuu hänen mukaansa lukuisia murteita. Huomionarvoinen toteamus on, että joidenkin kantakielten murteet voivat olla sukulaisuussuhteissa keskenään, mutta tärkeimpien kantaheimojen kielten välillä ei ole mitään yhdyssiteitä. Euroopassa on vain 11 kieltä, jotka täysin vastaavat tätä kriteeriä, ja näistä neljä suurinta ovat latina, kreikka, teutoni eli germaani sekä slaavi. Niiden rinnalla vähemmän merkitseviä ovat 7 pienempää kantakieltä. Meidän kannaltamme, kuten jo mainitsin, on erityisen merkittävää, että pienempien kantakielten joukossa, albanian ja tataarin jälkeen kolmantena mainitaan unkari, neljäntenä suomi, sitten viidentenä iiri, kuudentena muinaisbritten ja seitsemäntenä baski. (Ks. Arens 1955: 59-60.) Euroopan neljän suuren kantakielen, latinan, kreikan, germaanin ja slaavin, indoeurooppalaista sukulaisuussuhdetta kunnon ranskalainen tiedemies ei tietenkään voinut aavistaakaan, sehän selvisi vasta viime vuosisadan alussa Rasmus Raskin ja Franz Boppin tutkimusten ansiosta.

4. Scaligerin katsauksessa jo esiintyvien unkarin ja suomen kielen sukulaisuus puolestaan kävi selväksi jo 1669, hampurilaisen polyhistorin Martin Fogelin valitettavasti kauan käsikirjoitukseksi jääneessä latinankielisessä teoksessa. Vuonna 1969 Hampurin yliopistossa järjestetyssä juhlatilaisuudessa saksalaiset, unkarilaiset ja suomalaiset tutkijat ovat yhteen ääneen tunnustaneet Fogelin teoksen poikkeuksellisen huomattavaksi saavutukseksi ja György Lakó sekä Hans Kangro tarkastelleet eurooppalaisesta perspektiivistä tämän latinankielisen käsikirjoituksen todellakin urauurtavaa merkitystä (Lakó 1969, Hans Kangro 1969). Viime vuosina taas Cristina Wisin esimerkillisen perusteelliset tutkimukset ovat paljastaneet meille sen Firenzeä ja Hampuria sekä monia muita Euroopan kulttuurin keskuksia yhdistäneen henkisen ilmapiirin, jonka pohjalta myös Fogelin teos kasvoi (Wis 1982 — 1983, 1988).

Tiedämme, että vaikka Fogelin teos pääsi laajan yleisön tietoon vasta

E. N. Setälän löydettyä sen 1890-luvun alussa, joitakin kopioita siitä oli jo 1700-luvun puolessavälissä joutunut eri tutkijoiden haltuun ja myös János Sajnovicsille, joka, kuten tunnettua, noin sata vuotta Fogelin jälkeen eli 1770 ryhtyi Tanskassa ja Unkarissa kirjoittamaan samoin latinaksi julkaisua saamelais-unkarilaista kielivertailuteostaan. (Setälä 1891, Wis 1982: 157–.)

Jo edellä mainitussa Hampurin-muistopuheessaan György Lakó on kolmena pääkohtana esittänyt Fogelin ansiot, jotka koko suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiassakin ovat vertaansa vailla ja todella urauurtavat (Lakó 1969: 10-13). Juuri Lakó on myös virkaanastujaisesityksessään perusteellisimmin kuvaillut Sajnovicsin teoksessaan esittämiä, samoin koko aikakautensa puitteissa merkittäviä näkemyksiä. Lakón toteamukset valottavat meille myös Sajnovicsin teoksen poikkeuksellisen huomattavaa kielifilosofista ja aatehistoriallista merkitystä. Samalla Lakó kyläkin kiinnittää huomiota siihen, että kaikki Sajnovicsin mainitsemat rakenteelliset vastaavuudet ovat esiintyneet jo tanskalaisen Marcus Wöldiken vuonna 1746 julkaisemassa tutkielmassa. Tämä Kööpenhaminan yliopiston teologian professori käsittelee teoksessaan tuntemiensa Euroopan kielten luonteenomaisimpia typologisia ja rakenteellisia ominaispiirteitä selvittääkseen, löytyykö niille vastinetta grönlannin kielestä. Euroopan kielten esittelyssään hän ottaa kuten Scaligerkin huomioon sekä suomen että unkarin, vieläpä näiden lisäksi saamen kielen. Lakó on ensimmäisenä osoittanut, että tanskalainen teologi kohdisti huomionsa pääasiassa samoihin rakenteellisiin erikoispiirteisiin, jotka sittemmin esiintyivät myös Sajnovicsilla. Koska Sajnovics ilmeisesti tunsikin Wöldiken teoksen ja viittaakin siihen, on Lakón vakuuttavan selityksen mukaan tuskin todennäköistä, että Sajnovics olisi löytänyt saamen ja unkarin kieliopilliset vastaavuudet itsenäisesti, Wöldiken havainnoista riippumatta. Silti Lakó, vaikka korostaa-kin Wöldiken aloitteen merkitystä, toteaa, että juuri Sajnovics ensimmäisenä piti kieliopillisia vastaavuuksia sukulaisuuden määrittämisessä vielä sanavastaavuuksiakin tärkeämpinä. Näin ollen Sajnovics on joka tapauksessa ensimmäinen, joka onnistuneesti määrittä kahden toisilleen sangen kaukaisen suomalais-ugrilaisen kielen sukulaisuuden niiden kieliopillisia rakenteita rinnastamalla. On mainittava, että virkaanastujaisesityksessään Lakó kiinnitti huomiota myös ruotsalaissyntyisen Turun akatemian professorin Mikael Wexioniuksen jo 1650 ilmestyneeseen latinankieliseen teok-

seen, jossa vertaillaan suomen ja viron rakenteellisia erikoisuuksia ja näiden pohjalta osoitetaan useita yhtäläisyyksiä. Euroopan aatehistoriassa tämä turkulainen teos ansaitsee erityistä huomiota, vaikka tekijän vertailemat kielet ovatkin toisilleen poikkeuksellisen läheistä sukua. Lakó korostaa kuitenkin, että Wexioniuksen huomattavan varhaisen ja eurooppalaisittainkin urauurtavan teoksen ansiot eivät olennaisesti vähennä myöskään Sajnovicsin teoksen yleiskielitieteellistä merkitystä. Lakón mukaan olisi tosin liioiteltua väittää Sajnovicsia vertailevan kielitieteen perustajaksi, mutta hänen teoksellaan on kuitenkin kiistämättömiä ansioita, jotka vastaisuudessaakin takaavat hänelle merkittävän aseman vertailevan kielitieteen historiassa. (Lakó 1971.)

5. Kului tietenkin kauan, ennen kuin unkarin kielemme sukulaisuussuhteet saameen, suomeen ja muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin selvisivät, ja vielä kauemmin, ennen kuin tämä tieto levisi laajempiin piireihin. Kuvaavaa on, että vielä Sajnovicsin teoksen ilmestymisvuonna, 1770, ilmestyi Bratislavassa (unk. Pozsony) poikkeuksellisen lahjakkaan mutta arvostelukyvyyttömän György Kalmárin valtaisaa kielitaitoa osoittava latinkielinen teos, jossa unkarin sukulaisiksi esitettiin skyytin, mongolin, avaarin ja hunnin kieli ja todelliset sukulaisemme sivuutettiin tyystin. Sitä vastoin kaikki suomalais-ugrilaiset, vieläpä uralilaisetkin kielet esiintyvät pitkään Italiassa eläneen ja toimineen espanjalaisen jesuiitan Lorenzo Hervás y Panduron Cesenassa 1784 italiaksi ilmestyneessä teoksessa, jossa kaikki tunnetut maailman kielet lyhyesti kuvaillaan ja niiden sukulaisuussuhteet esitellään (Hervás 1784; vrt. Tagliavini 1966: I: 47). Unkarissa on tämän teoksen ensimmäisenä maininnut, Tagliavinin varhemman julkaisun perusteella, Miklós Zsirai (vrt. Zsirai 1937). Itse olen Rooman yliopistossa opettaessani teettänyt teoksen uralilaisia kieliä käsittelevästä osasta valojäljenteen, jota olen käyttänyt myös Budapestin yliopiston opetuksessa. Tietääkseni meillä on tätä teosta sen lisäksi tutkinut vain György Lakó, joka edellä mainitussa oivallisessa virkaanastujaisesitelmässään antaa sille sen ansaitseman arvon. (Lakó 1971: 429.)

Ei tiedetä, oliko Sámuel Gyarmathi, vuonna 1799 Göttingenissä latinksi ilmestyneen maineikkaan kielivertailuteoksen tekijä, koskaan kuullut espanjalaisen jesuiitan erinomaisesta tutkielmasta. Varmaa on sitä vastoin, että tämä ansiokas transsilvanialainen tiedemies ryhtyi Göttingenissä harastamaan suomalais-ugrilaisia kieliä Schlözerin kannustuksesta. Göttingen-

genissä häntä auttoivat toisetkin, ja tukea hän sai myös Jenan tiedemiehiltä. Gyarmathin *Affinitas* pitää sekin kielisukulaisuuden kannalta ratkaisevan tärkeinä kieliopillisia vastaavuuksia, kuten jo nimikin osoittaa: *Affinitas... grammaticae demonstrata*. Teos on merkitykseltään ainutlaatuinen jo siksikin, että kielisukulaisuuden todistus siinä kattaa kaikki suomalais-ugrilaisen kieliperheen jäsenet eli kaikki «suomalaisperäiset kielet» (*linguae fennicae originis*).

Samalla kun Fogelin, Sajnovicsin ja Gyarmathin työn ansiosta suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuussuhteet vakuuttavasti selvisivät, alkoivat myös Euroopan kielten yleisesityksissä entistä useammin kiinnostuksen kohteina esiintyä yksittäiset suomalais-ugrilaiset kielet, etenkin unkari ja suomi. Tässä tulee korostaa Leibnizin osuutta: vuonna 1713 Pietari Suurelle kirjoittamassaan kirjeessä hän kehotti kiireesti keräämään Venäjän imperiumin alueella asuvien pienempien ja suurempien kansojen kieliainesta. Hänen ehdotuksensa toteutui kuitenkin vasta myöhemmin, Katariina Suuren aikana. Vuosina 1787 — 1789 ilmestyi kahtena valtavana niteenä Peter Simon Pallaksen kuuluisa vertaileva sanakirja, joka sisältää 285 sanan mittaisen tekstinäytteen käännökset 51 Euroopan ja 149 Aasian kielellä. (Tagliavini 1966 I: 46; Gulya 1965.) Vaikka sivuutankin tässä ne fenno-ugristien muutenkin hyvin tuntemat teokset, joissa ennen 1700-luvun loppua mainittiin yksittäisiä suomalais-ugrilaista kieliä ja jotka Zsirai on mainitussa teoksessaan yksityiskohtaisemmin esitellyt, on lopuksi mainittava muuan valtaisa yritys, jonka pani alulle saksalainen Johann Christoph Adelung ja jota jatkoi J. S. Vater: *Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde*. Tässä maineikkaassa julkaisussa esitetään tekstinäyte 500 kielestä, ja jokaista näytettä seuraa lyhyt kriittinen analyysi ja kirjallisuusluettelo. Näihin liittyvissä täydentävissä huomautuksissaan Vater yritti myös luokitella yksittäisiä kieliä niiden alkuperän mukaan. Luonteenomaista kyllä, tämä teos, jonka viimeinen osa ilmestyi 1817, siis Boppin urauurtavan *Conjugationssystemin* jälkeen, ei vielä pystynyt luotettavasti suoriutumaan sukulaisuussuhteiden selvittämisen monimutkaisista ongelmista. Kuvaavaa on myös, että käsitellyistä 500 kielestä unkari mainitaan Euroopan kielten 10. ryhmässä, yhdessä albanian kanssa!

6. Ikävä kyllä, saksalaisen pastorin D. Jenischin vuonna 1796 Berliinissä julkaisemassa tunnetussa kilpakirjoituksessa suomalais-ugrilaiset kielet jäivät tyystin huomiotta. Vuonna 1794 oli Berliinin tiedeakatemia ju-

listanut kilpailun täydellisen ihannekielen löytämiseksi. Osanottajien oli tutkittava Euroopan tunnetuimpia vanhoja ja uusia kieliä todetakseen, mikä niistä parhaiten vastaisi ihannetta. Palkitussa kirjoituksessaan Jenisch tarkasteli määrättyistä näkökulmista 14 Euroopan kieltä. Ensimmäisinä näistä olivat vuorossa klassiset antiikin kielet kreikka ja latina, sitten uuslatalaiset kielet: italia, espanja, portugali ja ranska. Germaanisista kieliä edustivat englantia, saksa, hollanti, tanska ja ruotsi, slaavilaisia puola ja venäjä, balttilaisia liettua. Kolmeen viimeksi mainittuun kieleen Jenisch oli tutustunut oleskellessaan pitkän aikaa Baltiassa. Hänen toteamuksensa perustuivat siis kunkin kielen tarkkaan tuntemukseen. Valitettavasti hän ei mainitse suomea, ei viroa eikä unkaria, ilmeisesti koska ei näitä kieliä tuntenut.

Jenischin teos sai Unkarissa viime vuosisadan alussa poikkeuksellisen suurta vastakaikua osakseen. Ensimmäisenä siihen viittasi Dunántúlin luterilainen piispa János Kis, Ferenc Kazinczyn ystävä, vuonna 1806 ilmestyneessä, samoin palkitussa unkarilaisessa kilpakirjoituksessaan. Sitä tutki innokkaasti myös Kazinczy itse, ja kansallislaulumme sanoittaja Ferenc Kölcsey laati siitä vuosien 1814 — 1815 tienoilla lyhyen unkarinkielisen yhteenvedon. Reformikauden kielenuudistajiemme pyrkimysten sisältö oli merkittävältä osin Jenischin kilpakirjoituksesta peräisin. Meille tämä saksalainen teos on erityisen huomattava, koska siinä ensimmäistä kertaa hahmoteltiin selvästi eurooppalaisen kielen toivottu malli.

Berliinin akatemian asettamien vaatimusten mukaan Jenischin oli vastattava kysymykseen: millainen pitää olla mahdollisimman ihanteellisen kielen, ja milloin jonkin kielen voi sanoa vastaavan näitä vaatimuksia? Jenischin vastauksen mukaan silloin, kun se pystyy ilmaisemaan ajatuksemme ja tunteemme kulloistenkin henkisten vaatimustemme mukaan. Tälle palkittu pastorimme asettaa useita ehtoja. Ensimmäinen on se, että kielen on oltava sanoiltaan ja ilmauksiltaan niin rikas, että se pystyy moitteettomasti tulkitsemaan hienostuneimmatkin ajatukset ja tunteet. Tämä ilmeisestikin viittaa kielen tärkeimpään tehtävään, sen kommunikatiiviseen rooliin. Toiseksi kielessä on oltava niin paljon energiaa eli voimaa, että se pystyy tuomaan esiin sisäisen maailmamme kaikki ajatukset ja tunteet asianmukaisen tiiviisti ja painokkaasti. Kolmanneksi sen on oltava selkeää, että sillä ilmaistu olisi mahdollisimman helposti ja nopeasti ymmärrettävissä, ja vihdoin neljänneksi sen on oltava kauniisti sointuvaa, että se tekisi kuulijaan mahdollisimman miellyttävän vaikutuksen. Kuten Kölcsey-

kin toteaa teoksen unkarilaisessa referaatissa, juuri nämä ominaisuudet yhdessä luovat mahdollisimman ihanteellisen kielen, yhteisen eli eurooppalaisen kielen mallin.

Ilmeistä on, että Jenisch muotoili kriteerinsä osaksi antiikin retoriikan, osaksi valistuskauden englantilaisten kielifilosofien, etenkin Harrisin oppien mukaan. Hän päätyi samaan, mitä muiden muassa Humboldtkin julkisti: kaikkia näitä vaatimuksia vastaa parhaiten klassinen kreikka, kaikkein rikkain, taipuisin ja kaunisointisin kieli, jonka voimalle ja kuvailukyvyille ei vedä vertoja latina eikä yksikään nykykieli, ei edes italia, ranska tai englantia.

Sama lähtökohta oli myös piispa János Kisillä, maaorjien jälkeläisellä muuten, joka palkitussa kilpikirjoituksessaan keskittyi tutkimaan kielen rikkauden kriteerejä: onko kielessämme tarpeeksi sanoja ympärillämme olevan aineellisen maailman konkreettisten esineiden kuvaamiseen, pystyykö se ilmaisemaan myös johdettuja käsitteitä ja miten helposti se kykenee luomaan uusia sanoja. Ensimmäiseen kysymykseen hän vastasi, että unkarin kieli pystyy ilmaisemaan jokseenkin kaiken, mitä unkarin puhujien ympäristössä on havaittavissa. Valitettavasti se ei kuitenkaan vielä tarpeeksi sovellu abstraktien ajatusten ilmaisemiseen, koska kansakunnallamme ei tähän ole vielä tarpeeksi valmiuksia. Sitä vastoin se pystyy varsin helposti luomaan uusia sanoja rikkaan johtimistonsa avulla ja muodostaen yhdyssanoja kreikan ja saksan mallin mukaan. Kielemme kehittämisen eurooppalaisen mallin mukaiseksi on hänen mukaansa mahdollista, koska kansakuntamme on vapaa. Kreikkalaisetkin loivat ihmeellisen taipuisan, eurooppalaiseksi ihannemalliksi nousseen äidinkieltensä vapaana kansakuntana. (Balázs 1980: 94–.)

Samaan tapaan kirjoitti Sámuel Pápay, hänkin Dunántúlista, vuonna 1808 Veszprémissä ilmestyneessä teoksessaan, jossa tutkittiin, onko kielemme kyllin rikas. Hän toteaa, että yksittäisten kansojen kulttuuri kehittyy useimmiten eri tahtiin, joten kielten sanavarat usein eroavat suuresti toisistaan, koska kieltä puhuvien kansojen aineellinen ja henkinen kulttuuri ei ole aina päässyt vapaasti edistymään. Tähän liittyvät ajatukset aloittavat maassamme kielen ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen syvemmän tarkastelun kielisosiologian kannalta. Kysymykseen siitä, kumpaa eurooppalaisen kielimallin ääripäätä kielemme on lähempänä, hän vastaa, että unkarilähestyy sitä ihannetta, joka ruumiillistui muodoiltaan rikkaammissa antiikin

kielissä. Hänen mielestään klassiset kielet synteettisine järjestelmineen ovat ehdottomasti uusien analyyttisten kielten yläpuolella. Koska Pápay runoudessa pitää todella noudattamisen arvoisena vain kreikkalaisten ja roomalaisten asettamaa esikuvaa, kvantitoivaa runomittaa, johon nykyistä Euroopan kielistä hänen mukaansa todella soveltuu vain unkarin, hän päätyykin siihen, että vain meidän kielemme voi kohota sille ihanteen huipulle, jolta «kreikka ja latina niin ylpeinä katselevat nykyisten Euroopan kansojen alhaalla ontuvia kieliä». (Balázs 1980: 185–.) Pápay ei tietenkään vielä tiennyt, että unkarin ohella kreikan ja latinan mallin mukaiset kvantitoivat runomitat soveltuvat yhtä hyvin myös suomeen.

Tasan kymmenen vuotta János Kisin teoksen ilmestymisen jälkeen, vuonna 1816, laajat eurooppalaiset näköalat omaava ja kielitieteellisestikin valistunut József Teleki sai valmiiksi maineikkaan kilpakirjoituksensa, jonka otsikkona oli *Unkarin kielen täydellistyttäminen uusien sanojen ja uusien sanontatapojen kautta*. Teleki, josta sittemmin tuli Tiedeakatemiamme ensimmäinen puheenjohtaja, ymmärsi viime vuosisadan alun Unkarin kielen uudistuksen pyrkimyksiä arvioidessaan selvästi, että unkarissa, kuten kaikissa luonnollisissa kielissä, taistelee kaksi vastakkaista tendenssiä: toisaalta kaiken yhdenmukaistamiseen pyrkivä säännöllisyys, toisaalta sitä vastaan vaikuttava säännöttömyys. Näiden kahden vastakohtan dialektinen yhteys on kuitenkin saavutettavissa, se vieläpä täytyykin saavuttaa, koska tämä yhteys on väistämättömän tarpeellinen. Telekin erinomaisen kilpakirjoituksen ilmestyminen merkitsi 1800-luvun alun unkarilaisen kielifilosofian lyhyen kehityksen siihenastista huippua. Sille veti vertoja vain yksi tutkielma, Unkarin kielen uudistuksen johtohahmon Ferenc Kazinczyn *Ortologi ja Neologi (Orthologus és Neologus)*, joka ilmestyi sarjassa *Tudományos Gyűjtemény* vuonna 1819. Sen lähtökohtana oli, että kielen uudistustamme vastustavat ortologit pyrkivät «yhtenäisyyden yhteyteen», hinnalla millä hyvänsä ja aivan suotta. Neologit taas tavoittelevat samaa, mitä luontokin opettaa, «erilaisuuden yhteyttä». Kielen kehityksessä on sijansa kaikkein vastakohtaisimmillakin pyrkimyksillä. Siksi kielen viljelyssä ei ole pyrittävä vastakohtaisuuksien torjumiseen vaan niiden viisaaseen yhdistämiseen, unohtamatta, että hyvin ja kauniisti kirjoittaa vain se, joka on «yhtaikaa kiivas ortologi ja kiivas neologi», ja «itsensä kanssa sekä yhtä että eri mieltä».

Unkarin kielen uudistuksen loistava menestys osoitti nämä Kazinczyn näkemykset oikeiksi, samoin ilmeisesti myös suunnilleen samoihin aikoihin tapahtunut, joskin vähemmän kiivaita väittelyjä herättänyt Suomen kielen uudistus, joka sekin onnistui erinomaisesti. (Viimeksi mainitusta ks. Hakulinen 1960: 114.) Vasta 1900-luvun alkukymmeninä käynnistyneen mutta samoin oivallisiin tuloksiin johtaneen Viron kielen uudistuksen esimerkki puhuu sekin puolestaan. (Tästä ks. Bereczki 1986: 38.)

7. Kielen uudistuksemme riemuvoitto ja sitä seurannut reformnikautemme kirjallisuuden ennennäkemätön nousu, Vörösmartyn, Petófin, Aranyn, Zsigmond Keményin, Jókain ja Madáchin teosten menestys osoittaa selvästi, että kielemme oli jo viime vuosisadan loppuun mennessä noussut eurooppalaiselle tasolle ja edellä luonnostellun kielimallin hengessä liittynyt maanosamme kehittyneimpien kielten joukkoon. Silti sillä oli vaivalloinen tie kuljettavanaan, ennen kuin kaikki tämä ansaitusti todettaisiin myös Euroopan kielten tieteellisissä arvioinneissa. Sitä seikkaa, että kielemme, joskin ei-indoeurooppalainen, on silti läpikotaisin eurooppalaistunut kielimuoto, ei ehkä oikeastaan ole kielitieteellisissä katsauksissa tunnustettu kuin vasta viime vuosikymmeninä.

Viime vuosisadan puolivälissä, vuonna 1850 ilmestyi Bonnissa August Schleicherin tunnettu saksankielinen Euroopan kielten esittely. Sen jäsentely heijastelee vielä saksalaisen romantiikan orgaanista kielinäkemystä. Tämän näkemyksen mukaan kunkin kielen kehityksen alulle, nousuvaiheelle on ominaista säännönmukaisuus, samoin kuin sen historialliseen aikaan sijoittuvalle laskukaudellekin. Kun ihmishenki sivilisaation korkeammalla asteella ilmaisee itseään yhä vapaammin, kieli sitä vastoin yhä enemmän menettää alkuperäistä luonnollisuuttaan ja elimellistä luonnettaan, sen muotojärjestelmä rappeutuu mekaanisesti, samaan tapaan kuin kuolleita eläin- ja kasviorganismejakin alkaa hallita kemian ankarien lakien säätelemä lahoaminen. Kielitypologian tuolloisten näkemysten pohjalta Schleicher erottaa kunkin kielen kehityksessä kolme vaihetta: alkeellisimman isoiloivan, sitä kehittyneemmän agglutinoivan ja kaikkein kehittyneimmän flekteeraavan. Tämän mukaisesti hän aloittaa katsauksensa lukumääräisestikin merkittävimmästä indoeurooppalaisesta kielikunnasta, vakuutellen fleksion etevämmyyttä ja todeten, että historian vaiheissa ovat indoeurooppalaisten rinnalla pääosassa olleet seemiläiset kansat, siis ne, joiden kieli on typologisesti lähinnä samaa tyyppiä ja rakenteeltaankin täy-

dellisin. Kuitenkin hän luonnehtii Euroopassa puhuttuja agglutinoivia kieliä erittäin ymmärtäväisesti, vailla mitään šovinistisia ennakkoluuloja, ja aloittaa niiden esittelyn altailaisista ja uralilaisista kielistä. Suomesta ja unkarista hän kirjoittaa hyvin sympaattisesti ja muistelee kiitollisena sivistynyttä unkarilaista kielimestariaan.

Schleicherin teoksen rinnalla takaiskulta tuntuu A. Meillet'n ensin 1918, toisen kerran 1928 julkaistu samantyyppinen esittely, joka n. 300 sivullaan analysoi ja luonnehtii maanosamme kieliä kielisosiologian menetelmin. Maailmankuulu kirjoittaja kohdistaa huomionsa etupäässä Euroopan kielten ulkoiseen historiaan, niiden yhteiskunnalliseen rooliin. Lähinnä hän tutkii sitä, onko kukin Euroopan kieli kirjallisuuskielem tasolla, ja jos on, missä määrin. Vain kansanmurteiden tasolle jääneitä kieliä hän arvostelee ankarasti. Schleicher viime vuosisadalla oli vielä kaukana tästä näkemyksestä: hänhän aivan päinvastoin etsi romantiikan hengessä kustakin kielestä juuri sen sivilisaation turmelemattomia, alkuperäisiä piirteitä, jotka olisivat säilyneet koskemattomina näihin päiviin saakka. Kuten tiedämme, Meillet ei teoksessaan valitettavasti välttynyt ennakkoluuloiselta asenteelta. Kuten Kosztolányi asian aikoinaan ilmaisi, maineikas ranskalainen kielitieteilijä poliittisten ennakkoluulojensa vallassa ylisteli toisia kieliä maasta taivaaseen, toisilta kieliltä taas, kuten unkariltakin, hän «riisti kaikki kunniamerkit».

Vuonna 1942 Dublinissa, sittemmin muuttamattomana painoksena 1964 Tübingenissä ilmestyi Ernst Lewyn tiivis katsaus Euroopan kielten rakenteeseen. Tekijä jakaa maanosamme kielet maantieteellisiin ja typologisiin perustein viiteen ryhmään: 1. Atlantin, 2. keskiseen, 3. Balkanin, 4. itäiseen ja 5. arktiseen alueeseen. Euroopan kielistä hän valitsee 18, ja tutkii näiden typologisten ominaispiirteiden muotoutumista soveltaen myös areaalikielitieteen menetelmiä. Ei-indoeurooppalaisen baskin hän lukee Atlantin ryhmän kielten joukkoon (espanja, ranska, italia, iiri, englantti, ruotsi). Keski-Euroopan kielinä hän käsittelee saksaa ja unkaria. Itäisiä alueita edustavat kielet ovat latvia, venäjä, suomi, mordva ja tšeremissi, arktisen alueen kieliä taas edustaa jurakkisamojedi. Ryhmittelyssä näyttäytyy selvästi kirjoittajan fennougristinen pätevyys.

Vuonna 1973 ilmestyi Wiesbadenissa Gyula Décsyn 300-sivuinen saksankielinen katsaus Euroopan kielelliseen rakenteeseen. Tämä unkarilainen kirjoittaja, peruskoulutukseltaan slavisti, useimpien Euroopan kiel-

ten pätevä tuntija ja fennougristiikkaankin erinomaisesti perehtynyt tutkija tarkastelee maanosamme kielten menneisyyttä, nykyhetkeä ja tulevaisuutta saussurelaisen ulkoisen kielitieteen (*linguistique externe*) menetelmin. Aluksi hän toteaa Euroopan kielellisen kuvan täällä puhuttujen 62 kielen puhujamäärien, alkuperän ja alueellisen ryhmittyneisyyden kannalta näyttävän harvinaisen epäsuhtaiselta. Maanosamme 632 miljoonasta asukkaasta ylivoimainen enemmistö on indoeurooppalaisten kielten puhujia, 597 miljoonaa. Näistä 356 miljoonalla on äidinkielenään jokin viidestä suuresta Euroopan kielestä (venäjä, saksa, ranska, englantia, italia). Kutakin näistä puhuu yli 50 miljoonaa eurooppalaista. Seitsemän keskikokoisen Euroopan kielen puhujia kertyy kaikkiaan 173 miljoonaa. Näihin kieliin kuuluu myös unkari, jonka edellä suuruusjärjestyksessä ovat ukraina, puola, espanja, hollanti, romanian ja serbokroaatti.

Euroopan kielten menneisyyttä lyhyesti esitellessään Décsy korostaa sitä, että maanosassa on historian aikana muodostunut ja erinnyt toisistaan kaksi suurta kielikuntaa, indoeurooppalainen ja uralilainen, joista viimeksi mainittu on jatkuvasti menettänyt alaansa toiselle. Décsy tähdentää aiheellisesti ja kuvailee hyvin kreikan ja latinan eurooppalaisittain johtavaa roolia ja kehitystä. Hän painottaa myös sitä, että maanosamme kaikissa kielissä tuntuu eurooppalaisen mentaliteetin vaikutus — tähän on, kuten tiedämme, osuvasti viitannut Saussuren maineikas geneveläinen oppilas ja seuraaja Ch. Bally jo vuosisatamme alussa (Bally 1909: 25). Tässä kannattaa mainita, että — kuten Décsykin toteaa — Tallgren-Tuulio on 1932 ranskaksi ilmestyneessä tutkielmassaan samoin tähdentänyt Euroopan kielten yhtenäisyyttä, paitsi äänne-, muoto- ja lauserakenteen alalla, myös sanastossa ja fraseologiassa: lintuperspektiivistä maanosamme kielistä välittyy yhtenäinen, ylikansallinen kuva (Décsy 1973: 4).

8. Selvää on, että kolmen kehittyneimmän suomalais-ugrilaisen kielen, unkarin, suomen ja viron nousu merkittävimpien ja viljellyimpien indoeurooppalaisten kielten tasolle on viime vuosikymmeninä alettu tunnustaa kautta maailman. Tätä todistaa sekin, että suurten Euroopan kansakuntien, kuten ranskalaisten, saksalaisten, italialaisten ja venäläisten yliopistoissa on useita oppituleja kieltämme ja mainittuja kahta sukukieltämme varten. On korostettava sitäkin, että uncaria näissä yliopistoissa yhä useammin opetetaan fennougristiikan tai jopa uralistiikan puitteissa. Tämän osoittaa hyvin uusin katsaus, jonka Hampurin yliopiston suomalais-ugrilaisen lai-

toksen esimies Wolfgang Veenker kaksi vuotta sitten julkaisi. Kuvaavaa on, että — kuten tilastotkin todistavat — saksalaisella kielialueella toimivien fennougristiikan laitosten luennot jakautuvat jokseenkin tasan unkarin ja suomen kielen tutkimuksen sekä kirjallisuusaiheiden kesken. (Veenker 1986: 134.)

C. Tagliavinin tehtyä aloitteen on Italiassakin alkanut ilmetä yhä suurempaa kiinnostusta kieltämme ja muita suomalais-ugrilaisia kieliä kohtaan. Kun vuoden 1964 syksystä lähtien kuuden vuoden ajan toimin Rooman yliopiston filosofisen tiedekunnan unkarin laitoksen esimiehenä, pyrin itsekin sumeilematta edistämään kielemme ja muiden suomalais-ugri-laisten kielten opetusta Italiassa. Pyrkimykseni saivat asianmukaista vastakaikua, kuten Napolin, Firenzen, Bolognan, Padovan, Venetsian ja Udinen yliopistojen esimerkki nykyään osoittaa. Tämä onkin ymmärrettävää: kuten äskettäin ilmestyneessä artikkelissani totesin, Italia on Tacituksen ajoista näihin päiviin saakka kulkenut Euroopan suomalais-ugri-laisten kansojen tutkimuksen ja tuntemuksen eturintamassa (ks. Balázs 1984).

9. Gyula Décsyn edellä mainitussa erinomaisessa teoksessa on taulukko, joka meidän kannaltamme on erityisen ajatuksia herättävä: ilman kommentteja se kiinnittää huomiomme joidenkin Euroopan kielten puhujamäärän kiivaaseen lisääntymiseen vuosina 1922 — 1972, toisten vähenemiseen (Décsy 1973: 270). Unkari, ikävä kyllä, kuuluu hupeneviin kieliin, suunnilleen samassa määrin kuin armenia, baski ja liettua. Syyt tähän ovat yleisesti tunnetut. Sen selittävät kansakuntamme kokemat traagiset kohtalot. Jo viime vuosisadan alussa Herder eräässä kirjoituksessaan soitteli kuolinkelloja unkarin kielelle. Nykyäänkin on paljon niitä, joista tämän eurooppalaisen kielen tulevaisuus näyttää yhä synkistyvältä. Silti meidän on enemmän uskottava Kosztolányia, joka Meillet'n ennakkoluuloisia toteamuksia torjuessaan mainitsi myös Herderin ennustukset ja tähdensi, että kolme vuotta suuren saksalaisen vuonna 1820 antaman hätämerkin jälkeen «syntyi Petőfi, joka nykyään on kautta maailman paljon tunnetumpi ja useammin esillä, kuin tuo kunnan kalvaka kaunosielu. On vaarallista käydä ennustelemaan, mutta mepä olemme tottuneet tuollaisiin kuolemanennustuksiinkin ja harjaantuneet seisomaan niiden kanssa silmätysten. Meillä talonpojat uskovat, että se, jota on luultu kuolleeksi, elää kauan. Tämä tuntuu koskevan myös kansoja ja kieliä, joiden elämää ja kuolemaa eivät ratkaise rationalistiset maailmanparantaja-kielitieteilijät vaan järjettö-

mämmät ja armollisemmat voimat. Vain tässä on meille lohtu.» (Kosztolányi 1940: 87.)

Kirjallisuutta

- Arens 1955 = Hans Arens, Sprachwissensschaft. Freiburg-München 1955.
- Balázs 1958 = Balázs János, Sylvester János és kora. Budapest 1958.
- Balázs 1961 = János Balázs, Finnisch-ugrisches Treffen bei Melanchthon. UAJb.1961 (33), 252-3.
- Balázs 1980 = Balázs János, Magyar deákság. Budapest 1980.
- Balázs 1984 = János Balázs, La conoscenza di popolie lingue uraliche nelle fonti occidentali, in particolare italiane. — Studi miscellanei uralici e altaici... A cura di Andrea Csillaghy. Venezia 1984. 15-58.
- Balázs 1987 = Balázs János, Hermész nyomában. Budapest 1987.
- Bally 1909 = Ch. Bally, Traité de stylistique française. I-II. Heidelberg-Paris 1909.
- Bereczki 1986 = Bereczki Gábor, A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. — A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. Szerkesztette Éder Zoltán. Budapest 1986. 35-40.
- Décsy 1973 = Gyula Décsy, Die linguistische Struktur Europas. Wiesbaden 1973.
- Gulya 1965 = János Gulya, Some 18th Century Antecedents of the 19th Century Linguistics. Acta Ling. Hung. 1965 (15), 163-170.
- Gyarmathi 1799 = Sámuel Gyarmathi, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata. Göttingen 1799.
- Hakulinen 1957-1960 = L. Hakulinen, Handbuch der finnischen Sprache. Wiesbaden I. 1957; II. 1960.

- Hervás 1784 = Lorenzo Hervás y Panduro, Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità. Cesena 1784.
- Jenisch 1796 = D. Jenisch, Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Berlin 1796.
- Kalmár 1770 = Kalmár György, Prodomus idiomaticis scythico-mogorico-chuno-avarici sive adparatus criticus ad linguam Hungaricam. Pozsony 1770.
- Kangro 1969 = Hans Kangro, Martin Fogel aus Hamburg als Gelehrter des 17. Jahrhunderts. UAJb. 1969 (41), 14-32.
- Kis 1806 = Kis János, A magyar nyelvnek mostani állapotjáról... Pest 1806.
- Kosztolányi 1940 = Kosztolányi Dezső, Erős várunk a nyelv. Budapest 1940.
- Lakó 1969 = György Lakó, Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnougri-schen Sprachverwandtschaft. UAJb. 1969 (41), 3-13.
- Lakó 1971 = Lakó György, Sajnovics János és a korabeli összehasonlító nyelvészet. NyIOK. 1971 (27), 3-20.
- Lakó 1973 = Lakó György, Sajnovics János. (*Sarjassa A múlt Magyar tudósai.*) Budapest 1973.
- Lewy 1942, 1964 = E. Lewy, Der Bau der europäischen Sprachen. Dublin 1942¹, Tübingen 1964².
- Meillet 1918, 1928 = A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle. Paris 1918¹, 1928².
- Pápay 1808 = Pápay Sámuel, A Magyar Literatura esmérete. Veszprém 1808.
- Scaliger 1610 = Josephus Justus Scaliger, Diatriba de Europaeorum linguis. In: Opuscula varia antehac non edita. Paris 1610. 119 kk.
- Setälä 1891 = E. N. Setälä, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen historiaan. 1891.

- Schleicher 1850 = A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn 1850.
- Szathmári 1968 = Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest 1968.
- Tagliavini 1966 = C. Tagliavini, Glottologia. Bologna 1966 I-II.
- Tallgren-Tuulio 1932 = O. J. Tallgren-Tuulio, Locutions figurées calquées et non calquées. Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. 1932 (IX), 277-324.
- Teleki 1821 = Teleki József, A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által. Pest 1821.
- Veenker 1986 = W. Veenker, Die Entwicklung der Finnougristik im deutschsprachigen Raum. — Hungarian Studies. Budapest 2/1 1986. 117-151.
- Wis 1982-1983 = Cristina Wis, La versione di Hannover delle *De Finnicæ lingue indole observationes* di Martin Fogel. — Annali del Seminario di Studi dell'Europa Orientale. Sezione Linguistico-Filologica. Napoli I. 1982-1983. 157-220.
- Wis 1988 = Cristina Wis Murena, Un manoscritto inedito di Johannes Scheffer. — «Atti» dell'Accademia Pontaniana. Nuova Serie – Volume XXXVI. Giannini-Napoli 1988. 267-281.
- Zsirai 1937 = Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk. Budapest 1937.

István Szathmári

UNKARIN SANAJÄRJESTYKSEN OMINAISPIIRTEISTÄ

Kuulijasta saattaa ehkä tuntua oudolta, että pidän Unkarilaisen laitoksen 60-vuotisjuhlavesitelmäni niin laajasta aihepiiristä kuin sanajärjestyksestä. Valinta oli kuitenkin tietoinen. Halusin valaista kieliopin tätäkin erikoisaluetta kielen opiskelijoiden ja tutkijoiden näkökulmasta, mutta samalla toivon myös voivani antaa juhlaväelle pieniä maistiaisista niistä työtavoista, joilla olemme unkarin kielen morfologiaa, rakennetta ja syntaksia — luonnollisesti semantiikkaan yhdistettynä — kuluneen viiden vuoden aikana tutkineet itsenäiseksi oppiaineeksi kohonneen unkarin kielen ja kirjallisuuden opetuksessa. Sitä paitsi sanajärjestys tulee olemaan aiheenamme seuraavien kahden lukukauden aikana, tosin kuten ennenkin, unkarin kielellä. Paneudumme siihen mahdollisimman yksityiskohtaisesti niin teoriassa kuin harjoituksinkin, kuin huipennukseksi deskriptiivisen kieliopin opinnoillemme.

2. Ensiksi kysymys: miksi unkarin opiskelijoiden kannattaa syventyä sanajärjestykseen?

a) Ensinnäkin siksi, että sanajärjestyksellä, sanojen ja rakenteiden järjestyksellä lauseessa, voidaan ilmaista lukemattomia eri merkitys- ja tunnevivahteita, ja suuri osa voidaan koota sääntöihin. Ajatuksia ja tunteita ei edes voi ilmaista adekvaatisti ilman sanajärjestystä, itse asiassa sanajärjestys on yksi tärkeä lauseen ja tekstin järjestelykeino.

Sanajärjestys osallistuu jo pari-kolmesanaistenkin lauseiden muodostukseen. Pari yksinkertaista esimerkkiä:

- (1) «Péter elment a boltba.» (Péter meni kauppaan) = tosiasian tiedotus.
- (2) «Péter ment el a boltba.» (Péter kauppaan meni.) = nimenomaan Péter, ei joku muu.
- (3) «A boltba ment el Péter.» (Kauppaan Péter meni.) = siis kauppaan, ei esim. elokuviin.
- (4) «Elment Péter a boltba.» (Meni Péter kauppaan.) = ensiksi hän ei aikonut, mutta meni sitten kuitenkin.

- (5) «(Éppen) **ment el Péter** a boltba, amikor...» (Péter oli juuri menossa kauppaan, kun...) = meno oli juuri käynnissä, kun jotakin tapahtui.

Jo näistäkin esimerkeistä ilmenee, että sanajärjestyksen tehtävä puheessa tai tekstissä ulottuu usein yli lauserajan, se voi viitata niin eteen- kuin taaksepäinkin.

Sen merkitystä erottavaa luonnetta kuvastaa myös seuraava virheellinen ilmoitus:

- (6) «Állandóan eceteshal kapható.» (Sananmukaisesti: Aina etikkakalaa saatavissa.)

Tästä ravintolan ilmoituksesta saa sen käsityksen, että aina on saatavissa vain etikkakalaa, vaikka tarkoituksena olikin tiedottaa, että etikkakalaa on milloin hyvänsä saatavissa. Sanajärjestyksen olisi vain pitänyt olla: «Eceteshal állandóan kapható.» (Édes Anyanyelvünk 1983. nro 3, s. 3.)

Seuraavissa esimerkeissä taas sanajärjestys ilmaisee tunnesisällön voimakkuutta:

- (7) «**Állj meg** egy percre!» ja «**Megállj** egy percre!» (Pysähdy hetkeksi!): Jälkimmäinen käsky on tiukempi, komento.

Kuten esimerkklauseista voi huomata, sanajärjestyksen korostustehtävään liittyvät pääsäännöt on varsin helppo omaksua (palaan niihin vielä), merkitys- ja tunnevivahteisiin liittyvät sen sijaan ovat jo hankalampia. Ei liene sattuma, että esimerkiksi unkaria hyvin taitavien suomalaisten puheessa sanajärjestysvirheet säilyvät kauimmin, artikkeli-, prefiksi- ja synonyymivirheiden rinnalla.

b) Toiseksi sanajärjestys on mielekäs aihe myös sen vuoksi, että viime aikoina se on noussut myös yleisen kielitieteen kiinnostuksen kohteeksi.

Moderni kielitiedehän on asettanut lauseen ja sen sisällä verbin keskeiseen asemaan ja luonut käsitteet teema ja reema tai topiikki ja kommentti sekä fokus, ja kiinnostunut muutoinkin tekstin ja kommunikation kysymyksistä. Tätä tietä se on lähes automaattisesti päättänyt sanajärjestyksen universaalien ja kielikohtaisten ominaisuuksien pariin. Niinpä sanajärjestysopinnot tarjoavat käytännön hyödyn ohella myös johdatuksen kielitieteen uusimpiin teorioihin.

3. Mutta palatkaamme jälleen unkariin. Maailman kieleshän on tapana jakaa niin sanottuihin «vapaan» ja «kiinteän» sanajärjestyksen kieliin.

a) Mitä «kiinteys» käytännössä merkitsee?

Esimerkiksi ranskassa tavallinen sanajärjestys on:

- (8) «Jean regarde Paul.» = (Jean katsoo Paulia) tai
«Paul regarde Jean.» = (Paul katsoo Jeania.)

Samoin on myös saksassa, englannissa ynnä muissa kielissä. Ranskassa on siis subjekti ensiksi, ennen predikaattia, objekti taas kolmantena, predikaatin jälkeen. Näissä kielissä sanan sijainnilla lauseessa on kieliopillinen eli syntaktinen tehtävä. Siksi niiden sanajärjestyksestä sanotaan kiinteäksi.

Unkarissa taas näistä tehtävistä on huolehtimassa muunlaisia kieliopillisia keinoja (nolla tai sijapäätte *-t*, *-at*, *-et*), eikä subjektin ja objektin paikka siten ole kiinteä. Voidaan sanoa yhtä hyvin

- (9) «János nézi Pált.» (János katsoo Pália) tai
(10) «Pált nézi János.» (Pália János katsoo.)

Tässä mielessä unkari kuuluu ns. vapaan sanajärjestyksen kieliin.

b) Silti on heti lisättävä, että unkarissa on — alun esimerkkienkin mukaan — useita mahdollisia sanajärjestyksiä sekä myös mahdollisuuksia yhdistelmiä, joista myöhemmin. Sallitut kantavat eri merkityksiä, mutta niistä voidaan antaa säännöt. Tosin on vielä paljon tutkimista ja tarkentamista, ennen kuin päästään eksakteihin sääntöihin.

c) Kolmijäsenisistä, objektillisista lauseista puheen ollen unkarissa tavataan kahta tyypologista perustyyppiä: SOV-tyyppiä

- (11) «Péter levelet ír.» (Péter kirjoittaa kirjettä) ja SVO-tyyppiä

- (12) «Péter írja / megírja a levelet.» (Péter kirjoittaa kirjettä tai kirjeen.)

Mutta kun jälkimmäisessä tyyppissä on useimmiten kyse prefiksillisestä verbistä ja määräisen artikkelin edeltämästä objektista, ja kun toisaalta sekä prefiksin että artikkelin tiedetään olevan unkarissa sekundaaria kehitystä, voidaan SVO-tyyppiä (joka on luonteenomainen esimerkiksi sanajärjestykseltään samaten vapaalle venäjälle) pitää myöhempänä muodostumana. László Dezső toteaa asiasta eräässä tyypologia-artikkelissaan: «Lähimmät sukukielemme eivät ole seuranneet unkarin kehitystä vaan säilyttäneet vanhan sanajärjestysmallin subjekti – objekti – predikaatti. Sen sijaan samantapaista kehitystä tavataan kaukaisemmissa sukukielissä suomessa ja virossa.» (MNY. 71: 271.)

Toisaalta vanhaa sidonnaisuutta on myös säilynyt kielessämme. Esimerkiksi attribuutin ja pääsanan suhteen paljastaa vain sanajärjestys:

(13) **jó könyv, jó könyvet, jó könyvból** (hyvä kirja, hyvää kirjaa, hyvästä kirjasta) jne.

Mutta myös attribuutti-ilmaukset ovat lähteneet vapaamman sanajärjestyksen suuntaan, nimittäin *ez, az*-pronominien (tämä, tuo) tapauksessa:

(14) «**azt a könyvet**» (tuota kirjaa) ja «**azt a tegnap megkapott könyvet**» (tuota eilen saatua kirjaa).

Vapaan tai vapaamman sanajärjestyksen syntyä on auttanut Géza Bárczin (Nyr. 80: 11-13) «kaksoiskytkennäksi» nimittämä ilmiö, josta jo mainitun taivutetun pronominiattribuutinkin tapaus on esimerkkinä. Kaksoiskytkentä tarkoittaa tilannetta, jossa lauseen loogisesti yhteenkuuluvien sanojen tai rakenteiden jäsenet ilmaisevat yhteenkuuluvuttaan myös niihin kumpaankin liitetyn muotoelementin avulla. Näin osat ovat voineet liikkua vapaasti ja joutua kauaksikin toisistaan. Attribuuttirakenteen lisäksi tällainen on myös genetiivirakenne, jossa omistettavaan liittyvän omistusliitteen rinnalle on muodostunut myös genetiivinen *-nak, -nek* -sijapäätte. Esimerkiksi

(15) «**A barátomnak a tegnap vásárolt könyvét kölcsönkértem.**»
(Lainasin ystäväni eilen ostaman kirjan.)

Kaksoiskytkentä on myös määräisesti taivutetun verbin ja sen määräisen objektin yhdistelmässä:

(16) «**Megírta a már régen esedékes levelet.**» (Hän kirjoitti jo kauan vuoroaan odottaneen kirjeen.)

Joskus harvoin sanajärjestyksellämme on myös samanlainen tehtävä kuin kiinteän sanajärjestyksen kielissä:

(17) «**Sok szép lány.**» (paljon kauniita tyttöjä), mutta

(18) «**Sok lány szép.**» (moni tyttö on kaunis).

Jälkimmäisessä lauseessa adjektiivi *szép* ottaa nominipredikaatin tehtävän, tosin puheessa yhdessä sitä edeltävän tauon kanssa.

4. Unkarin sanajärjestyksen pääominaisuuksiin päästäksemme tarkastelkaamme yhtä tavallista, laajennettua lausetta:

(18) «**A törökök | 1552-ben | megostromolták | Drégely várát.**»
(Turkkilaiset piirittivät Drégelyin linnan 1552.)

— Linnan rauniot ovat muuten vieläkin tallella Drégelypalánkin kylän lähistöllä Börzsönyin vuoristossa, Pestistä pohjoiseen. János Arany on ylis-

tänyt linnan päällikön György Szondin urheutta aivan maailmankirjallisuuden tasoisessa balladissaan «Szondi két apródja» (Szondin kaksi hovipoikaa).

Jaksotellaan nyt lausetta sen mukaan, mihin paino osuu, ja nimitetään painosta toiseen ulottuvaa lauseen osaa «jaksoksi» tai «fraasiksi» sekä kunkin jakson painoa «jaksopainoksi». Koska tämän lauseen kaikki jaksot ovat samanpainoisia, niistä mitään ei siis erityisesti korosteta, lausetta voidaan sanoa «painottomaksi» tai «neutraaliksi». Tällaisia lauseita esiintyy pääasiassa kuvailevissa, kertovissa teoksissa ja muidenkin alussa, kun toteamusten joka kohta on vielä yhtä tärkeä.

Tällaisilla lauseilla ei ole mitään erityisiä sanajärjestyssääntöjä. Lauseen jokainen osa tai rakenne voi sijaita yhtä hyvin alussa, keskellä tai jäljempänä. Edellinen lause olisi aivan mahdollinen myös muodoissa:

- (19) «1552-ben a törökök megostromolták Drégely várát.»
(1552 turkkilaiset piirittivät D:n linnan.)
- (20) «Drégely várát a törökök megostromolták 1552-ben.»
(D:n linnan turkkilaiset piirittivät 1552.)
- (21) «Megostromolták a törökök 1552-ben Drégely várát.»
(Sananmukaisesti: Piirittivät turkkilaiset 1552 D:n linnan.)

5. Niin sanottuja painollisia lauseita sen sijaan sitovat monet säännöt, onhan niillä hyvin tärkeitä ja vaihtelevia informaatiotehtäviä.

Otetaanpa lauseestamme seuraavat variantit:

- (22) «**A törökök** ostromolták meg Drégely várát 1552-ben.»
(Turkkilaiset D:n linnan piirittivät 1552.)
- (23) «**Drégely várát** ostromolták meg a törökök 1552-ben.»
(D:n linnan turkkilaiset piirittivät 1552.)
- (24) «**1552-ben** ostromolták meg a törökök Drégely várát.»
(1552 turkkilaiset D:n linnan piirittivät.)
- (25) «**Megostromolták** a törökök Drégely várát 1552-ben.»
(Piirittivät turkkilaiset D:n linnan 1552.)

Näissä jaksot eivät enää ole samanpainoisia. Ensimmäinen, verbipredikaattia edeltävä, saa huomattavasti muita suuremman painon. Sille osuu myös lausepaino, ja näitä lauseita pidetäänkin «painollisina» lauseina. Korostettu lauseenosa sijaitsee muuten aina samassa jaksossa predikaatin kanssa.

Miksi sitten tarvitaan suurempaa painoa? Viestin perillemenon vuoksi,

vastaanottajan huomion kiinnittämiseksi viestin uusiin, tärkeisiin kohtiin. Lauseen jako viestintäyksikkönä teema- ja reema- tai topiikki- ja kommenttiosiin perustuu juuri siihen, että teemaosa sisältää kuulijalle joko tilanteesta tai viestistä itsestään tai muutoin tuttuja elementtejä. Sen tehtävänä on johdattaa tai sitoa yhteen, varmistaa, että lauseista muodostuu yhtenäinen teksti. Reema-kommentti taas sisältää pääasiassa kuulijalle uutta tietoa. Monet erottavat reeman sisälläkin vielä ns. fokuksen, tärkeintä uutta tietoa edustavan kommentin osan, joka puheessa myös lausutaan kaikkein painokkaimmin. (NyTudÉrt. 104: 507-514 ja 217-224.)

Näytteeksi esitän pienen tekstinpätkän erään fonetiikan oppikirjan alusta. Lauseen ensimmäinen jakso on aina sen teema, toinen reema, mitä pyrin intonaatiollanikin korostamaan.

(26) «A fonetika a **beszédhangokkal foglalkozó tudomány.** Beszédhangon **az emberi hangjelenségeket értjük.** A beszédben előforduló hangjelenségek **mindig nagymértékben egyediek.** Tehát ahány beszédhang – annyiféle.»

(Fonetiikka on äännteitä käsittelevä tiede. Äännteillä tarkoitetaan ihmisen puheen ääni-ilmiöitä. Puheessa esiintyvät ääni-ilmiöt ovat aina mitä suurimmassa määrin yksilöllisiä. Niitä on siis niin monta kuin on äännteitäkin.)

Teksti on oiva esimerkki myös sanottavan etenemisestä, muotoutumisesta.

6. Palaan vielä aikaisempiin painollisiin lausevariantteihin. Niissä oli korostettuna vuoroin subjekti, objekti, ajanmäärite ja predikaatti, sen mukaan minkä sisältämä tieto oli kulloinkin uutta. Millä tavoin reeman, kommentin tai fokuksen sisältävät painolliset lauseet sitten poikkeavat painottomista? Ennen kuin ryhdyn vastaamaan, vertaan vielä kerran näitä kahta lausetyyppiä toisiinsa. Painoton kuuluu:

(27) «A törökök megostromolták 1552-ben Drégely várát»,
painollinen taas:

(28) «A **törökök** ostromolták meg...» ja niin edelleen
(korostettuna turkkilaiset).

Tyypit eroavat kahdessa suhteessa. Ensinnäkin siinä – ja tätä voitaneen pitää unkarin sanajärjestyksen tärkeimpänä ominaisuutena, lähes perussääntönä –, että lauseen painokkain elementti asettuu fokusasemaan, verbipredikaatin taivutetun osan eteen. Ja toiseksi: jos predikaattiverbi on prefiksilli-

nen, prefiksi eroaa verbistä ja asettuu sen jälkeen.

Muuten, yleensä mihin-kysymykseen vastaavasta adverbiaalista kehitynyt verbiprefiksi on ollut unkarin kielelle suuri etu. Se pystyy huolehti-
maan hyvin monista tehtävistä, joihin en voi tässä puuttua. Mikko Korho-
nen oli oikeassa todetessaan, että juuri verbiprefiksin synty on ollut se, mi-
kä on ratkaisevasti erottanut unkarin muista suomalais-ugrilaisista kielistä.

Prefiksiverbin käyttäytymisen mukaan unkarissa voi erottaa kolme eri-
laista sanajärjestystyyppiä:

a) Jos prefiksi pysyy verbin edessä, puhutaan «suorasta» sanajärjes-
tyksestä, esimerkiksi

(29) «A törökök **megostromolták**...»

b) Jos prefiksi on verbin jäljessä, kyseessä on niin sanottu «kääntei-
nen» sanajärjestys, esimerkiksi

(30) «A törökök **ostromolták meg**...»

Tämä on painollisten lauseiden sanajärjestys.

c) Jos painottoman lauseen predikaatti on *fog*-apuverbillä ilmaistussa
futuurissa, tai jos predikaattiverbinä on *akar* (tahtoa, aikoa), *tud* (osata,
tietää), *lehet* (voida), *kell* (pitää, täytyy), *szabad* (on lupa) ja niin edel-
leen, prefiksiä seuraa tämä apuverbi, ja pääverbi on vasta sen jälkeen, esi-
merkiksi

(31) «A törökök **meg fogják ostromolni** Drégely várát.»

(Turkkilaiset tulevat piirittämään Drégelyin linnan.)

(32) «A törökök **meg akarják ostromolni** Drégely várát.»

(Turkkilaiset haluavat piirittää...) ja niin edelleen.

Tällaista sanajärjestystä sanotaan «katkaistuksi».

7. Sanajärjestyksemme näiden kahden pääominaisuuden lisäksi mainit-
sen vielä muutaman tärkeimmistä:

a) Subjektin, objektin ja adverbiaalin lisäksi fokusasemaan voi joutua
myös predikaatti. Tällöin predikaatin osat ovat suorassa järjestyksessä, ja
predikaatti saa vahvan painon, mutta se voi sijaita joko lauseen alussa tai
keskellä, toisena tai kolmantena jaksena. Esimerkiksi:

(33) «**Megostromolták a törökök** Drégely várát...» tai

(34) «A törökök **megostromolták** Drégely várát...»

b) Edelleen tyypillistä on, että – toisin kuin indoeurooppalaisissa kie-
lissä tai osittain myös suomessa – määrite käy pääsanansa edellä: attribuutti

pääsanansa, asteen adverbiaali määrittämänsä toisen adverbien ja verbin merkitystä tarkentava objekti tai adverbiaali verbipredikaatin. (Ks. Nyr. 111: 438.) Esimerkiksi:

(35) **szép ruha** (kaunis puku); **nagyon jól** (oikein hyvin); **házat épít** (rakentaa taloa); **hangosan olvas** (lukee ääneen)

c) Ulkomaalaisille usein vaikeasti omaksuttavia ovat ns. «rajoittava» ja «kokoava» sanajärjestys. Sanotaan esimerkiksi, että

(36) «**Kevesen** jöttek el.» (Vain harvat tulivat.),

(37) «**Ritkán** szólal meg.» (Hän puhuu harvoin.) tai

(38) «**Senki se** szólt hozzá.» (Kukaan ei puuttunut puheeseen.)

Näissä lauseissa korostettuun, fokusaseman elementtiin (harvat, harvoin, ei kukaan) sisältyy jokin kielto tai rajoitus, ja tällaisten jälkeen sanajärjestys on lähes säännöllisesti käänteinen.

Rajoittavan sanajärjestyksen vastakohta on niin sanottu kokoava tyyppi. Esimerkiksi

(39) «**Mindent** kitalált.» (Hän keksi kaiken / Hän keksi vaikka mitä.), ei siis «*Mindent talált ki», tai

(40) «**Alaposan** felkészült az előadásra.» (Hän valmistautui perusteellisesti esitelmäänsä.)

Näiden lauseiden sanajärjestys on suora, vaikka niissä onkin korostainen osa, fokus. Sen merkitys on kuitenkin kokoava, suurentava tai täydentävä. Kokoavan sanajärjestyksen aiheuttavat muun muassa täydentävä *is* (myös) ja yleinen adverbi *már* (jo):

(41) «**Péter is** megérkezett.» (Péterkin saapui.)

(42) «**Már 5 órakor** megérkezett.» (Hän saapui jo viideltä.) (Ks. tarkemmin: MNy. 69: 444-451.)

d) Prefiksin ja verbin keskinäinen järjestys voi ilmaista myös aspektia eli sitä, onko toiminta tai tapahtuma jo päättynyt vai jatkuuko se vielä, esimerkiksi

(43) «**Lejött** a lépcsőn, és füttyörészett.»

(Hän oli laskeutunut portaat ja vihelteli.)

(44) «**Jött le** a lépcsőn és füttyörészett.»

(Hän laskeutui portaita ja vihelteli.)

Suora sanajärjestys viittaa siis toiminnan päättyneisyyteen ja vanhemmuuteen, käänteinen jatkuvuuteen ja samanaikaisuuteen (tarkemmin: Nyr. 109: 180-184).

8. Koska minulle varattu aika on kulunut jo loppuun, tyydyn enää vain luettelemaan niitä seikkoja, joista olisin halunnut vielä puhua. Sellaisia olisivat olleet eräiden lauseenosien, lausetyyppien sekä tiettyjen kiinteiden sanaluokkien sanajärjestys ja tehtävät. Käsittelemättä jää myös intonaation ja tauon rooli sanajärjestyksessä sekä sanajärjestyksen ja sen muutoksen, inversion tyyliopilliset tehtävät. Mutta ehkä tämä riittää maistiaisiksi, jollei ole jo liikaakin.

Szathmári István

A MAGYAR SZÓREND LEGFŐBB SAJÁTSÁGAIRÓL

1. Talán különösnek tűnik, hogy az Unkarilainen laitos megalakulásának 60. évfordulóján olyan nagy témakörrel tartok előadást, mint «a magyar szórend legfőbb sajátságai». Témaválasztásom tudatos volt. Ugyanis a magyarul tanulók és a magyar nyelvvel szakszerűen foglalkozók szemszögéből igyekszem röviden megvilágítani a grammatikának ezt a sajátos területet. És egyben ízelítőt is kívánok adni ünnepségünk résztvevőinek arról, hogy az elmúlt öt évben, a megindult magyar nyelv és irodalom szak keretében milyen módon vizsgáltuk a magyar nyelv morfológiájának, szerkezeti felépítésének, szintaxisának — és benne természetesen szemantikájának — a legfőbb kérdéseit. Egyébként a magyar szórendet tárgyaljuk a következő két félévben — a lehetséges részletességgel, továbbá az elmélet és gyakorlat kívánatos egyensúlyát megtartva, valamint a leíró nyelvtani tanulmányok betetőzésekként — és magyarul, mint továbbán is mindig.

2. Első kérdésünk: Miért érdemes a magyarul tanulóknak a szórenddel foglalkozni?

a) Először is azért, mert a szórendjével nagyon sok értelmi, valamint érzelmi-hangulati árnyalatot kifejezhetünk, s ezek nagyrészt szabályba foglalhatók. Azt mondhatjuk, hogy gondolatainkat, érzéseinket adekvátan a szórend felhasználása nélkül nem közölhetjük. Egy kissé túlozva megállapíthatjuk, hogy a szórend is szervezője a mondatnak, továbbá a szövegnek.

És bizony már a 2 — 3 szavas mondat kialakításába is «beleszól» a szórend. Lássunk néhány egyszerű példát:

(1) «Péter elment a boltba.»	= egyszerű tény közlése
(2) « Péter ment el a boltba.»	= Péter, azaz nem más valaki
(3) « A boltba ment el Péter.»	= tehát nem a moziba stb.
(4) « Elment Péter a boltba.»	= először nem akart, aztán mégis megtette

(5) «(Éppen) **ment el** Péter a boltba, amikor...»

= az «elmenés» éppen
folyamatban volt, amikor...

Az eddigi példákból is világosan látszik, hogy a szórend a beszédben, a szövegben, tehát legtöbbször a mondaton túlmutatva tölti be szerepét: képes vissza- és előre is utalni.

Értelemmegkülönböztető szerepét jelzi a következő hibás felírás is:

(6) «Állandóan eceteshal kapható.» Ez a vendéglői felírás azt sugallja, hogy ott állandóan csak eceteshal kapható. Ehhez azonban a szórendet így kellett volna alakítani: «Eceteshal állandóan kapható.» (Édes anyanyelvünk 1983. 3. sz. 3.)

És érzelmi intenzitásbeli fokozatra utal a szórend ebben a mondatban:

(7) «**Állj meg** egy percre!» és «**Megállj** egy percre!» (A második variáns szigorú parancs.)

Már az eddig mondottakból láthatjuk, hogy a legfőbb szabályokat, amelyek a kiemelésre vonatkoznak, viszonylag nem nehéz elsajátítani (ezekről még természetesen szólok), de az értelmi és érzelmi árnyalatokat érintő szabályok elsajátításához már igen nagy gyakorlat szükséges. Nyilván nem véletlen, hogy pl. a magyarul jól tudó finnek beszédében is a névelő-, az igekötő, illetve szinonimahasználati hibák mellett a szórendiek maradnak meg a legtovább.

b) Másodszer azért is érdemes a szórenddel foglalkozni, mert az utóbbi időben a nyelvtudomány sok tekintetben feléje fordult.

Az úgynevezett modern nyelvészet ugyanis a mondat, illetve azon belül az ige középpontba állításával, továbbá a téma — réma, más műszóval topic — comment, valamint a fókusz vizsgálatával, egyáltalán a kommunikáció és a szöveg elemzésével szinte automatikusan jutott el a szórend univerzális és az egyes nyelvekre jellemző sajátosságainak a részletes kutatásáig. Ilyenformán a szórend tanulmányozása — gyakorlati haszna mellett — elvezethet napjaink nyelvészeti elméletéhez is.

3. De térjünk vissza a magyar szórendhez. Ismeretes, hogy vannak úgynevezett «kötött» és «szabad» szórendű nyelvek.

a) Mit jelent a «kötött» jelleg?

A franciában például ez a szokásos mondatszerkezet:

(8) «Jean regarde Paul.» = János nézi Pált.

Illetve

«Paul regarde Jean.» = Pál nézi Jánost.

(Hasonló módon a németben, az angolban stb.)

Vagyis ami a magyarban alany, az a franciában az első, az állítmány előtti helyen áll; a tárgy pedig a harmadik, az állítmány utáni pozícióban. Más szóval ezekben a nyelvekben a szó mondatbeli helyének, azaz a szórendben grammatikai (szintaktikai) funkciója van. Tehát ilyen értelemben kötött a szórend.

A magyarban viszont egyéb grammatikai eszközök (zéró, illetve *-t*, *-at*, *-et* rag) jelölik az említett szintaktikai funkciókat. Ezért az alany és a tárgy helye nem kötött. Mondhatjuk azt, hogy

(9) «János nézi Pált», de ezt is:

(10) « Pált nézi János».

Ilyen értelemben a magyar az úgynevezett «szabad» szórendű nyelvek közé tartozik.

b) Mindjárt tegyük azonban hozzá, hogy — mint a korábbi példákban láttuk — a magyarban több szórendi változat lehetséges, és — mint a későbbiekben is látni fogjuk —, vannak meg nem engedett kombinációk is. Viszont a megengedett változatos jelentésűek és szabályokhoz köthetők, akkor is, ha van még feltárni való e tekintetben, különösen a lehetséges egzakt szabályokat illetően.

c) Egyébként tipológiailag a három tagú tárgyi bővítményes mondatokat véve alapul a magyarban két alapszórendi típust találunk: az egyik az SOV:

(11) «Péter levelet ír.», a másik az SVO:

(12) «Péter írja / megírja a levelet.»

Mivel azonban ez utóbbi típusban általában igekötős igeről és határozott névelős tárgyról van szó, és ismeretes, hogy mind az igekötő, mind a névelő másodlagos fejlemény a magyarban, az SVO típus (amely jellemző például a szintén szabad szórendű orosz nyelvre) későbbi alakulatnak tekinthető. Dezső László efféle tipológiai kérdéseket tárgyalván megállapítja továbbá, hogy «A magyar nyelv fejlődését nem követték legközelebbi rokon népeink, amelyek megőrizték az alany, tárgy, igei állítmány szórendi típust, viszont hasonló fejlődésen ment át a finn és az észt.» (MNY 71: 271.)

Utalhatunk azonban arra is, hogy ősi kötöttség szintén maradt nyelv-

vünkben. A jelző és jelzett szó viszonyát például csak a szórend mutatja:

(13) **jó könyv, jó könyvet, jó könyvből** stb.

Viszont a jelzős szerkezet is megindult a «szabad» szórend kialakítása felé, az *ez, az* névmási jelző esetében:

(14) «**azt a könyvet**», és «**azt a tegnap kapott könyvet**».

A szabad — vagy talán mondhatnánk: szabadabb — szórend létrejöttét segítette a Bárczi Gézától (Nyr. 80: 11-13) «kettős kapcsolás»-nak nevezett jelenség, amelyre példa az előbbi ragozott névmásos jelzős szerkezet is. A kettős kapcsolás tudniillik azt jelenti, hogy a mondatban a logikailag egybetartozó szavak, bizonyos szerkezetek tagjai lehetőleg mindkettőjükhöz hozzáfűzött alaki eszközökkel jelzik összetartozásukat. Ezzel magyarázható, hogy e szerkezetek tagjai aztán szabadon, messze elkerülhettek egymástól. Az említett jelzős szerkezeten kívül ilyen lett a birtokos szerkezet, miután a birtokszón levő birtokos személyjelen kívül kialakult a birtokos *-nak, nek* ragja is. Pl.

(15) «A barátomnak a tegnap vásárolt könyvét kölcsönkértem.»

És kettős kapcsolású a tárgyias ragozású ige és annak határozott tárgya által alkotott szerkezet is. Pl.

(16) «Megírta a már régen esedékes levelet.»

Érdekességként megemlítem, hogy ritkán a mi szórendünknek is van a kötött szórendű nyelveknek hasonló szerepe:

(17) «Sok szép lány». ≈ «Sok lány szép.»

Az utóbbi szórendű mondatban a *szép* melléknév — igaz, élőszóban előtte szünettel — névszói állítmányi szerepet vesz fel.

4. Hogy a magyar szórend fő sajátságaihoz, illetve legfontosabb szabályaihoz eljuthassunk, vegyünk egy átlagos egyszerű bővített mondatot:

(18) « A törökök | 1552-ben | megostromolták | Drégely várát.»

(Megjegyzem zárójelben, hogy a vár romjai ma is megvannak Drégelypalánk falu közelében, a Börzsöny hegységben, Pesttől északra. Arany János világirodalmi szintű balladában énekelte meg a vár parancsnokának, Szondi Györgynek a vitézségét «Szondi két apródja» című költeményében.)

Tagoljuk a mondatot aszerint, hogy hova esik a hangsúly. Az egyik hangsúlytól a másikig terjedő részt «szakasz»-nak vagy «szólam»-nak mondjuk, az egyes szakaszokra eső hangsúlyt vagy nyomatékot meg «szakaszhangsúly»-nak. Mivel ebben a mondatban a szakaszok egyforma nyo-

matékúak, vagyis egyiket sem emeljük ki különösebben, az ilyen típusú mondatot «nyomatéktalan» (vagy semleges) mondatnak nevezzük. Efféle mondatok elsősorban leíró, elbeszélő művekben fordulnak elő, továbbá más jellegű írások elején, ahol a megállapításoknak még minden része egyformán fontos.

Ennek a típusnak különösebb szórendi szabályai nincsenek. Valójában mindegyik mondatrész, szerkezet állhat elöl, középen vagy hátrább. Tehát az idézett formán kívül reális variánsok a következők:

(19) «1552-ben a törökök megostromolták Drégely várát.»

(20) «Drégely várát a törökök megostromolták 1552-ben.»

(21) «Megostromolták a törökök 1552-ben Drégely várát.» Stb.

5. Több szabály köti viszont az úgynevezett nyomatékos mondatot az igen változatos kommunikációnak — mondhatnánk — a fő reprezentását.

Lássuk az előző mondat efféle variánsait:

(22) «**A törökök** ostromolták meg Drégely várát 1552-ben.»

(23) «**Drégely várát** ostromolták meg a törökök 1552-ben.»

(24) «**1552-ben** ostromolták meg a törökök Drégely várát.»

(25) «**Megostromolták** a törökök Drégely várát 1552-ben.»

Ezekben már nem egyforma hangsúlyú minden szakasz. Az első, illetve az igei állítmány előtti mondatrész mindegyik mondatban jóval nagyobb nyomatékos kap. Ide esik a mondathangsúly, ezért tekintjük ezeket «nyomatékos» mondatoknak. Egyébként az ilyen típusú mondatokban a kiemelt mondatrész és az állítmány egy szakaszba kerül.

Miért van szükség a nagyobb nyomatékra? A kommunikációs cél érdekében, azért, hogy a beszédpartner jobban megértse a közlés új, fontos elemeit. Ismeretes, hogy ilyen szempontból a mondat mint közlési egység két részre tagolódik: a «téma» és «réma», illetve más elnevezéssel a «topic» és «comment» elnevezésű részre. A téma, illetve topic a hallgató számára az előzményekből vagy a szituációból, vagy a már korábbról ismert elemeket tartalmazza. Ilyenformán bevezető, átkötő szerepe van, és biztosítja, hogy a mondatok összefüggő szöveget alkossanak. A réma, illetve comment pedig elsősorban a hallgató számára új információs elemeket öleli fel. Ilyenformán az a szerepe, hogy előrevigye a közlés kibontakozását. Többen az utóbbin belül megkülönböztetik a «fókusz»-t is, a comment legfontosabb újdonságot képviselő, fonológiai is legnyomatékosabb részét. (L. NyTudÉrt.

104: 507-514, továbbá 217-224, bő szakirodalommal.)

Lássunk példaként egy fonetikai tankönyv elejéről vett szöveget. A mondatok első szakasza mindig a tematikus, második szakasza pedig a re-matikus rész. (Az intonációval igyekszem ezt érzékeltetni.)

(26) «A fonetika a **beszédhangokkal foglalkozó tudomány**. **Beszédhangon az emberi hangjelenségeket értjük**. A beszéd-ben előforduló hangjelenségek **mindig nagymértékben egye-diek**. Tehát ahány beszédhang — **annyiféle**.»

Ez a kis szöveg jól érzékelteti a mondanivaló előrehaladását, kibontakozását is.

6. Térjünk vissza az idézett nyomatékos mondatvariánsokhoz. Az alanyt, a tárgyat, az időhatározót, majd az állítmányt emeltük ki, mint új in-formációt. A kérdés: miben különbözik a rémát, commentet, illetve fókusz-tartalmazó nyomatékos mondat a nyomaték-talantól? Mielőtt erre a kérdésre felelnénk, hasonlítsuk még egyszer össze a két változatot. A nyomaték-talan így hangzik:

(27) «**A törökök megostromolták** 1552-ben Drégely várát.»

A nyomatékos változat meg így épül fel:

(28) «**A törökök ostromolták meg...**» stb.

Tehát a két típus két dologban különbözik egymástól. Először — és ez le-hetne a magyar szórend legfőbb jellemzője, mintegy alaptörvénye — : a mondat leghangsúlyosabb eleme fókuszpozícióba, azaz az igei állítmány ra-gozott része elé kerül. Másodsor: ha az igei állítmány igekötős ige, akkor az igekötő elválik igéjétől, és mögötte foglal helyet.

Itt mindjárt megjegyezhetjük, hogy a rendszerint hova kérdésre felelő határozóból kialakult igekötő nagy nyeresége a magyar nyelvnek, tudniillik nagyon sok funkciót el tud látni (erre most nem térhetek ki). Joggal jegyezte meg Mikko Korhonen, hogy éppen az igekötő nagyon elválasztotta a ma-gyart a többi finnugor nyelvtől.

Nos, az igekötős ige viselkedésétől függően háromféle szórendet külö-níthetünk el:

a) Ha az igekötő megmarad az ige előtt, «egyenes» szórendről beszé-lünk, pl.

(29) «**A törökök megostromolták...**»

Tehát az említett nyomaték-talan mondatok egyenes szórendűek.

b) Ha az igekötő követi az igéjét, «fordított» a szórend, pl.

(30) «A törökök **ostromolták meg...**»

Ilyen tehát a nyomatékos mondat szórendje.

c) Ha a nyomatéktalan mondatban az állítmány a *fog* segédigével kifejezett jövő időben szerepel, vagy az *akar, tud, lehet, kell, szabad* stb. az állítmány, akkor az igekötő után az itt említett szavak állnak, s ezeket követi infinitívusban a kérdéses ige, pl.

(31) «A törökök **meg fogják ostromolni** Drégely várát.»

(32) «A törökök **meg akarják ostromolni** Drégely várát.» Stb.

Ezt a típust «megszakított» szórendnek nevezzük.

7. A jelzett két főszajátságon kívül megemlítek még néhány fontosabbat:

a) Az alanyon, a tárgyon és a határozókon kívül az állítmány is kerülhet fókusz helyzetbe. Az ilyen állítmány egyenes szórendű lesz, erős hangsúlyt kap, egyébként elhelyezkedhet a mondat élén, de a mondat belsejében is, második vagy harmadik szakaszként. Pl.

(33) «**Megostromolták** a törökök Drégely várát...» vagy

(34) «A törökök **megostromolták** Drégely várát...».

b) Jellegzetes vonása továbbá a magyar szórendnek — szemben az indoeurópai nyelvekkel és részben a finnel is — az, hogy az úgynevezett módosító elem megelőzi a módosítottat. Vagyis a jelző a jelzett szót, a fokhatározó a (különböző funkciójú) határozószót, az ige jelentését leszűkítő tárgy vagy határozó az igei állítmányt. (Vö. Nyr. 111: 438.) Pl.

(35) **szép ruha; nagyon jól; házat épít; hangosan olvas**

c) Külföldieknek nem könnyű elsajátítani az úgynevezett «kirekesztő» és «összefoglaló» szórendet. Azt mondjuk pl.

(36) «**Kevesen** jöttek el.»

(37) «**Ritkán** szólal meg.»

(38) «**Senki se** szólt hozzá.»

Ezekben az esetekben a kiemelt, fókusz helyzetű elemekben (*kevesen, ritkán, senki se*) tagadás, kirekesztés rejlik, s utánuk — mondhatnánk szabályosan — fordított szórend következik.

Az ilyen, kirekesztő szórenddel szemben áll az úgynevezett összefoglaló típus. Figyeljük meg a következő példákat:

(39) «**Mindent** kitalált.» (Tehát nem így: *Mindent talált ki.)

(40) «**Alaposan** felkészült az előadásra.»

Ezekben a mondatokban a kiemelés, a fókusz helyzet ellenére egyenes ma-

rad a szórend; a kiemelt mondatrész ugyanis összefoglaló, nagyító vagy hozzátoldó értelmű. Ilyen összefoglaló szórendet vonz a hozzátoldó is kötőszó és a gyakori *már* határozószó:

(41) «Péter is megérkezett.»

(42) «Már 5 órakor megérkezett.» (L. részletesebben: MNy. 69: 444-451.)

d) Az igekötő és az ige sorrendje utalhat az aspektusra, vagyis a cselekvés, történés befejezett vagy folyamatos voltára. Pl.

(43) «Lejött a lépcsőn, és fütyörészett.», és

(44) «Jött le a lépcsőn, és fütyörészett.»

Tehát az egyenes szórend befejezettséget és előidejűséget takar, a fordított szórend pedig folyamatosságot és egyidejűséget. (L. részletesebben: Nyr. 109: 180-184.)

8. Mivel az időm már nagyon is lejárt, ezúttal csak felsorolom, mi mindenről akartam még beszélni. Szólnom kellett volna az egyes mondatrészeknek (köztük a névszói és igei-névszói állítmánynak), az egyes mondatfajoknak, valamint bizonyos kötött szófajoknak a szórendi helyéről, illetve funkciójáról. Nem beszéltem továbbá az intonációnak és a szünetnek a szórendhez kapcsolódó szerepéről és a szórendnek, illetőleg a szórend megváltoztatásának, az inverzióknak a stilisztikai funkciójáról. De talán ízelítőnek ennyi is elég vagy éppen már sok is.

SzÍj Enikő

A FINNUGOR NÉPROKONSÁGI ESZME (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 20-AS, 30-AS ÉVEKRE)

A *heimoaate*, a finnugor néprokonsági eszme — a finnugor népek összetartozásának, összefogásának, egyesítésének eszméje. Több egyszerű *nyelvrokonság-propagandánál* (kielisukulaisuuspropaganda, H. Sihvo 1973 :116). Összetett történeti jelenség, amely vizsgálható a nyelvtudomány történetében, a művelődéstörténetben, az ún. szellemtörténetben és nem utolsósorban a manapság egyre többet emlegetett politologia történetében.

A «klasszikus» *heimoaate* szülőföldje Finnország — itt fogalmazódott meg a legtisztábban és életkora is itt a legteljesebb: az 1840-es évektől a II. világháború végéig terjedő korszakban határozható meg. Története 4 szakaszra osztható, a korszakolást nagymértékben megkönnyíti az észtek és a magyarok, ill. a többi finnugor nép figyelembevétele, ill. figyelembe nem vétele. A négy szakasz tehát a következő: 1) az 1840-es évektől a 80-as, 90-es évekig, 2) a 80-as, 90-es évektől az I. világháború végéig, amelyet a továbbiakban a jelképesnek tekinthető 1920-as évvel fogok jelezni, 3) 1920-tól a téli háborúig (1939), 4) a téli háborútól a II. világháború végéig. Az észteknél egyesek szerint még a finneknél korábban alakult ki, míg a magyaroknál — jóllehet a Hunfalvy Pál, Fábíán István-féle «finnista (v. finnicista) offenzíva» a finnugor rokonság megismertetésére már közelít a *heimoaate*-hoz — a néprokonsági eszme, ill. az ennek szellemében folyó *heimotyö* jellegzetesen Trianon utáni jelenség. A többi finnugor népnél az összefogás gondolata csak a 20-as években, a 30-as évek elején merült fel, ha egyáltalán felmerült, felmerülhetett.

Ami a szóhasználatot illeti, a tudományban szinte kizárólag a *suku* (*sukukansat, sukulaiset, suomensukuiset* stb.) volt használatos, a nagyközönségnek szánt nyelvrokonság-propaganda használta a *heimo*-előtagú szavakat (*heimoaate, -työ, -veljet, -sisaret, -kansat, -liitto, -maa, -klubi, -kannel* stb.). A magyar terminológia a *rokon* nép, rokon nyelv, *nyelvrokonság, nyelvrokonaink* stb. szavakkal élt, de a nyelvrokonság

mellett használatos volt a *néprokonság* (pl. a Turáni Társaság (1910) alcímében: Magyar Néprokonsági Egyesület) és sajnos felbukkant a *fajrokonság* is. Ez a terminológiai zűrzavar (nyelv-/nép-/faj-, amely a maga idejében nem volt sem «zűrös», sem «zavaros», mivel nemzetközi jelenség volt a nép és a faj bizonyos fokú szinonimitása!), s ráadásul mindez barokkosan terjengős, zavaros szóképekkel és pátosszal teli stílusban (amely szintén kortünet) — egyik oka lett annak, hogy a *heimoaate* szellemében végzett *heimotyö* egészében, válogatás nélkül, globálisan és in extenso *fasiszta* jelzöt kapott, hiszen, úgymond, fajelméleti alapokra épült. A másik jelző, amely szintén hozzájárult ahhoz, hogy a *heimotyö* eredményei az elhallgatás sorsára jussanak (l. pl. *Barátok — Rokonok*), az írásos, nyomtatott termékek a könyvtárak zárt osztályaiba kerüljenek és a *heimoaate* a kutatandó témák jegyzékében ún. negatív témaként szerepeljen, a *szovjetellenesség* (antibolsevizmus, bolsevizmusellenesség stb.) volt. A *heimoaate* történetének dokumentumokra alapozott, részletes, sokszempontú kutatása, ismerete megkönnyíti a válaszadást arra a kérdésre, jogos, indokolt volt-e ezen jelzők alkalmazása.

A *heimoaate* a nemzeti ébredés korának terméke, a *kansallinen ajattelutapa*, a snellmani *kansallisuusaate* elfogadásának eredménye. A *kansallisuusaate* egyik alapköve a nyelv. Magyarul: nyelvében él a nemzet, finnül pedig R. von Becker megfogalmazásában: «Yhteinen kieli on kunkin kansan kallein tavara, jonka kanssa Hän ynnä syntyi, ynnä kasvoi, ynnä maasta on katoova... Sen arvo on kansan arvo.» A *kansallisuusaate* és a *heimoaate* csaknem egyidőben jött létre, és szervesen összefügg: identitástudat nélkül nem lehet valaki a rokon népek egyesítésének szószólója. J. V. Snellman szerint «kieli on sisäisen yhteyden ulkonainen leima» — a *heimoaate* korai képviselői ezt a gondolatot fejlesztették tovább: *yhteys* nemcsak a nemzetben belül, hanem azon túl is, *yhteys*, de kikkel? És nem utolsó sorban, miért?

A *heimoaate* születését közvetlenül kiváltó ok az európai pánnacionalizmus volt. Hogy ez miért alakult ki a kapitalizmus fejlődésének éppen a 19. sz. első felére eső szakaszában, ezt most nem feladatunk kutatni. Tény az, hogy a finn/finnugor *heimoaate* kialakulását, a finnugor népek összefogásának szükségességét (és ekkor még lehetőségességét) hirdető gondolat kifejtését a pángermanizmus (ennek skandináv változata, a skandinavizmus, a svékománia) és főleg a pánszlávizmus létrejötte szinte kiprovokálta.

A finneket és a magyarokat külön-külön, de eltérő mértékben, régóta kínozta az «egyedül vagyunk» érzése és a veszélyeztetettség (*uhanalaisuus*) *tudata*. Történelmi tapasztalat volt bőven. A Jan Kollar-féle pánszláv «kiáltvány», a Slavan tytär c. runoelma példát mutatott: «Lapseni, yhdistykää!»

Az egyesülést finn szempontból némiképpen bonyolította a kérdés: a keleti szomszédok *ulkokansalainen*-ként finnek-e (mint Länsi-Pohja, Ruija finnjei) avagy *sukukansa*-e. Ugyanakkor viszont megkönnyítette a helyzetet, hogy a karjalaiak mögött, mellett területi folytonosságot képezett a többi finnugor nép. Kivételt jelentettek a *jalo, uljas kansa* hírében álló magyarok a Duna mellől, de finnugor voltukhoz finn részről nem fért kétség, s így a Kárpátoktól az Altájig, ahol (Castrén szerint legalábbis) a *Suomen suku* bölcsője ringott, terjedt a *heimoaate* hatásköre. A *heimoaate* «úrtartalma» tekintetében rugalmas volt, lehetett szűkíteni (csak a balti-finnekre vonatkoztatni), lehetett bővíteni (az uráliak, sőt az ural-altajiak számításba vételével). Legszélesebb változata a magyar *turanizmus* volt, amely azonban — főleg a mongolok miatt — sohasem lett közkedvelt Finnországban.

Kezdetben, az 1840-es években tágan értelmezték: A. Ahlqvist *Satujában* (1847) a finnugorságról van szó, az elvesztett szabadságot Suometar adja vissza a testvérnépeknek. Kedves színfolt a *heimoaate* történetében a *Kolmen fennomaanin matka* című irodalmi alkotás (1874), amelyben a finnugor népek között külön említve szerepelnek a «*tschikossit, banassit* (feltehetően *kanassit*), *buljassit (guljassit), szeklit, juhassit*» és még sokan mások. A magyarok ekkor még gyakran szerepeltek a hivatkozásokban mint afféle mintakép. Amikor a svékománok 1887-ben a svéd professzuriáért szálltak síkra, akkor a fennománok magyar professzort követteltek. Később, a 90-es években azonban a *heimoaate* a szinte önállósult finn-magyar kapcsolatokon túl a balti-finnekre szűkült. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a nagyhercegség egyre jobban kiismerte az orosz politikai szándékokat és a finnugor kutatások előhaladtával jóval reménytelenebbnek látszott a finnugor népek bármiféle egyesítése. A *heimoaate* első szakaszát áthatotta a «*korkealentoinen heimoromantiikka*», a második szakaszban már *utukuva* volt mindez. A romantikus ábrándokkal szemben állt a realitás, amely Ahlqvist megfogalmazása szerint maga volt a *villi raakuus*. Ekkor már Ahlqvist úgy gondolta, hogy a keleti finnugor né-

peket elkerülte a civilizáció, s ez lett volna a sorsa a finneknek is, ha a svédnek hála nem kaptak volna helyet a nyugati civilizált népek sorában. A *kiitollisuudenvelka-vitán*ak szerepe lehetett abban, hogy a finnek, mint a nyugati civilizáció legkeletibb őrei részéről a balti-finnek irányában megnyilvánult az a *holhoojamentaliteetti*, amelynek jogosságát a svédok részéről (a finnek irányában) maguk a finnek is vitatták. «Hajallaan ovat Väinölän lapset» - írta Genetz és Suomi-emo harcba indult — a balti-finnekért. 1910-ben Pétervárott némi ijedelemmel konstatálták, hogy a pánfinn-luteránus hadjárat («панфинско-лютеранский поход») javában folyik, s a használt fegyver a puskánál is veszélyesebb: ez pedig a szó. A *heimoaate* történetét vizsgáló F. A. Heperautának nem volt tehát igaza, amikor a II. világháború küszöbéről visszatekintve úgy vélte, hogy a «heimoaate oli alussa vain heimoharrastus», «hapuileva tunneherkuttelu».

Hogy a *heimoaate* történetének harmadik szakaszában, a két világháború között a *heimotyö* finn részről ugyancsak a balti-finnekre irányult, illetve hogy a finn-észti-magyar kapcsolatok önállósulásában és ugrásszerű fellendülésében nyilvánult meg, annak oka nem a finnekben, nem az észtekben és nem a magyarokban keresendő. Az erre a korra vonatkozó szakirodalomban rendszeresen ismétlődik a kifejezés: «az első adandó alkalmal», «amint erre alkalom adódik», «mihelyt lehet» fel kell venni a kapcsolatot a Szovjet-Oroszországban, ill. a Szovjetunióban lakó finnugor népekkel, de mindez csak szándék maradt.

Az I. világháború után a finnugor népek helyzete gyökeresen megváltozott: Finnország, Észtország független lett, Magyarország független államként átélte a trianoni sokkot. Mindhárom államnak voltak tapasztalatai az osztályharc fegyveres változatairól. A Szovjetunió, vagy inkább Szovjet-Oroszország finnugor (és nem-finnugor) népei lázas igyekezettel, őszinte lelkesedéssel próbálták kihasználni a Nagy Október nyújtotta lehetőségeket saját nemzeti kultúrájuk megteremtése és fejlesztése terén (saját írásbeliség, ábécék, nyelvújítás, irodalmi nyelv, iskolaügyek stb.). A *100 %* című magyar baloldali folyóirat 1929-ben még úgy találta, hogy ha ilyen gyors ütemben fejlődnek, akkor miként Japán fejlődött 40-50 év alatt (1929!), akkor utol fogják érni a magyarokat! Az első két finnugor kultúr- (ill. közművelődési) kongresszus (1921. *koulukokous* Helsinkiben *yh-teissuomalainen* jelzővel, 1924. Tallinn) szervezői még nem látták tisztán, kikhez is forduljanak, de a harmadik kongresszusra már várták a finnugor

népek képviselőit a Szovjetunióból. Nagy volt a finnek megdöbbenése, amikor egy TASSZ-közleményből arról értesültek, hogy a magyarok a SzUTA-t hívták meg, az pedig oroszokat akar Budapestre küldeni a kongresszusra. Teleki Pál tiltakozására a TASSZ-közleményt tévesnek minősítették, de sem oroszok, sem finnugorok nem érkeztek a kongresszusra. Pedig a negyedik kongresszus rendezésére a zürjéneket akarták felkérni, nyilván V. I. Litkin közreműködésére számítva, aki — mint később kiderült, afféle fehér hollóként — 1927-28-ban szovjet ösztöndíjasként megfordult Finnországban, Németországban, Magyarországon. 1930-ban már javában folyt a Szovjetunióban a sajtókampány a finnugor népek ellen, hogy egyéb kampányokról most ne beszéljünk. Az okot erre többek között az AKS tevékenysége, majd a *Iapua*-mozgalom adta. A szovjet finnugrisztika úgymond lepaktált a finn burzsoáziával és a finn fasizmussal. A *heimoaate* szellemében működő helybeli finnugor értelmiség lehetetlen helyzetbe került. Pedig milyen ígéretes volt a kezdet! A 20-as évek Moszkvájában pezsgett a szellemi élet, az ide tanulni érkező vidéki értelmiség (местная интеллигенция) nemcsak foglalkozása, hanem rokonsága szerint, tehát nyelvi alapon is «összetartozott» (vö. Illyés Gyula 1931), és a *heimotyö*-t úgy képzelte, ahogyan azt a *heimoaate* harmadik korszakának «ideologusai» (M. Pesonen, F. V. Heparauta stb.) képelték, s amelyhez hivatalos állami támogatást kaptak: megismerni és megismertetni magunkat, megismerni a többi rokont, tanulni egymástól, együttműködni, hogy saját fejlődésével ki-ki hozzájáruljon az emberiség fejlődéséhez. A «*kulttuurimiekka*» nem mások, hanem a *villi raakuus* ellen irányult. A viharfelhők azonban gyűltek. Az udmurt Kuzebaj Gerd 1924-ben kiadott 3. osztályos nyelvtankönyvében megtalálhatjuk többek között Runeberg Paavo gazdáját (udmurtul), Albert Edelfelt egyik híres képét illusztrációként. Moszkvai éveiben sok magyar, finn és egyéb barátja volt, állítólag tudott magyarul és finnül. Lányának az Aino nevet adta. 1932-ben letartóztatták és feleségét 1957-ben értesítették, hogy 1941-ben meghalt... V. I. Litkin jobban járt, ő csak egy időre «eltűnt a kollégák szeme elől», miként E. Itkonen írta. Az 1931-es finnugor kongresszus résztvevői részletes beszámolót hallhattak a baltikumi kitelepítésekről, internálásokról, a kuláktalanításról. A polgárháborús tapasztalatok mindhárom ún. nagy finnugor nép körében, a bolsevik világforradalom hirdetése, a finn baloldal illegális támogatása, a magyar és finn kommunista emigránsok sorsáról, az

Amerikából a Szovjetunióba immigrált finnek helyzetéről kiszivárgó hírek stb, stb. — nem tették vonzóvá a korabeli Szovjetuniót. A Finnországban hagyományos, de korántsem a független Finnország hivatalos külpolitikáját jellemző *ryssänviha* klasszikus vonásai mellé újabbak kerültek. A *heimoaate*-val szervesen összefüggő, tőle elválaszthatatlan, de itt most nem részletezendő *Suur-Suomi*-ideológia a valódi jelentőségénél jóval nagyobbra tett szert a Szovjetunióban a békeidőben. Az említett *holhoojamentaliteetti* kizárólag a kis balti-finnekre (elsősorban Inkerire, a lívekre és évszázados hagyományként a karjalaiakra) vonatkozott, «az Urálig» és a «kaikki takaisin ja vähän lisää!» jelszó mint a legszélsőségesebb változat csak szűk körre korlátozódott és a háborús időkben hangzott el, akkor sem mint Finnország hivatalos jelszava.

A *heimoaate* történetének két utolsó szakaszát, a különösen a legutolsót nem elhallgatni, megtagadni, hanem megismerni kellene. A részletes vizsgálat még várat magára, hiszen az archívumok anyaga mostanában válik hozzáférhetővé és a napjaink *glasznosztj*-irodalma sok tekintetben új megvilágításba helyezi az ismert tényeket is. Mindaz, amit eddig újként megismerhettünk, megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a *heimotyö* nem volt fasiszta, szovjetellenessége pedig védekező volt és nem volt alap-talan. Tévedés továbbá azt hinni, hogy a néprokonsági munka, különös-képpen a harmadik korszakban politikai propagandában merült volna ki. Távolról sem! Igaz, hogy 1920-ban E. N. Setälä «kehotti kansalaisia ryhtymään kulttuuripuolustukseen uutta keskiaikaa, uhkaavaa raakuutta vastaan», de ez a *kulttuuripuolustus*, amely állami támogatásban részesült, sem volt véletlen jelenség. A két világháború közötti időszakot a kultúra hivatalos, állami szinten történt felértékelése jellemezte a világháború eredményeként létrejött ún. *pienoisvaltiot* esetében. A *pienoisvaltio*-kérdés finn szakértője, Juhani Paasivirta úgy véli, hogy a győztes hatalmak részéről a nemzeti kisebbségek és a vesztesek iránt megnyilvánuló «*sorron halu*» ellen az ún. *vähemmistöopimukset* nem nyújtottak védelmet, mert nem garantálták a kisebbségi lét leglátványosabb megnyilvánulási formájának, a nemzetiségi kultúrának a védelmét *sem*. (A II. világháború után magyar részről benyújtott ún. kisebbségvédelmi kódexet — 1946. aug. 30. — már alá sem írták.) Finnország, Észtország, Magyarország egyaránt úgy vélte, hogy miként azt annak idején J. V. Snellman megfogalmazta a finnek tekintetében, «ei voi väkivalloin mitään, sivistyksessä on ainoa pe-

lastus». 1928-as finnugor kultúrkongresszusi üdvözlő beszédében Klebelsberg Kunó miniszter kiemelte, hogy ellentétben másokkal, a finnugor népeket «puhtaat tradition ja kulttuurin siteet» fogják össze, és éppen ezért nem szabad megengedni, hogy az 1920 után előállt új hatalmi helyzetben a finnugor népek kultúrája «összezsugorodjék». Szélesre kell tárnai a megismerés kapuit — írta másutt. A kis népeket elzáró *kielimuuri* ledöntésének eszközeként szorgalmazta a fordításokat, a világnyelvek és a rokon nyelvek elsajátítását (l. ösztöndíjak, diákcserekb. stb.). A hivatalos állami kultúrpolitika vállalta a *heimoaate* szellemében folyó *heimotyö*-t, tehát a cél az lett, amit már említettem: megismerni és megismertetni a nemzeti kultúrákat, eltanulni egymástól minden hasznosat és nemeset, és ahol lehetséges és szükséges, ott együttműködni, együtt képviselni egy sajátos nyelvcsalád sajátos: *omaperäinen, kansallinen ja perinteinen* kultúráját. Hogy ez a kultúra mennyiben volt közös, ez akkor még nem volt vita tárgya, az egyes rokon népek kulturális értékeit, sikereit közös tulajdonként könyvelték el, így lett például a Kalevala *finnugor* örökség. Ennek a programnak a megvalósítását szolgálták a különféle intézetek (Klebelsberg K., E. N. Setälä), köztük a Helsinki Egyetem magyar intézete, ezt szolgálták a különféle néprokonsági egyesületek, amelyekből pl. 1939-ben Finnországban 19 volt. Említendő a különféle kiadványok, pl. a 3-nyelvű *Fenno-Ugria*, a *Heimotyö* öt kötete. Az előbbiben egyetlen évfolyamban csak rövid hírből 67-et lehet megszámolni. Szó volt itt inkeri helynevekről, észt főiskolákról, finn könyvajándékokról magyar könyvtáraknak, vizummentességről, az amerikai finnek bankjáról, különféle néprokonsági ünnepekről, újsághírcserére vonatkozó egyezményről, az MTA jubileumáról, magyar- finn kereskedelmi szerződésekről, kitüntetésekről, tudományos előadásokról, kutatásokról, kórusok cseréjéről stb., stb.

A *heimoaate* és a szellemében megvalósult *heimotyö* valóban nem volt mentes az ellentmondásoktól és jelentős minőségi eltérések jellemezték. A koronként különböző mértékben megnyilvánuló politikai vonatkozásait azzal az ún. védhatalmi nacionalizmussal, sőt helyi sovinizmussal (местный шовинизм) lehet magyarázni, amelyet — *horribile dictum* — 1930 körül (!) és legalábbis elvben még jogosnak ismert el a szovjet történettudomány. Ha a politikai vonatkozásokról mint egyelőre még nem teljességükben, kevéssé ismert, félreismeret, további magyarázatra szoruló tényezőktől, továbbá a korhoz kötött stílusjegyekről eltekintünk, a *tettek* te-

rén ott áll előttünk egy meglehetősen hosszú időszak eredményes munkája. Maradandónak bizonyultak az alapelvek: megismerni egymást, tanulni egymástól, egymást segíteni. Nehezen tudnánk mai kapcsolataink közül olyant említeni, amelynek példáját vagy legalábbis ötletét ne találnánk meg a *heimoaate* szellemében végzett néprokonsági munkában. Maradandónak bizonyultak továbbá az emberi kapcsolatok: nem csak «a tudomány apostolainak» szűk körére korlátozódtak, hanem kiterjedtek a tömegekre, az emberek széles és demokratikus körére.

Közhelynek számít, hogy a magyar-finn kapcsolatok tudományos alapokra épültek, és lassan, de szívosan, meg-megtorpanva a körülmények hatására végülis szerteágazóvá fejlődtek. Nemzedékek nőttek fel kölcsönös tiszteletben és szeretetben. Mind a tudományos munkából, mind a tudományos ismeretterjesztésből, mind a tudományszervezésből, az utánpótlás neveléséből, a kapcsolatok ápolásából kivették részüket az egyetemi tanszékek, így a *heimoaate* fénykorában alapított és a későbbiek során a *Suomen suku* kebelében működő *Unkarilainen laitos* is, «akinek» a budapesti ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke nevében további eredményes munkát, sok sikert kívánok.

Enikő Szij

SUOMALAIS-UGRILAINEN HEIMOAAATE (ETENKIN 1920- JA 1930-LUVULLA)

Heimoaate, suomalais-ugrilaisten kansojen sukulaisuuden aate, on suomalais-ugrilaisten kansojen yhteenkuuluvuuden, yhdistämisen ja yhtenäistämisen aate. Se merkitsee enemmän kuin yksinkertaista *kielisukulaisuuspropagandaa* (H. Sihvo 1973: 116). Se on monimutkainen historiallinen ilmiö, jota voidaan tarkastella kielitieteen historiassa, taiteen historiassa, ns. aatehistoriassa eikä vähiten nykyään yhä useammin esille tulevassa poliittisessa historiassa.

«Klassisen» heimoaatteen synnyinmaa on Suomi — täällä se puhtaimmillaan sai alkunsa ja täällä sen elämänkaarikin on täydellisin: se on rajattavissa 1840-luvulta toisen maailmansodan loppuun ulottuvaan kauteen. Sen historia voidaan jakaa neljään kauteen, jota jaottelua paljolti helpottaa virolaisten ja unkarilaisten, siis muiden suomalais-ugrilaisten kansojen huomioon ottaminen tai huomiotta jättäminen. Nämä neljä kautta ovat seuraavat: 1) 1840-luvulta 1880–, 1890-luvulle, 2) 1880– ja 1890-luvulta I maailmansodan loppuun, jota seuraavassa merkitsen tunnusomaisena pidettävällä vuosiluvulla 1920, 3) vuodesta 1920 talvisotaan (1939), 4) talvisodasta toisen maailmansodan loppuun. Virolaisilla heimoaate muutamien näkemyksen mukaan muotoutui vielä suomalaisiakin aikaisemmin, unkarilaisilla taas — vaikka Pál Hunfalvyn ja István Fábíanin «fennistinen offensiivi» suomalais-ugrilaisen sukulaisuuden tunnetuksi tekemisen alalla jo lähestyykin heimoaatetta — kansojen sukulaisuudentunne ja tässä hengessä tehty *heimotyö* on tyypillisesti Trianonin rauhan jälkeinen ilmiö. Muilla suomalais-ugrilaisilla kansoilla yhteenkuuluvuuden ajatus heräsi vasta 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa, jos se ylipäätään heräsi tai *saattoi* herätä.

Mitä nimityksiin tulee, tieteessä käytettiin lähes yksinomaan termiä *suku* (*sukukansat, sukulaiset, suomensukuiset* ym.), suurelle yleisölle suuntautuva kielisukulaisuuspropaganda taas käytti *heimo*-alkuisia sanoja (*heimoaate, -työ, -veljet, -sisaret, -kansat, -liitto, -maa, -klubi, -kannel* jne.). Unkarilaisessa terminologiassa käytettiin sanaa *rokon* 'sukulainen':

rokon nép, rokon nyelv, nyelvrokonság (esim. Turaanilaisen seuran, *Turáni Társaság* (1910) alanimikkeessä: *Magyar Néprokonsági Egyesület* 'Unkarin Kansansukulaisuuden [tai -sukulaisten] Yhdistys'), ja valitettavasti toisinaan pulpahti esiin myös *rotuheimolaisuus* (*fajrokonság*). Tämä terminologinen sekasotku (kieli-/kansa-/rotu-, joka aikansa kannalta ei ollut «sekava» eikä «sotkuinen», olihan kansainvälinen ilmiö, että kansa ja rotu tietyssä määrin samastettiin), kaiken lisäksi barokkimaisen mahtavasti, sekavin sanakääntein ja paatoksentäyteisesti esitettyinä (sekin ajalleen tyyppillinen ilmiö) — oli yhtenä syynä siihen, että heimoaateen hengessä suoritettu *heimotyö* kaikkineen, erittelemättä, globaalisti ja in extenso leimattiin *fasistiseksi*, sehän muka rakentui rotuopilliselle perustalle. Toinen leima, joka sekin osaltaan vaikutti siihen, että heimotyön tuloksista yleisesti vaiettiin (ks. esim. teosta *Ystävät — sukulaiset*), sen kirjalliset ja painetut tuotteet joutuivat kirjastojen suljettuihin kokoelmiin ja heimoaate esiintyi tutkimusaiheiden luettelossa ns. negatiivisena teemana, oli *neuvostovastaisuus* (antibolševismi, bolševisminvastaisuus jne.). Heimoaateen historian dokumentoiva, yksityiskohtainen ja moninäkökulmainen tutkimus ja tuntemus auttaa paremmin vastaamaan kysymykseen, oliko tällainen leimaaminen oikeutettua ja aiheellista.

Heimoaate on kansallisen heräämisen aikakauden tuotetta, kansallisen ajattelutavan, snellmanilaisen kansallisuusaateen omaksumisen tulos. Kansallisuusaateen kulmakiviä on kieli. Unkariksi: *nyelvében él a nemzet* (kansa elää kielessään), suomeksi R. von Beckerin sanoin: «Yhteinen kieli on kunkin kansan kallein tavara, jonka kanssa Hän ynnä syntyi, ynnä kasvoi, ynnä maasta on katoova... Sen arvo on kansan arvo.» Kansallisuusaate ja heimoaate syntyivät lähes yhtä aikaa, ja ne liittyvät elimellisesti toisiinsa: ilman identiteetin tunnetta ei kukaan voi olla heimokansojen yhtenäisyyden puolestapuhujana. J. V. Snellmanin mukaan «kieli on sisäisen yhteyden ulkonainen leima». Tätä ajatusta heimoaateen varhaiset edustajat kehittivät edelleen: *yhteys* ei vain kansakunnan sisällä vaan sen ulkopuolellekin, yhteys, mutta kehen? Eikä vähiten: miksi?

Heimoaateen syntymiseen välittömästi vaikuttanut syy oli eurooppalainen pannationalismi. Sitä, miksi se muodostui juuri tällä kapitalismin kehityksen 1800-luvun alkupuolelle osuvalla aikakaudella, ei tehtävämme ole tässä tutkia. Tosiasia on, että ajatuksen julistaa suomalaisen/suomalais-ugrilaisen heimoaateen muotoutumista, suomalais-ugrialaisten kansojen

yhteydenpidon välttämättömyyttä (ja tuolloin myös mahdollisuutta) suorastaan laukaisi pangermanismin (sen skandinaavisen muodon, skandinavismmin ja svekomanian) ja ennen kaikkea panslavismin synty. Suomalaisia ja unkarilaisia oli kumpaakin tahoillaan, eri mittakaavassa, jo kauan kiussannut yksinolon *tunne* ja *tieto* omasta uhanalaisuudesta. Historiallisia kokemuksia oli runsaasti. Jan Kollarin panslavistinen «huuto», runoelma *Slavan tytär* oli esimerkkinä: «Lapseni, yhdistykää!»

Yhdistymistä hieman monimutkaisti suomalaisten kannalta kysymys: ovatko itäiset naapurit *ulkokansalaisina* suomalaisia (kuten Länsipohjan ja Ruijan suomalaiset) vai *sukukansaa*. Samalla tilannetta kuitenkin helpotti se, että karjalaisten takana ja naapurissa muut suomalais-ugrilaiset kansat muodostivat alueellisen jatkumon. Poikkeuksena olivat *jalon, uljaan kansan* maineessa olevat Tonavan varren unkarilaiset, mutta heidän suomalais-ugrilaisuutensa oli suomalaisten mielestä epäilysten ulkopuolella, joten heimoaatteen vaikutuspiiri saattoi näin levitä Karpaateilta Altaille, missä (ainakin Castrénin mukaan) oli keinunut Suomen suvun kehto. Heimoaatteen perussisältö oli siis joustava, sitä saattoi kaventaa (vain itämerensuomalaisia koskevaksi) tai laajentaa (ottamalla mukaan uralilaiset, vieläpä ural-altailaiset). Sen laajin muoto oli unkarilainen *turanismi*, joka kuitenkin — pääasiassa mongolien tähden — ei Suomessa koskaan saavuttanut yleistä suosiota.

Alussa, 1840-luvulla, asia ilmaistiin väljästi: A. Ahlqvistin *Sadussa* (1847) kerrotaan suomalais-ugrilaisista, ja Suometar antaa kadotetun vapauden takaisin veljeskansoilleen. Herttainen väriläiskä heimoaatteen historiassa on kirjallinen tuote nimeltä *Kolmen fennomaanin matka* (1874), jossa suomalais-ugrilaisten kansojen joukossa esiintyvät erikseen mainituina «*tschikossit, banassit* (ilmeisesti *kanassit*), *buljassit* (*guljassit*), *szeklit, juhassit*» [so. 'hevospaimenet, sikopaimenet, lehmipaimenet, székelyt, lammaspaimenet...'] ja vielä monet muut. Unkarilaiset esiintyivät tuolloin vielä usein jonkinlaisina perinteisten ammattiensa esimerkkeinä. Kun svekomaanit vuonna 1887 kävivät taistoon ruotsin kielen professuurista, fennomaanit vaativat unkarin professoria. Myöhemmin, 1890-luvulla, heimoaate kuitenkin kapeni — aika lailla itsenäistyneitä suomalais-unkarilaisia suhteita lukuun ottamatta — ainoastaan itämerensuomalaiset käsittäväksi. Tämän syytä on ehkä etsittävä siitä, että suuriruhtinaskunta alkoi yhä selvemmin tuntea venäläisten poliittiset aikeet ja fennougristisen

tutkimuksen edistyessä mikä hyvänsä suomalais-ugrialaisten kansojen yhdistäminen alkoi näyttää paljon toivottomammalta. Heimoaatteen ensimmäinen vaihe oli ollut «korkealentoisen heimoromantiikan» läpikäymä, toisessa vaiheessa tämä kaikki oli enää «utukuva». Romanttisten haaveiden vastapainoksi asettui todellisuus, joka Ahlqvistin luonnehdinnan mukaan oli pelkästään *villi raakuus*. Tuolloin jo Ahlqvistkin uskoi, että itäiset suomalais-ugrilaiset kansat olivat jääneet sivilisaatiosta syrjään, ja tämä olisi ollut suomalaistenkin kohtalo, elleivät he ruotsalaisten ansiosta olisi saaneet sijaansa lännen sivistyskansojen joukossa. Kiitollisuudenvelka-kiistalla saattoi olla osansa siinä, että suomalaiset osaltaan läntisen sivilisaation itäisimpinä vartijoina osoittivat itämerensuomalaisia kansoja kohtaan samaa holhoojamentaliteettia, jonka oikeutettuudesta ruotsalaisten taholta (suomalaisia kohtaan) suomalaiset itse olivat käyneet kiistaa. «Hajallaan ovat Väinölän lapset», kirjoitti Genetz, ja Suomi-emo lähti taistoon — itämerensuomalaisten puolesta. Vuonna 1910 todettiin Pietarissa hieman säikähtyen, että käynnissä on pansuomalais-luterilainen sotaretki («пан-финско-лютеранский поход»), jossa käytössä on kivääriäkin vaarallisempi ase: *sana*. Heimoaatteen historiaa tutkinut F. A. Heporauta ei siis ollut oikeassa, kun hän toisen maailmansodan kynnykseltä menneitä katsoessaan väitti, että «heimoaate oli alussa vain heimoharrastus», «hapuilleva tunneherkuttelu».

Siihen, että heimoaatteen historian kolmannessa vaiheessa, maailmansotien välisenä aikana, suomalaisten heimotyö kohdistui edelleenkin vain itämerensuomalaisiin tai ilmeni suomalais-virolais-unkarilaisten suhteiden itsenäistymisenä ja valtavana kasvuhyppäyksenä, ei syytä ole etsittävä suomalaisista, ei virolaisista eikä unkarilaisista. Tuota aikaa koskevassa alan kirjallisuudessa toistuu säännöllisesti ilmaus: «ensimmäisessä tarjoutuvassa tilaisuudessa», «heti tilaisuuden tullen», «kun vain mahdollista» on luotava yhteydet Neuvosto-Venäjällä, siis Neuvostoliitossa eläviin suomalais-ugrilaisiin kansoihin, mutta tämä kaikki jäi vain aikeeksi.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen suomalais-ugrialaisten kansojen asema oli radikaalisti muuttunut. Suomi ja Viro olivat itsenäistyneet, Unkari selvinnyt itsenäisenä valtiona Trianonin rauhansopimuksen järkytyksestä. Kaikilla kolmella valtiolla oli kokemuksia aseelliseksi kiihtyneestä luokkataistelusta. Neuvostoliiton tai paremminkin Neuvosto-Venäjän suomalais-ugrilaiset (ja muutkin kuin suomalais-ugrilaiset) kansat koettivat

kuumeisella innolla ja vilpittömän hartaasti käyttää hyväkseen lokakuun vallankumouksen tarjoamia mahdollisuuksia oman kansallisen kulttuurin luomiseen ja kehittämiseen (oma kirjallisuus, aapiset, kielenuudistus, kirjakieli, kouluasiat jne.). Unkarilainen vasemmistoaikakauslehti «100%» arveli vuonna 1929, että jos ne kehittyisivät yhtä nopeasti kuin Japani on 40 — 50 vuoden aikana kehittänyt (1929!), ne vielä saavuttaisivat unkarilaiset! Kahden ensimmäisen suomalais-ugrilaisen kulttuuri- (siis kansanvalistus)kongressin (vuoden 1921 *yhteissuomalaiseksi* nimitetty koulukokous Helsingissä, vuonna 1924 Tallinnassa) järjestäjät eivät vielä selvästi tajunneet, kenen puoleen olisi käännäyttävä, mutta kolmanteen kongressiin odotettiin jo suomalais-ugrialaisten kansojen edustajia Neuvostoliitosta. Suuri oli suomalaisten järkytys, kun he Tassin tiedonannosta saivat tietää, että unkarilaiset olivat lähettäneet kutsun Neuvostoliiton viranomaisille, jotka puolestaan aikoivat lähettää Budapestin kongressiin venäläisiä. Pál Telekin vastalauseen johdosta Tassin tiedotus leimattiin erheelliseksi, mutta kongressiin ei saapunut venäläisiä eikä suomalais-ugrialaisia. Neljännen kongressin järjestäjiksi kuitenkin aiottiin pyytää syrjäänejä, varmaankin odottaen yhteistyötä V. I. Lytkiniltä, joka — kuten myöhemmin ilmeni, loistavana poikkeuksena — oli vuosina 1927-28 ollut neuvostostipendiaattina Suomessa, Saksassa ja Unkarissa. Vuonna 1930 oli Neuvostoliitossa jo käynnissä lehdistökampanja suomalais-ugrialaisia kansoja vastaan, muista kampanjoista puhumattakaan. Aiheen tähän antoivat mm. AKS:n toiminta ja sittemmin Lapuan liike. Neuvostoliiton fennougristiikka oli muka alentunut hieromaan kauppoja Suomen porvariston ja suomalaisen fasismin kanssa. Heimoaatteen hengessä toiminut Neuvostoliiton suomalais-ugrilainen älymystö joutui sietämättömään asemaan. Niin lupaava kuin alku oli ollut! Vielä 1920-luvun Moskovassa sivistyselämä kuohui, sinne saapunut maaseudun älymystö (местная интеллигенция) ei «pitänyt yhtä» vain alansa vaan myös sukulaisuutensa, siis kielen mukaan (vrt. Gyula Illyés 1931), ja heimotyön se näki mielessään sellaisena kuin heimoaatteen kolmannen vaiheen «ideologit» (M. Pesonen, F. V. Heporauta) olivat sen nähneet. Siihen he saivat myös valtiolta virallista tukea: omaan kansaansa tutustumiseen ja sen tunnetuksi tekemiseen, toisiin sukulaisiin tutustumiseen, toisilta oppimiseen, yhteistoimintaan, jotta kukin omalla kehityksellään edistäisi ihmiskunnan kehitystä. «Kulttuurimiekka» ei suuntautunut muuta kuin juuri «villiä raakuutta» vastaan. Ukkospilviä alkoi kuitenkin

kerääntyä. Udmurtti Kuzebai Gerdin vuonna 1924 julkaisemassa 3. luokan kielioppikirjassa tapaamme mm. Runebergin Saarijärven Paavon (udmurtiksi) ja kuvituksena Albert Edelfeltin erään kuuluisan teoksen. Moskovan vuosinaan hänellä oli paljon unkarilaisia, suomalaisia ynnä muita ystäviä, ja hän ilmeisesti osasi unkaria ja suomea. Tyttärelleen hän antoi nimen Aino. Vuonna 1932 hänet pidätettiin, ja vuonna 1957 hänen vaimolleen ilmoitettiin hänen kuolleen 1941... V. I. Lytkinin kävi paremmin, hän vain «katosi kollegojen näkyvistä» joksikin aikaa, kuten Erkki Itkonen kirjoitti. Vuoden 1931 suomalais-ugrilaisen kongressin osanottajat saivat kuullakseen seikkaperäisiä selostuksia väestönsiirroista, internoinneista ja kulakkien hävittämisestä. Kaikkien kolmen ns. suuren suomalais-ugrilaisen kansan kansalaissotakokemukset, bolševikkien julistukset maailmanvallankumouksesta, Suomen vasemmiston maanalainen ja laillinen tukeminen, uutiset, joita tihkui unkarilaisten ja suomalaisten kommunistiemigranttien kohtalosta ja Amerikasta Neuvostoliittoon muuttaneiden suomalaisten asemasta, jne. jne. eivät herättäneet erityistä viehtymystä tuonaikaiseen Neuvostoliittoon. Suomessa perinteisten, joskaan ei itsenäisen Suomen viralliselle ulkopolitiikalle luonteenomaisten, klassisten ryssävihan piirteiden oheen kertyi uusia. Heimoaatteeseen elimellisesti liittynyt, siihen olennaisesti kuuluva Suur-Suomi-ideologia, jota tässä emme yksityiskohtaisesti esittele, sai Neuvostoliitossa rauhan aikana aivan ylisuuren merkityksen. Aiemmin mainittu holhoojamentaliteetti koski ainoastaan pieniä itämerensuomalaisia kansoja (ennen kaikkea inkeriläisiä, liiviläisiä ja vuosisataisten perinteiden mukaisesti karjalaisia), iskulauseet «Uralille asti» ja «kaikki takaisin ja vähän lisää!» olivat äärimmäisyysvariantteina vain pienten piirien käytössä ja alkoivat kuulua vasta sodan aikana, eivät silloinkaan Suomen virallisina iskulauseina.

Heimoaateen historian kahta viimeistä vaihetta, varsinkaan viimeisintä, ei saisi vaientaa ja kiistää, vaan niihin tulisi tutustua. Yksityiskohtaista tutkimusta saamme vielä odottaa, arkistojen aineistohan ovat juuri muuttumassa julkisiksi ja nykypäivän glasnost-kirjallisuus asettaa tunnetutkin tosiseikat monessa suhteessa uuteen valoon. Kaikki, mihin tähän mennessä olemme uutena tietona tutustuneet, vahvistaa sitä olettamustamme, että heimotyö ei ollut fasistista, sen neuvostovastaisuus oli puolustusluontoista eikä suinkaan aiheetonta. Erehdys on myös luulla, että heimotyö, etenkin kolmannen vaiheen aikana, olisi rajoittunut poliittiseen propagandaan. Ei

läheskään! Tosin vuonna 1920 E. N. Setälä «kehotti kansalaisia ryhtymään kulttuuripuolustukseen uutta keskiaikaa, uhkaavaa raakuutta vastaan», mutta tämä kulttuuripuolustus, joka nautti myös valtion tukea, ei sekään ollut satunnainen ilmiö. Maailmansotien väliselle aikakaudelle oli ominaista kulttuurin virallisen, valtiotason arvostuksen nousu maailmansodan tuloksena syntyneissä ns. pienoismaitioissa. Pienoisvaltioiden kysymyksen suomalainen asiantuntija Juhani Paasivirta katsoo, että voittajavaltioiden kansallisiin vähemmistöihin ja hävinneisiin kohdistamalta «sorrn halulta» eivät suojanneet ns. vähemmistösopimukset, sillä ne eivät taanneet turvaa edes vähemmistön näyttävimmälle ilmenemismuodolle, kansalliselle kulttuurille. (Unkarilaisten toisen maailmansodan jälkeen esittämää ns. vähemmistönsuojakoodeksia — 30.8.1946 — ei enää edes allekirjoitettu.) Suomi, Viro ja Unkari olivat yhtä lailla yhtä mieltä siitä, että, kuten J. V. Snellman sen oli aikoinaan suomalaisten suhteen ilmaissut, «ei voi väkivalloin mitään, sivistyksessä on ainoa pelastus». Vuoden 1928 suomalais-ugrilaisen kulttuurikongressin tervehdyspuheessaan ministeri Kunó Klebelsberg korosti, että toisista poiketen suomalais-ugrilaisia kansoja yhdistävät «puhtaat tradition ja kulttuurin siteet», ja juuri siksi ei pidä sallia suomalais-ugrilaisen kansojen kulttuurin «joutuvan ahtaalle» vuoden 1920 jälkeen syntyneessä uudessa valtiopoliittisessa tilanteessa. Tutustumisen portit on pidettävä levällään, hän kirjoitti toisaalla. Pieniä kansoja erottavan kielimuurin kaatamiskeinoiksi hän esitti käännöksiä, maailmankielten ja sukukielten omaksumista (stipendit, opiskelijavaihto ym.). Virallinen valtion kulttuuripolitiikka otti hoitaakseen heimoaateen hengessä suoritettun heimotyön, joten sen päämääräksi siis tuli jo mainitsemani: kansallisiin kulttuureihin tutustuminen ja niiden tunnetuksi tekeminen, kaiken hyödyllisen ja ylevän oppiminen toisilta, ja sikäli kuin se on mahdollista ja tarpeen, yhteistyö, omaperäisen kielikunnan omaperäisen, kansallisen ja perinteisen kulttuurin yhdessä edustaminen. Siitä, missä määrin tuo kulttuuri oli *yhteistä*, ei tuolloin kiistelty, kunkin sukulaiskansan kulttuuriarvot ja saavutukset merkittiin yhteiseksi omaisuudeksi, joten esimerkiksi Kalevalasta tuli *suomalais-ugrilaista* kulttuuriperintöä. Tämän ohjelman toteuttamiseksi toimivat erilaiset laitokset (Klebelsberg, E. N. Setälä), näiden joukossa Helsingin yliopiston Unkarilainen laitos, sen hyväksi toimivat erilaiset heimojärjestöt, joita esim. vuonna 1939 oli Suomessa 19. Mainittakoon myös erilaiset julkaisut, esim. kolmikielinen *Fenno-Ugria* ja

viisiniteinen *Heimotyö*. Näissä kerrottiin Inkerin paikannimistä, Viron korkeakouluista, Suomen kirjalahjoituksista Unkarin kirjastoille, viisumi-vapaudesta, amerikansuomalaisten pankista, erilaisista heimojuhlista, uutisvaihtosopimuksesta, Unkarin Tiedeakatemian juhlavuodesta, unkarilais-suomalaisista kauppasopimuksista, kunnianimityksistä, tieteellisistä esitelmistä, tutkimusmatkoista, kuorovaihdosta jne. jne.

Heimoaate ja sen hengessä tapahtunut heimotyö eivät suinkaan olleet ristiriidattomia, ja niille olivat luonteenomaisia merkittävät laadullisetkin erot. Sen ajoittain eri määrin ilmenneitä poliittisia piirteitä voisi selittää sen ns. puolustautuvan nationalismin, vieläpä paikallisšovinismien (местный шовинизм) pohjalta, jota — *horribile dictum* — vuoden 1930 tienoilla (!) neuvostoliittolainen historiankirjoitus ainakin periaatteessa piti *vielä oikeutettuna*. Jos jätämme huomiotta nämä poliittiset yhteydet, jotka toistaiseksi tunnetaan epätäydellisesti, heikosti ja virheellisesti ja jotka vaativat tarkempaa selitystä, sekä ajankohtaansa liittyvät tyylitekijät, näemme *tekojen* saralla varsin pitkän ajan kuluessa tehdyn tuloksekasta työtä. Pysyviksi osoittautuivat perusperiaatteet: kansojen on tutustuttava toisiinsa, opittava toisiltaan, autettava toisiaan. On vaikea mainita nykyisistä suhteistamme mitään sellaista, mihin ei esimerkkiä tai ainakin ideaa löytyisi jo heimoaateen hengessä tehdystä heimotyöstä. Pysyviksi osoittautuivat myös ihmissuhteet: ne eivät rajoittuneet vain «tieteen apostolien» pieneen piiriin vaan levisivät kansanjoukkoihin, ihmisten laajoihin ja demokraattisiin piireihin.

On jo suorastaan kliše, että unkarilais-suomalaiset suhteet ovat rakentuneet tieteelliselle perustalle ja hitaasti mutta sitkeästi, välillä olosuhteiden pakosta seisahtaen kuitenkin kehittyneet ja haaroneet monille aloille. Sukupolvet ovat kasvaneet keskinäisen kunnioituksen ja kiintymyksen ilmapiiressä. Niin tieteellisen työn, tieteen tunnetuksi tekemisen, tieteen organisoimisen ja jälkikasvun kasvattamisen kuin suhteiden hoitamisenkin alalla osansa ovat tehneet yliopistojen laitokset, näin myös heimoaateen loistokaudella perustettu ja sittemmin *Suomen suvun* suojissa toiminut Unkarilainen laitoskin, jolle Budapestin Loránd Eötvös –yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielitieteen laitoksen puolesta toivotan vastedeskin tuloksekasta työtä ja runsasta menestystä.

CASTRENIANUMIN TOIMITTEITA:

1. Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen, Pekka Sammallahti: Lapin murteiden fonologiaa. 1971.
2. Pekka Sammallahti: Material from Forest Nenets. Grammatical Sketch, Two Short Texts, Vocabulary. 1974.
3. Pertti Virtaranta: Vienalaisia lastenlauluja. 1973.
4. Mikko Korhonen, Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahti: Koltansaamen opas. 1973.
5. Seppo Suhonen: Liivin kielen näytteitä. 1975.
6. Viljo Nissilälle 21.8.1973.
7. Lauri Posti ja Terho Itkonen (toim.): FU-transkription yksinkertaistaminen. 1973.
8. Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen, Kurt Zilliacus: Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen. 1974.
9. Seppo Suhonen: Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. 1974.
10. Eila Hämäläinen ja Kaisu Juusela (toim.): Castrenianum. 1975.
11. Eila Hämäläinen und Kaisu Juusela (red.): Castrenianum. 1975.
12. Vienan runonlaulajia ja tietäjiä. Aatu Kurosen (1907), Petri Lesosen (1908) ja Iivo Marttisen (1908) muistiinpanot. Julk. Helmi Virtaranta. 1975.
13. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen symposiumi Petroskoissa 26.-27.3.1974. 1975.
14. Pekka Sammallahti: Sodankylän saamelaisten entistä elämää Elsa-Marja Aikion kertomana. 1975.
15. Pertti Virtaranta: Karjalaisia sananlaskuja ja arvoituksia. 1978.
16. Fennistiikan opinnäytteitä 1886-1975. 1977.
17. Juha Janhunen: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. 1977.
18. Pertti Virtaranta: Inkeriläisiä sananlaskuja ja arvoituksia. 1976.
19. Kaisu Juusela ja Heikki Paunonen (toim.): Murrenäytteitä sadan vuoden takaa. 1978.
20. Ilmari Vesterinen: Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus Tuuloksen murteessa. 1980.
21. Tamás Márk ja Pirkko Suihkonen (toim.): Folia Hungarica 1. 1981.
22. Jarmo Elomaa (toim.): Inkerin bibliografia. 1981.
23. Kasvumaa. Eeva Niinivaaran kirjoituksia vuosilta 1923-1981. 1981.
24. Viljo Tervonen ja Irene Wichmann (toim.): Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981. 1982.
25. Mikko Korhonen ja Pertti Virtaranta (toim.): Ulkomaanlehtorit Unkarissa 17.-22.5. 1982. 1983.
26. Fennistiikan opinnäytteitä II. 1984.
27. Lauri Kettunen: Vatjan kielen Mahun murteen sanasto. 1986.
28. Ilkka Firon ja Mikko Korhonen (toim.): Folia Hungarica 2. Unkaria Suomessa. 1987.
29. Aulis J. Joki: Kaukomailta ja työkammioista. 1988.
30. Ritva Liisa Pitkänen, Jorma Rekunen ja Jyrki Kalliokoski (toim.): Lapinjoen varrelta. 1988.
31. Seppo Suhonen (toim.): Ferdinand Johann Wiedemannin muisto. 1989.
32. Tiit Kukk: Vesjegonskin karjalaisten tšastuškoja. 1989.
33. Márta Csepregi (toim.): Folia Hungarica 3. Helsingin yliopiston Unkarilainen laitos 60-vuotias. 1989.

ISBN 951-45-5164-8
ISSN 0355-0141
Helsinki 1989
Yliopistopaino